

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

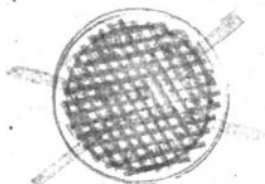
SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

NEGVEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901

TARTALOM.

	Lap
Értekezések :	
Petőfi és az Alföld. <i>Ferenczi Zoltán</i>	385
Arany kisebb történeti költeményei. (2. és bef. közl.) <i>Zsitinszky Aladár</i> ..	404
Galánthai gróf Fekete János. (4. és bef. közl.) <i>Morvay Győző</i>	422
Csokonai felségfolyamodása. <i>Illéssy János</i>	444
 Adattár :	
Adalékok codex-irodalmunk forrásaihoz. <i>Katona Lajos</i>	447
Adatok Balassa Bálintról. (5. és bef. közl.) <i>Illéssy János</i>	455
B. Wesselenyi Miklós levelei b. Kemény Zsigmondhoz. (2. és bef. közl.) <i>Ferenczi Zoltán</i>	468
Adalékok Bajza József színházigazgatói működéséhez. <i>Esztegar László</i>	485
 Ismertetések. Bírálatok.	
Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. I. kötet. Budapest, 1901. Ism. <i>M. Gy.</i> ..	489
Ad Vocem	491
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	493
Hely-, név- és tárgymutató.	

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

PETŐFI ÉS AZ ALFÖLD.

Ennek az értekezésnek megírására az adott alkalmat első sorban, hogy Petőfi halálának 50-ik évfordulója után a lapok híradása szerint a Kis-Kúnság egyik legnagyobb városa, Félegyháza, hová a költőt a minden emlékek legszebbjei, a gyermekkoriak, kötötték: szobrot kíván emelni a költőnek és ezzel akarja viszonzni a költő rajongó szeretetét az alföld iránt. Másodszorban az adott, hogy nem régiben e terv közeli megvalósulásáról lehetett hírt hallani s így az alkalmosság természetesen csáberővel hatott e sorok írójára. Mert valóban misem lehet természetesebb annál, hogy szobrot állítson Petőfinek az az alföld, a ki az alföldet fölfedezte örök időkre a költészet, sőt minden művészet számára és a ki oda mindenünnen nemcsak visszavágyott; hanem, noha a természetet mindenütt szerette és a hegyvidék pompája és nagysága szintén meg bírta ragadni: a gyermeki szív egész gyöngédségével mégis csak az alföldhöz ragaszkodott.

Örök tanúi ennek az 1845 máj. 2-án a Kárpátok tövéen írt sorai (*Uti jegyzetek*): »Egyik lovunk patkója leesett; míg azt fölütötték, folyton meredtek szemeim a Kárpátokra, ez egymásra hányt millió pyramisra. De lelkem, mint a gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelkem elsuhant észrevétlenül messzire, messzire, oda, hol nincsenek hegyek, hol halmok is alig vannak, hol a Duna omlik méltóságosan, mint Vörösmarty hőskölteményei, hol puszták nyúlnak el, hosszan, mintha a világ végét keresnék, hol a látkör egy óriás palota, melynek tetején a napnak gyémántcsillárja s oldalán a délibábok tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magokat gúlyák és ménesek . . . ide, ide szállt lelkem a Kárpátokról, az én édes hazámba, a szép alföldre!«

És siessünk hozzátenni, hogy a költő ez alföld-szeretete, ha a költő művész összes naivságát mutatja is, nem a tapasztalatlanságon alapult; mert ő, ha a tengert nem látta is, de különben a lehető legváltozatosabb vidékeket járta be s Magyarország és Erdély minden részén megfordult és hosszasan időzött. Látta az északi Kárpátok vadregényes tájait, a felhőborította Tátrát, a

gömöri hegyeket és barlangokat, a szakgatott, csipkézett hegy-éleket, a titokzatos fenyveseket, a sötét melancholiájú erdőket, szakadékokat, örvényeket; látta és belakta a Dunán túli szelíd, halmos vidéket, Máramaros változatos hegyi tájait; végig bolyongta keresztül-kasul Erdélyt a komor télen, virágos tavaszon és forró nyárközépen egyaránt. Mindemellett igazi fiúi szeretete az alföldé maradt mindvégig s e szeretet nemcsak bűvészsze tette, t. i. föl bírta emelni a szülőföldje szépségeit fedő fágyolt s el bírt merülni a látomásokba, mint egy szelíden hullámozó tengerbe; hanem kedélye mindig megrezdült az alföld képeire s lelke mindegyre szelíd megindulásban remeg az alföld tájain nyert benyomások emlékei alatt.

Salamon Ferencz egy alkalommal rossz néven is látszott venni a költőtől, hogy a hegyvidéket nem bírta megérteni. Ez nem egészen való. A hegyi vidékeknek is gyönyörű rajzát találjuk költeményeiben, hasonlataiban, képeiben és szép festéseket találunk prózai műveiben is több helyt; de az való, hogy az a mély szeretet, mely felfedezővé tette, mely felnyitotta és elolvastatta vele ez addig bezárt könyvet, s az alföld bájait maradandó képekben őrizte meg költészetében: ez a szeretet csak az alföldé maradt. De hát nem a legtermészetesebb érzelmek egyike, mely minket a szülőföldhöz köt? Valami édességben gazdag érzés, telve vágygyal és melancholiával, a szülőföld iránti vonzalom és semmi sem bájol jobban el, mint az egyszerű táj, hol lelkünk az élet első benyomásait nyerte. Erről csak világpolgár nem bír talán számot adni. És ne feledjük, hogy éppen a szülőföld szeretete a legnagyobb biztosítéka és lemélyebb alapja a hazaszeretetnek is, éppen úgy mint az emberszeretetnek legnagyobb biztosítéka az a szeretet, melylyel szüleink, testvéreink, nők, gyermekeink iránt viseltetünk. A ki az egész világot hazájának nézi, az valójában hazátlan; a ki az egész világot szereti, az senkit sem szeret; s a ki világpolgári büszkeségében azt képzei, hogy egy szűkebb haza fiánál kiterjedtebb látköre miatt nagyobb egy fejjel, tulajdonképen kisebb egy szívvel.

A költő azonban, ki emberszeretetében az emberiséget bírta átölelni, ki a világszabadság eszméjét a nemzetszabadság fölé helyezte, a ki ennyire és ily egyetemes: a szülőföld szeretetében majdnem kizárólagos s szülőföldjét beszötte mélyen nemcsak költészetébe, hanem életébe is. Valahányszor szívét nagy érzelmek foglalták el, a pusztára menekült s ott adta által magát érzelmeinek; és ez az érintkezés a szülőfölddel benne az érzelmek új forrásait nyitotta meg. Ott, Duna-Vecsén, a Kis-Kunsággal szomszédos egyik falucskában pihente ki ifjúsága hat szenvedéssel telt életének nyomorát és küzdelmeit; oda ment ki, a Kis-Kunsággal szomszédos egy másik faluba, Szalk-Szentmártonba, midőn Mednyánszky Berta iránti szerelmével eltelve a *Szerелеm gyöngyei* legnagyobb részét írta s oda ment ki, midőn sötét ember- és világyűlete miatt végig

szenvedte az elhagyatott szív összes keserveit 1845 végén és 1846 elején; de oda ment ki gyógyulni is a városból, a holt életből, 1846 tavaszán, a természet vidám ölébe, hol saját szép szavai szerint a halál is élet. Itt a harmatos fű, a rózsák, a sátoros erdőben a kevély tölgyek és szerény virágok, a madarak csattogása, a méhek döngicsélése, a méla csend, a futó patak körében, hol a szeretett rónán elválhatatlan egyesülésben élt a természettel: újra fölébredtek benne az ifjuság jogai, melyek a bú helyett vidámságot, a lemondás és halál helyett egy ragyogó májusi tavasz mindent felújító, mindent éltető hatása alatt a reményt, a vágyakat, küzdést, a minden szépet és nemesért való hevülést tanították és juttatták benne győzelemre s így e nagy szív gyógyulásáért lehetünk hálásak Szalk-Szentmártonnak, a kis falunak a Duna mentén. De ennél lehetne-e nagyobb bizonyossága a költő szeretetének, ki a legfőbb vigasztalónak az alföldi tavaszt, a napot, erdőt s mindenek fölött magát a földet fogadta el?

Ez a szeretet tette lehetővé, hogy Petőfi az alföld költőiségének felfedezője lehetett. A mint napsugár ül szemeiben, midőn az alföldről szól: úgy senki sem érezte előtte annyira művészileg az alföldet és nem bírta kifejezni azt az értelmet, melyet az alföld a maga végtelenségével és mozdulatlanságával magába foglal, senki sem hallgatta ki úgy az alföld beszélgetését a széllel, felhőkkel, a folyóval; mert az ő szíve együtt ver az alföld szívével; és eddig szemei az alföldi élet tiszta tükrévé lehettek, melyben visszragyogtak s költői színbe öltöztek az egyszerű jelenetek. Így természetesen a költő műveiben egy új alföldet ismerünk meg: egy nyílt, szabad, korlátlan, de egyszerű és fenséges alföldet, melynek lényege, mint csodás transzsubstantio, benne él a költőben; de viszont, melyben a költő független, szabad és forró lelke lakik.

Az a költemény, melyet Petőfi legelső megjelent költeménykötete és összes költeményei élére tett, a *Hazámban* című, már az alföldhöz, mint szülőföldéhez szól. 1842-ben több évi távollét után tért oda vissza s midőn újra arra a helyre ért, melyet szellemi bölcsőjének ismert, a Kis-Kunságra, egy különösen meleg költeményben fejezte ki érzelmeit. Köszönti az aranykalászos, délibábos rónát s eszébe jut az, midőn több évvel azelőtt, szeptember elején elbúcsúzott tőle és a jó anyától, eszébe jutnak az eltöltött évek, melyek alatt összejárta a világot és oly keserű tapasztalatokat szerzett, hogy inkább a halált kívánta volna. De most a bűt, e kínokat és minden szenvedés emlékezetét elmossa egy szent öröm könnyűje:

Mert a hol enyhe bölcsőm lágy ölen
Az anyatejnek mézét ízlelém;
Vidám napod mosolyg ismét reám,
Hű gyermekedre, édes szép hazám.

Látható, hogy e költemény még nem szorosan véve az alföld, csak a szülőföld szeretetét fejezi ki és midőn a költő neki a *Hazámban* általánosabb címet adta, főleg ezzel akarta értetni azt, hogy nem egyetlen városról (Szabadszállás), hanem egy kiterjedtebb vidékről, az egész Kis-Kunságról szól benne. De hát valóban helyesen értelmezve két hazánk van: szülőföldünk és az egész haza. A szűkebb haza, melyet a magyar népdal oly változatos és gazdag érzelmek kapcsán énekel meg s mely csakis ezt látszik lényegében érteni: a szülőföld, melyhez a szív annyi természetes és meleg s egyszersmind concret érzelmek csatolnak. Ez érzelmhez nincs szükségünk semmi tanulásra, elvontságra, érettségre vagy elmélkedésre; egészen ösztönszerű, mint a vándormadáré, mely őt minden évben a régi fészekhez vezeti vissza. A haza szeretetéhez már magasabb értelmi és érzelmi képesség kíváncsít; a történelmi öntudat fölébredése, egy szélesebb látókör felfogása az, melyből a hazaszeretet, e minden érzelmek legnemesebbje és emberileg legeggyetemesebbje, kiárad s betölti kebelünket.

Igy természetesnek fogjuk látni, hogy Petőfi is első költeményeit a gyermeki szeretet érzelmével szülőföldjéhez írja. Azonban már e költeményei is egy tágabb vidéhez, a rónasághoz, a nagy magyar alföldhöz vannak intézve vagy ennek egy politikailag határolt nagyobb részéhez. Így érti a róna térei alatt honát a még előbb Pápán 1842-ben írt *Két vándor* költeményében, mely egy románcszerű képben, rövid elbeszélésben rajzolja örömét, midőn katonáskodása másfél éve után újra a síkságra ér s tehát itt is általában a rónaságra vonatkozik a költeményben kifejezett öröm.

Valóban utóbb is azt találjuk, hogy a költő szülőföldje alatt az egész alföldet értette s az egész alföldért rajongott, melyet már ebben az időben ismételve »szép hazám«-nak nevez. (*Hazámban, Távolból.*) Innen magyarázható meg az a vágy, hogy már ifjú korában ismerni kívánta egészen s 1842 augusztusában csak azért utazott Debreczenbe, mert látni óhajtott a alföld e részét is és lelkesedésében gyalog ment végig az egész Hortobágyon, mely útja emlékéit *Hortobágyi korcsmárosné* híres népdala őrzi. Ennek bizonyossága az is, hogy első s utóbb is majdnem összes leíró költeményei az alföldről szólnak.

Első valóban leíró költeménye, *Az alföld*, 1844 nyaráról (jul.—aug.) való és Pesten írta, az emlékezet, e bájos tündér színezésében, midőn megszépítve, érzelmeiben újra születve, lelki szemében látta szülőföldét. A költő három bevezető és egy befejező versszakon kívül nyolcz versszakban rajzolja az alföld szépségeit. A költeményből azt érezzük ki, mintha valamely társaságban a költő jelenlétében valaki a Kárpátok szépségeit magasztalta volna az alföld egyhangúságával szemben; mert benne valami védő és támadó vonás van s erre mutat az a szembeállítás és ódai fölhevülés, melylyel a költemény kezdődik és végződik és mely az

egésznek lyrai hangulatát adja meg. A költő bizonyos kicsinyléssel szól a Kárpátok vidékéről a maga heves személyi hangulatában, a mi itt a lényeges, a lyrai vonás Csodálja a Kárpátokat; de a mi rá, a költőre legfontosabb: sem képzelete nem bír köztök barangolni, sem szívének szeretete nem övék; mindkettő az alföldé; ott van otthon, az az ő világa; ha megpillantja, lelke mintegy börtönéből szabadul ki s a felhők közelébe emelkedve mosolyogva néz reá a Dunától Tiszáig nyúló róna képe. Eddig a bevezetés. Látható ebből, hogy a költő itt sem szorítkozik csupán szülőföldre; a szülőföld fogalma legalább is a Duna—Tisza köze, vagy szűkebb értelemben a Kis-Kunság. A többi versszakban azt mondja el, a mit a felhők közelébe emelkedő lelke lát a Kis-Kunságon; tehát ezzel a kiinduláshoz képest helyes szempontot talált, hogy néhány nagy vonással elénkbe rajzolja a pusztá arczatát. És jól figyeljük meg, az adott képek nem aug. elejének, hanem május—június havának felelnek meg; mert a költő azokat a benyomásokat rajzolja, melyeket ez idő alatt szerzett, a míg Duna-Vecsen otthon volt, vagy máskor ott kóborolt, pl. mint kecskeméti színész. Honnan emlékeznek épen arra a dült kéményű csárdára, ha nem onnan, hogy ebben pihent meg ő is, midőn 1843 ápr. 5-én gyalog Pestre indult. Elénk hozza pár sorban a délibábos ég alatt a K.-Kunság száz kövér gulyáját, a méneseket, csikósokat, a smaragdszínű búzavetést a tanyáknál, az odajáró félénk vadludakat, a kecskeméti vidéki dült kéményű csárdát a szomszagos betyárokkal, mellette a törpe nyárfaerdőt vércsével, az alföld jellemző vadvirágait, az árvalányhajt és számarkenyért, a tarka gyíkokat s aztán szeme a messziségbe téved, hol kék gyümölcsfák orma felett egy-egy város templomának tornya látszik halvány ködoszlop gyanánt. Ha már a lelkesedő bevezetésben a felhevült szív rajongása szólal meg, ha a gyermeki szeretet gyöngédsége beszél hozzánk e kedvvel válogatott s egymást gyorsan felváltó képekben: a forró odaadás érzelmes melegsége beszél hozzánk a befejezésben:

Szép vagy alföld, legalább nekem szép!

Itt ringatták bölcsőm, itt születtem.

Itt boruljon rám a szemfödél, itt

Domborodjék a sir is fölöttem.

Tehát a hol született, pihenni is ott akar s így a bevezető lelkes hangulat s a befejezés odaadó szeretete a legjobb keretet alkotják a pusztá rajához és a leírás helyett lyrai költeményt kapunk. E gondolat, hogy egyesülni kíván a szeretet földdel, visszatérni a szülőföld anyai keblére, mely őt ezer lánczczal kapcsolta magához, utóbb is állandó gondolata. *Uti leveleiben* így szól: »Azt óhajtom, hogy ott haljak meg, a hol születtem, az alföld rónáin, a Tisza és Duna között. Vigyék ki holttestemet messze, messze a világ zajától s a puszták közepén temessenek el, a hol

sírhalmam, bármily alacsony lenne is, a legmagasabb domb lesz a végtelen láthatáron, melyet senki meg nem látogat, csak a bújosó parlag-kóró, a nyári délibáb és az őszi vándor madarai. De ha nem az alföldön halok meg, ha hegyek között kell meghalnom: úgy leginkább óhajtom, hogy itt temessenek el Nagy-Bánya regényes völgyében.» — (*Uti levelek. V.*)

Mit szeretett a költő az alföldben? Első sorban is azt, hogy önmagában meglegelte azokat a fő vonásokat, melyek szemében az alföldet, mint eszmei tartalom képviselőjét jellemezték. Tehát rokonságot talált saját szelleme és szeretett hazája közt. Őt az alföld nemcsak szülte, hanem szellemi képére is alkotta s lelkébe oltotta fontos tulajdonait. Ezek közül első az egyenesség, mely azonos a költő szerint az őszinteséggel. Ismeretesk a költő dicsőítő szavai az őszinteségről; ezekben nemcsak elítéli az álságot és hazugságot; hanem az őszinteséget művészi elvvé emeli a költészetben; mert itt sem szabad, épen nem szabad olyat mondani, a mit nem érzünk:

Mint a róna, hol születtem,
Lelkem útja tetteimben
Egyenes;
Szavaimmal egy az érzet,
Célra jutni álbeszédet
Tétovázva nem keres. (*Én.*)

Igy ír 1843 tavaszán. E hasonlatra utóbb is visszatér, főképp 1845 júniusa után, midőn először nyílt alkalma közéről megismerni a Kárpátok vidékeit. Midőn *Az alföld* cz. költeményét írta, még aránylag keveset ismert a Kárpátokból; most köztök élt két és fél hónapot s ez az ismeretség csak növelte szeretetét az alföld iránt. Az egyenesség, nyíltság, egyszerűség, végtelenség, melyek Petőfi s bárki szerint is a fenségesnek alaptulajdonai, még jobban szemébe ötlöttek, midőn visszatért az alföldre, melynek végtelen rónája, lelkének legkedvesebb mulató tanyája:

Az a görbe felföld hegy- és völgyeivel
Könyv, melynek számtalan lapját forgatni kell,
De te, alföldem, hol hegy után hegy nem kél,
Olyan vagy, mint a nyílt, a föllobogó levél,
A melyet egyszerre átalolvashatok;
S vannak beléd írva szép, nagy gondolatok.

Ime az eszmei lényeg, mely az anyag fölött lebeg. A pusztát nemcsak szülőföld, hanem a nagy gondolatok kitért levele, melyet ő olvasni bírt. Ezért nála az alföldnek állandó jelzője nemcsak a szép, hanem a nagy, a megmérhetetlen, a végtelen, a csendes; neve hol pusztát, hol rónát, rónaságot, hol mindkettőt (»pusztát s csendes rónát«), mely olyan határtalan, mint a tenger s így a rónaság

messze tengere néma, zajtalan; télen a szép, nagy rónaság olyan, mint a befagyott tenger, vagy »sík a pusztá, mint a pihenő tó«; (*Falun, Pusztai találkozás.* 1845.), sőt a tenger maga olyan, mint a rónaság, vagy a csendes tengernek is rónasága van. (*Csendes tenger rónaságán.*)

Tehát Petőfi egyénisége s így költészete, össze van nőve a pusztával. Ennek termékenyítő hatása annyira nyilatkozik képzelete erején és kedélye mélységén, hogy valahányszor egy-egy alföldi faluban hosszabban időz, a költemények egész raja száll ki lelkéből. Ezért őt nem ismerheti meg teljesen, a ki az alföldön nem járt, nem lakott, sőt meg nem szerette s különleges bájaival meg nem barátkozott és a nyert benyomásokon elandalodni nem birt. A költőnél mintegy szemmel látható, hogy midőn egy-egy alföldi faluban megvonult, mint ébred föl a belső, gazdag élet, akár egy, a pusztába vonult középkori asketánál. Megáll merőn a róna közepén, a körülte uralkodó mély csend, némaság, méla egyhangúság, a távol kékes köde, mely a végtelenség sejtelmével tölti el, megannyi varázsérintések gyanánt hatnak lelkére, mely kitágul, meggazdagszik eszmékben és érzelmekben s tündérvilág tárul fel benne, változatos és gazdag, sejtelmes és ragyogó, mint egy keleti tündérrege. Erről könnyen meggyőzhet akár egy kis statisztika is. Míg a költő 1845 ápr. 1- jun. 24-ig, tehát majdnem három hónapot a felföldön töltött, mindössze 13 költeményt írt s ugyanez évben, a míg különböző időben Szalk-Szentmártonban időzött, csak lyrai költeményt 32-őt írt s ugyanez idő alatt írta *Zöld Marczi, A hóhér kötele, Tigris és hiéna* nagyobb műveit, aránylag mind nagyon rövid idő alatt. És ez nem a véletlen játéka; állandón kimutatható, hogy a szép és nagy gondolatokat benne az alföld, vagy a vele rokon vidékek ébresztették s így Arany költészetét is egy pusztai képpel jellemzi:

Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja,
Melynek csengése a rónákon keresztül
Vándorol, s a világ zaja nem zavarja.

Ime, a költő tehát egy második, az őszinteség mellett legfőbb művészi elvét, az egyszerűséget is, mint eszmei tartalmat, fölleli a pusztában; s ugyanitt megeléjük annak a mély, elandalító csendnek is dicséretét, mely az elmerülő, gazdag lelki életnek külső, de nemcsak természetes, hanem szükséges föltétele. Így a pusztá, mint a mély csend és lelket elringató nyugalom hazája, kedélyileg ugyanaz, mit a költő legjobban szeret, ő, ki a szelíd elmerengést, nyugalmas békét oly bájjal bírta rajzolni s melynek eszméjét tehát az alföld sugallta.

De e mellett a pusztá a maga végtelenségével, korlátlanságával ugyanaz, mi a költő lelkének másik lényeges alapvonása,

t. i. a szintén korlátot nem ismerő képzelem és csapongás megtestesülése. Mint ilyen, egyszersmind a pusztá annak a szabadságnak nemcsak képe, hanem hazája is, melyért a költő nemcsak életét, hanem szerelmét is föl bírná áldozni. Ha a róna végtelenségét megpillantja, úgy érzi, mintha börtönéből szabadult volna ki sas lelke s ott van honn, ott van az ő világa. De hiszen lehetetlen is, hogy a végtelenségre törekvő lelket a végtelen szemhatár az alföldön ne vonzza.

Ezért sajnálja, hogy mért nem töltheti egész életét a pusztán, a hol tekintetét nem korlátozza a mérhetetlen rónaságon semmi s a honnan messze kell utazni, míg az ember hegyet láthat. (*A jó öreg korcsmáros.*) Úgy szeretne élni ott, mint Arábiában a szabad beduin; mert a pusztá a szabadság képe s a szabadság lelkének istensége, mint írja 1845 őszén Szalk-Szentmártonban:

Mint sajnálom én, hogy egész életemet
Itt kinn a pusztákon töltenem nem lehet!
Itt szeretnék élni a puszták közepén,
Mint Arabiában a szabad beduin.
Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!
Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért, hogy egykor érted haljak én meg,
S siromnál, ha érted onthatom véretem,
Meg fogom áldani átkos életemet. (*A csárda romjai.*)

Utóbb 1847-ben Arany Jánosnál június hóban ezt írja (*A gólya*):

Szeretem a pusztát! ott érzem magamat
Igazán szabadnak,
Szemeim ott járnak, a hol nekik tetszik,
Nem korlátoztatnak,
Nem állanak körülöm mogorva sziklák, mint
Fenyegető rémek,
A csörgő patakot hányva-vetve, mintha
Lánczot csörgetnének.

A pusztá tehát kifejezi a határtalan szabadságot, azt a korlátlan csapongást, melyhez Petőfi élete minden szakában egész szenvedélyével ragaszkodott. Ezért szereti a Tiszát is, e kiválóan alföldi folyót; mert ugyanennek a korlátlan szabadságnak kifejezője. Ezt *A Tisza* cz. híres költeményében fejezte ki 1847 február hóban Pesten, melyet csekei tartózkodása emlékeiből merített, midőn a Túr folyócska beszakadásánál is járt. Általában legszebb alföldi rajzait az emlékezet hatása alatt írta; mert a mindennapi szemlélet ritkán ér fel az emlékezet bájával és a képzelet ragyogásával s a dolgok iránti érzést semmi sem táplálja jobban,

mint a tölök való távollét. E költeményben magának a folyónak dicsőítése bizonyos eszmei tartalom kapcsán s a költő egyéniségére vonatkozásában teszi a tartalmat. A Tiszát a költő két okból szerette: mint az alföld igazi magyar folyóját, mely a hazában születik és hal el s mely épen oly merengő, csöndes, méla a maga futásában, mint a költő lelke a csend és nyugalom ölében. Hiszen ő írja magáról, hogy midőn a pusztán van, elszállnak szívéből a nagyravágyás, hír vad álmai, feledni kezdi Pestet, zaját, a saját büszke terveit; a megelégedés, a béke, nyugalom, egyszerű és természetes élet vágya fogja el. (*Falun.*) De szerette más részről a Tiszát, mert abban is olyan, mint ő, hogy korlátot, szabályt nem tűr s utóbb azt írta róla, hogy az általa előtört táj hasonlíthat regényességében Amerika őserdeihez. »És az az átkozott szabályozás — teszi hozzá — majd mind e regényességnek véget fog vetni; lesz rend és prózaiság. Bizony nem szeretnék most a Tiszának lenni. Szegény Tisza! eddig kénye kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen szilaj csikó; most pedig zablát vetnek szájába, hámba fogják s ballaghat majd szépen a kerékvágásban. Így teszi az élet a lángészt filiszterré.« (*Úti levelek*, IV. 1847. máj. 14.)

Az előbbiből következik, hogy a folyamról rajzolt tájképben itt két külön képet ad: egyiket kiszinezi részletesen 11 versszakban s ez a nyugalmas, szelíd, zajtalanul hömpölygő folyam és az elandalító nyári alkonyat enyhe rajza; a másik csak két versszakra terjed s ez a dühöngő, korlátaikat áttörő bőszt folyam képe. Az egészet megélénkíti és lyraivá teszi az által, hogy magát, mint cselekvő szemlélőt szerepelteti, ki utóbb a tanyára megy s ott a Tisza szelíd természetét védekezzi.

A költemény első fele egy nyári alkonyati, csöndes tiszai tájkép, melyben folyón, vidéken s felhőn ugyanazon hangulat ömlik el s ezzel együtt a lélek nyugalmas békéjének rajza, mely kettő nemcsak tükre egymásnak, hanem mintegy azonosulnak. Mindezt határtalan báj hatja át. Az elandalító csönd és nyugalom, a természet elpihenő enyhése, melybe a költő derült kedélye rokonérzéssel belémerül, épen ez által érezteti egész báját velünk. A környezet, az alkonyi kép, az andalító csend, mind ugyanaz a költő lelkében is. A költő e belső lelki nyugalmát nem elemzi, egyszerűen azonosítja a tájjal és nyári alkonyi nyal. Egyik az, a mi a másik. Maga a tájkép nem más, mint a költő hangulatának tükre. Módszere a rajzban ugyanaz, a melyet több helyt találhatunk nála, hogy a közelebbiről megy a távolabbira: a folyóról a fővényes partra, a rétre, rajta túl az erdőre, a Tisza túlsó partján látszó bokrokra, a köztök előttűnő falutornyára, a felhőkre, a néma csendre, melybe életet hoz a vizet merítő pórnycske, kinek jellemzőn van ellesve odavetett mozdulata e sorban:

Reám nézett és aztán ment sietve.

Nézzük pl. a nyugalmat, csöndet és békét, melyet a Tisza zajtalan folyásában rajzol:

Sima tükrén a piros sugárok,
[Mint megannyi tündér] tánczot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyuk pengése.

De az egész rajzon e csend, nyugalom ül és mindenre az alkony szelíd, kék fátyla, violaszín köde borul, melyből merengve néznek feléje a máramarosi bérczek. Ezt a tündér-mesebeli nyugalmat semmi zaj nem zavarja, csak itt-ott egy madár fütytentyése; sőt a távoli malom zúgása szünyog-dongásnak hallszik. Magát a költőt is megszállja a némaság, a csend ez ünnepi szépsége, e tündéri pompája, nyugodt fennsége, mint hangulatának visszatükröződése; lelke édes, mély mámorba szédül a természet örök szépségétől és a festést e felkiáltással végzi:

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz. —

Látható ebből, hogy e tündéri kép itt végződhetnék. Ámde a költemény fő eszmei tartalmát az teszi, hogy a pusztá e fő folyója látszó andalító nyugalma mellett magában hordja a korlátlanlát, a féktelen csapongás elemeit; mert a pusztá gyermeke. Ebben a költő önjellemzést ad s ebben áll a költemény jelképes vonatkozása. Az ő lelke is méla, szelíd, merengő nyugalom és a szilaj indulatok s korlátlan csapongás végletein hanyódik és a legteljesebb lelki békének épen úgy költője, mint a szenvedélynek. Épen így ír önmagáról is *A haraghoz*, *A szél* költeményeiben s ezek és a Tisza rajza közt egyenes párhuzam vonható. Sőt valószínű, hogy e költemény alapgondolata is kapcsolatban áll az akkoriban Júliától kívánt hivatalkeresés kérdésével, mely mintegy e szerelemnek s a szülői beleegyezésnek föltétele volt; mert körülbelül ugyanazon napokban írta e költeményét is, melyek valamegyiken híres »votumát« papírra vetette. Ezekben s több más hasonló költeményében ekkoriban minden hivatal ellen tiltakozva az egyéni függetlenség és szabadság szükségét, mint saját léte alapföltételét hangsúlyozza.

Midőn 1847 május 14-én újra átutazik a Hortobágyon, *Uti leveleiben* (III.) dithyrambszerű leírást szentel e látványnak, mintegy összegezve a pusztának lelkére tett különböző hatásait.

... »menjünk, vágassunk kelet felé, nagyszerű látvány közeledik: a pusztá, a Hortobágy!

Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten honlóka.

Megállok közepeden s körültekintek oly elragadtatással, melyet nem érez a schweizi az Alpeeken, melyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem!

Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetetlen a láthatár, s olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőcske sem homályosít. Gyönyörű tavaszi nap van.

Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók.

Néhány lépésnyire az uttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás; mellette bibiczek nyargalásznak búbos fejeikkel, s a tó közepén nagyokat lép hosszú, piros lábaival a melancholicus gólya.

Egy dűlőföldnyire legel a gulya; hosszú botjára támaszkodva áll mögötte a gulyás és megemeli előttünk kalapját, nem szolgáltságból, mint a felföldi német és tót, hanem emberségből, mint magyarhoz illik.

Mik azok a T alakúak ott a távolban? azok elszórt gémes kutak, de oly messze vannak már, hogy karcsú ostorfáik nem látszanak.

Amott a látkör peremén a hortobágyi csárda, de nem a földön, hanem az égen . . . oda emelte föl a délibáb. A csárda mellett a ménes, szinte a levegőben, mintha egy elfáradt daru-csoport szállana. Kedves délibáb! úgy tartja ölében a tárgyakat, mint gyerekeit az anya.

Némán, merengve ül az ősnnyugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.

Mily egyszerű a pusztá és mégis mily fönséges! de lehet-e fönséges, a mi nem egyszerű? — —

Fél napnál tovább tart az út a Hortobágyon keresztül, s én, noha már sokszor jártam erre, nem győztem kibámolni magamat. Égő arccal, ragyogó szemekkel, hullámzó kebellem néztem köröskörül» . . .

Tehát a pusztá a szabadság hazája, symbolisticusan a szabadság képe. De sőt több ennél. Ezt a szabadságot beoltja fiaí vérebe is. A ki ott született, annak lelkébe ép úgy beköltözik a körülte lehelő szabadság vágya, mint a hogy a felföldi hegyvidéken megtalálta a szolgaság legkirívóbb ellentétét, miről az *Úti jegyzetekben* így szól: »Általában mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgaságot láttam, s ilyenkor megereztem képzetem szárnyait és leröpítém lelkemet szülőföldem rónáira, hol az emberméltóság a legalacsonyabtk kunyhóban is magasan tartja büszke fejét. Oh felföld! csak azért emelkednek-e bérceid a felhőkig, hogy annál inkább szembe tűnjék lakóid görnyedezése?»

A szabadság, a korlátlanág érzése benne van még a pusztán született csikóban is, melynek féket nem tűrő természetéhez nem egyszer hasonlítja önmagát, költészetét. A szolgaságnak, a

hivatalnak csak gondolatára is »szíve úgy tombol, mint a harmadfű csikó«, ha:

A pányvás kötelet legelőszőr dobja nyakába
A pásztor, hogy a ménesből kocsirudho' vezesse.
Nem a tehertől fél, a melyet húznia kell majd,
Nem! hanem a hámtól, mely korlátozza futását.

(Levél Arany Jánoshoz. 1847.)

Pegazusát pedig a világospej, selyemszőrű magyar csikóhoz hasonlítja (*Az én Pegazusom.* 1847.), mely nem az istállóban, hanem a pusztán született és ő ott fogta el a »kis-kunsági szép nagy pusztaságban«; maig is nyereg nélkül üli meg, mint a puszták fia s a ló vágatva ragadja őt, »mert ő a villám testvére«; de legörömostebb viszi a pusztára, mert ez szülőföldje:

Hejh, ha arra fordítom a kantárt,
Ugy megugrik, alig bírok vele.

Sőt még a bozontos tinó is bús, hogy télen a vályuból kell innia, »jobb szeretne inni künn a tó vizéből«.

Ehhez járul, hogy az alföld a bátorság és emberméltóság szülője. Még az alföldi betyár is más, mint a hegyi rabló. Bizonyos vad szilajság, lovagiasság, nagylelkűség; de aztán a veszéllyel nyíltan szembenéző bátorság, nemes tűz, lángoló hév a tulajdona. Zöld Marczi pl. nem kívánczolt a Bakonyba, oda csak a félénk, lesbenálló orv-tolvaj rejtőzik. Marczinak rendes tanyája a Hortobágy, »a puszták óriás királya« s az utas száz lépésről tudhatja, mi lesz s neki készülhet a párviadalnak. (*Zöld Marczi.*)

Az alföld e szeretetének bizonyítékai továbbá a pusztai képek, melyeket leggyakrabban a Kis-Kunság vidékéről vesz. Itt természetesen a csárdák s a betyárok nagy szerepet játszanak. Mindkettőt bőven volt módja megismerni vándorlásaiban. Nem egy piszkos csárdában éjjelezett s nem egyszer találkozott mulató, vágató vagy bujdosó pusztai szegénylegényekkel, kiknek a negyvenes években volt virágkoruk s alakjuk egész jellemzetességgel nyomult be emlékébe a pusztai élet más alakjaival együtt.

Természetesen a csárdák közül a legjellemzetesebbeket rajzolja. Ő e tekintetben valódi költői genre-festő. A romladozó dült kéményű, félrechapott fedelű csárda kapja meg szemét, mely menni akar, de csak düledez s födele olyan, mint a »részeg ember kalapja.« Ilyen sok van, de leginkább ilyen a Betekints, melynek a széles földön sincs párja. (*Van a nagy alföldön.*) Ilyen az is, magányos, dült kéményével, melyet Kecskemét közelében látogatnak a szomjas betyárok, (*Az alföld.*), vagy a bugaczi csárda, melyről ismételve is megemlékezik, (*Hírös város az aaföldön*), s csakugyan ott van ma is Kecskeméttől délre. A már rombadólt csárdát raj-

zolja *A csárda romjaiban*, melyben a pusztulás bámulatos képét adja. Mielőtt a csárda rajzába kap, egy 18 sornyi bevezetésben az alföld iránti rajongó szeretetének ad kifejezést. E helyet főntebb idéztük. E szenvedélyes lyrai bevezetés, mely tehát nem tájfestés, hanem a szülőföld, haza- és szabadságszeretetet ódaszerű kitörése, megadja az egésznek lyrai alaphangját. Ekkor a csárda romjaira tér bölcselmi-lyrai reflexiók kíséretében az idő romboló hatásáról. Erre egy másik átmenettel történelmi képre ragadja képzelme s elegikus merengések között hazafiúi búja szólal meg. A romban heverő csárda azért épült kőből, mert ott régente falu vagy város állott; de feldúlta a török s csak a templom maradt meg, hogy a pusztulás gyászolója legyen. Gyászolt is több hosszú századon át, végre bújában összeroskadt és kőveiből építették a csárdát. E sajátos átalakulást újra lyrai reflexióval kíséri, majd meg képzeletében fölépíti az összeomlott csárdát, látja egykori lakóit és vendégeit: a vándorlót, a szegény legényeket, az üveges zsidót, a drótostót, a fiatal csaplárnét, a kit az ittas deák ölelget s a kazal végen alvó csaplárt. Így egynehány sorban genreképek és jelenetek vonulnak el szemünk előtt, hogy újra a pusztulás melancholikus képét szemléltesse velünk. Mindennek vége, csak a kútágas és a gém áll még, melynek tetejére mogorva sas telepedett, minthogy ez a legmagasabb pont s a mint fönn ül, merőn maga elé bámul, mintha a mulandóságról gondolkoznék.

Fölötte lánkol a nap, az égnek ifja,
Lánkol, mert kebelét a szerelem vívja;
Szeretője, a ki epedve néz rája,
Délbáb, a puszták szép tündérleánya.

Minde változatos képek, reflexiók, lyrai megindulások sorában a haza-, szülőföld- és szabadságszeretet meleg, ábrándos, elegicus és lelkesült nyilatkozatait jellemzetes, plasztikus képek, jelenetek váltják fel, melyekben semmi felesleges nincs s a komoly és víg képek sorát az egészben melancholicus hangulat pompásan egyesíti harmoniába, melyről még csak azt kell kiemelnünk, hogy 1845 nyarán Szalk-Szentmártonban, szintén felső-magyarországi útja után írta.

Egy másik csárdát rajzol a *Kutyakaparóban* (1847.), melyben a legtökéletesebb elhagyottság, szegénység, romlás képét nyújtja. Az első versszakban pár sorban elmondja, hogy kívül-belül szomorú csárda ez a Kutyakaparó; a jámbor utas eledelt ott nem kap s a bor ihatatlan. Ezzel a kis szobába vezet, hol a roskadozó hosszú, keskeny asztalt, a vénség miatt horpadozó padot, a nyomorúságos ágyat, a düledező kemenczét mutatja be pár jellemző vonással. Ekkor a lakókra tér, a szóttalan vén Dömötör csaplárra, ki száját csak ásításra tartja, meg a feleségére, kit az idő korán megviselt, noha alig több 50—55 évesnél. Ez már nem tűri a pusztulást oly

keleti nyugalommal, mint az ura: szidja a vármegyét, hogy a betyárokat mind kipusztítja s a kereset megcsökkent. Most a külsőre tér. A csárda egyetlen szobájának egyetlen ablaka van, annak is fele kitépett kalendárium-levéllal van beragasztva; a falán alig van mész, az is sárga s tele van firkálva; a czéger, mint az akasztott ember a szélben, úgy lengedez; az egyetlen állat, a kuvasz is csak szundikál, nem ugat. Ilyen a környék is, rengeteg homokbuczkák terülnek ott el, a meztelen homokban alig teng egy-két gyalogbodza s gyümölcsét az is kedvetlenül hozza; a harangszó meghalni jár ide a távol falukból, az idetévedt madár csakhamar tovább száll; még a nap is bágyadtan süt itt, mintha szánakozva nézve ez árva csárdára. Vagy száz lépésre egy kopár dombtetőn egy magányos kőszent áll s ennek is valaki egy kopott tarisznyát akasztott nyakába, mintha mondta volna: »menj isten hírével, mit állsz itt hiába!« Nem lehetne mindezt jobban befejezni; mert az elhagyott, bús, unalmas tájon, hol úgy sem látogatja senki, nincs mit keressen a vallás e tárgya sem. Az egyhangúság, a megtestesült unalom e képét még jellemzetesebbé teszi benne a humor s annak a természetes naivságnak komikuma, melylyel pl. a csaplárnét beszélteti. E mellett maga az egészhez egy szó reflexiót sem csatol. Elmondja a tényeket, vagyis festi a helyzetet, a szomorú hiábanvalóságot. A cél maga a kép, semmi más. Mindehhez igen jellemző és mondjuk, eredeti versalakot választott, melynek rhythmusa a hosszabb sorban megindul, hogy a rövidebb sorban meglapulva jellemezze azt a nyomott, komor egyhangúságot, mely a csárdán és csárda körül mindenre ránehezedik s így előadása, rhythmusa, minden, teljesen alkalmazkodik a tárgyhoz.

A pusztai élet más-más jeleneteit rajzolja más-más érzelmi megindulások közt még pár leíró költeményében. Ezek közül *A gólya* címűt 1847 június elején N.-Szalontán Aranyánál írta. Ebben a kiindulás nem maga az alföld, hanem az alföld legismeretebb madara, a gólya, mely épen ezért a költőnek is legkedvesebb madara, egyszerű, mint ő maga; s talán azért szereti annyira, mert vele töltötte gyermekéveit, miközben mint komoly fiú, a szárnypróbálgató gólyafiakat nézegetve, azon gondolkozott, hogy mért nincs az embernek is szárnya; mert ő a magasba vágyott s ezért irigyelte sorsáért a napot. Ezzel a költő, mint leírásaiban mindenütt, az érzelmi világba visz. A külső szemlélet csak alkalom, melyen a lelki világba száll. Ezért nem szerette gyermekkorában az őst sem, mert elvitte a gólyát; tavasszal a gólya visszatérésének örvendett s gólyavárni elballagott a szomszéd határba is. Így tölté vele gyermek és ifjú éveit. Midőn lován a pusztát bekalandozva, a tó mellé heveredett, ott találta mindig a gólyát s ezért kedvelli most is, mint legrégebb barátját, »mint egyetlen valót, mely egy átálmodott szebb korból fönmaradt.« Közben a költő, midőn ifjúvá fejlődéséről szól, a gólyáról a pusztá képeére tér rá. Megeresztett kantárral vágat ki a puszták terére, melyet azért szeret, mert

ott érzi magát igazán szabadnak és ne mondja senki, hogy a pusztá nem szép; de szépségeit, mint szemérmes lány az arczát, sűrű fátyollal fedi el, s ezt csak barátai előtt teszi le:

S rajta vesz merően a megbűvölt szem, mert
Tündér kisasszonyt lát.

Emígy a költő érzelmei tükrében mutatja be a gólyát és az alföldet, méléző, elegiai hangulatban idézve szemünk elé azt, a mi lelkében az emlékezet érintésére, talán hogy Szalontán ekkor a fészkelő gólyákat látott, újra felébred a kedves Kis-Kunságról, gyermek- és ifjú éveiről s így szemlélteti velünk a szeretett pusztát, a gólyával kapcsolatos jeleneteket, s önmagát, a mint elmerengve nézi a délibábot. Mindehhez egyszersmind egy jellemző, másfél-alexandrin hosszúságú verssort választott, melynek lassú rhythmussa kitűnően ecseteli a lágy visszaemlékezés csendes taván ringatózó, méléző hangulatot.

A téli esték költeményét 1848 jan. havában Pesten írta; de szintén alföldi emlékeiből, együtt *A pusztá télen* cíművel. Az elsőben a falusi, emebben a tanyai életet rajzolja változatos genre-képek sorában. Az elsőn meglátszik, hogy a költő boldog családi élete első hónapjaiban írta; a belső nyugalom, csöndes megelégedés, egyszerű nyugalmas jóllét rajza ez, a minőt egy alföldi meleg hajlékban s meghitt bizalmasság és mesterkéetlen családiasság körében, egymást szerető emberek közt érezhet az alföldi földműves egy téli estén. E belső derűs kép kiemelésére előbb pár jellemző vonással az alföldi tél zordságában, kietlenségében a földet egy vén, inséges, didergő koldúsnak mutatja be s ezzel szembe helyezi a meleg szobát, a barátságos családot:

Most minden kis kunyhó egy tündérpalota,
Ha van honnan rakni a kandallóra fát,
S mindenik jó szó, mely máskor csak légbé
Röpül tán, most beszáll a szív közepébe.

Most benn vagyunk a genre-képben. A költő egy vacsora utáni jelenetet rajzol a szíves vendéglátó családfővel, borozgató vendégekkel és a kínálkozó háziasszonynyal. A családfőben majdnem a költő apjára, emebben anyjára ismerhetünk. A kis asztal mellett az ifjú párt, a kemencze körül az apró-cseprő gyermek-sereget látjuk, s így az iddogáló, beszélgető öregek, a szerelmes ifjú pár, a játszó gyermekek, mint a múlt, jelen és jövő képviselői állanak előttünk. Most a költő pár jellemző képet ad arról, a mi kívül történik, mintegy azt fejezve ki, hogy falun a téli est künn is csak oly csendes, nyugodt. A szitáló szolgáló dalolása, a kútgém csikorgása, a cigányok távoli zenéjéből a bőgő mormolása a szobában csendes harmóniába olvad; mialatt künn hull a hó,

vastag sötétség van s csak egy-egy látogató megy hazafelé, kinek a sötétben bevillan a lámpája s a benlevők buzgón találgatják: vajjon ki ment el itt? Így e külső jeleneteket is a csendes szobából rajzolja; odaképzeli magát az asztal mellett borozgató vendégek közé s nem mond el többet, mint a mennyit onnan csakugyan hallhat; csak egy-egy hangot kap el a belső lágy összhang rajzolására.

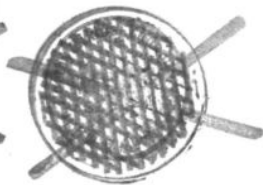
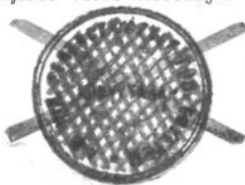
Petőfi e költeménye Burns *Szombat este a kunyhóban* és Arany *Családi kör* költeményével a felfogás nyugalmas rajzában és a műalkotás alaptervében némileg rokon, noha úgy alapeszmében, mint tartalomban és compositióban különben mindhárom teljesen különböző. Aranyé későbbi és minden esetre ismerte Burns költeményét; Petőfiről azonban semmi ilyest nem tudunk, noha kizárva nincsen.

A *puszta télen*, melyet az előbbivel majdnem egy időben írt a visszaemlékezés hatása alatt, szintén egy csoportos genre-kép változatos jelenetekkel. Ez már ki a pusztára, a tanyára visz. A költő itt előbb magát a pusztát mutatja be télen egy pár vonással:

Hejh, mostan puszta ám igazán a puszta!

mert az ősz, mint gondatlan, rossz gazda, mindent elfecsérel, a mit a kikelet és nyár gyűjtöget. Egy másik képben a kihalt pusztát állítja élénk, befagyott tengerhez, a napot öreg emberhez hasonlítva, kinek le kell hajolnia, hogy valamit lásson s úgy sem igen sokat lát a pusztaságon. Üres a halászkunyhó, csősz-ház, csöndesek a tanyák s még a vályúhoz hajtott bozontos bús tinó is elbődül, mert jobb szeretne a tó vizéből inni a szabad pusztán. Most a lomhán szipákoló bérest, az üres csárdákat, mint megannyi genre-képet rajzolja s ekkor egyszerre magasabb szárnyalásra hevül a szelek és viharok feselésében. Mily megkapó a pusztá képe téli estén, midőn rá halvány ködök települnek s csak félig láttatják az éji szállásra prüszögő lovon haladó betyár alakját, s mintegy jövő sorsát sejteti az, hogy »háta mögött farkas, feje fölött holló.« De már e költeményt a franczia forradalom s a köztársaság eszméivel eltölt költő írta, ki előtt a tél durva, jégszívű, zsarnok (*A tél halála*) s talán jelképileg e költeményben is a pusztára nehezülő tél nem más, mint a hazát megdermesztő zsarnokság és a vörösen leszálló napban országából kiűzött zsarnok királyt lát:

Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a túlsó határra,
Leesik fejéről véres koronája.

Utolsó ilyenmű költeménye, a *Kis-Kunság*, ugyanazon benyomások szülötte, mint a *Szülőföldemen* cz. költeménye. A költő követsége érdekében lenjárt választókerületében 1848 jun. első napjaiban s Félégyházán felújult gyermekkori emlékei sugallták emezt és a ragyogó juniusi nyárelő képei az első költeményt. E két költemény tehát mintegy kiegészíti egymást, s ez alkalommal azt a lyrai érzést, melylyel Petőfi leírásait az érzelmi világba viszi át, *Szülőföldemen* cz. költeményébe öntötte s így a *Kis-Kunság*-ban csak az első versszak árul el erősebb érzelmet szeretett hazája iránt, a hová szíve, lelke »mindig, mindenholnan vissza-visszavágyott.« Most a nagyvárosi élet örökös zajában van ugyan; de ha testi szemeit behunyja, lelki szemei előtt ott »lebegnek szépen, gyönyörűn az alföldi vidékek.« Ragyogó juniusi képeket tár elénk a lángesőt szóró nap, a széles, határtalan pusztá, a gazdag legelők, az álmos gulyás és lomha kutyái, a mozdulatlan ér, a gém, az anyagólya, a bibiczek, a szomorú kútágas, a délibáb, a tanya, a zöld búzavetés, aranyos szélű felhők, a pusztai város és szélalmok festésével s az egész egy remek elandalító pusztai festménynyé válik; de benne mozgékonyaság, cselekvés, jellemzetes természetmegfigyelés, találó és élénkítő személyesítés nyilatkoznak. A költő alanyisága majdnem teljesen háttérbe szorul; de ott lebeg minden a szerető lélek melegsége, mely aranyfátyolt borít a különben teljes realismussal fölelevenített mozzanatokra, a mint képzeletben mintegy kiszabadul a pusztára s elandalogva szárnyal a végtelen, most változatos rónaság fölött.

A *Szülőföldemen* költeményét, mely a költő születése helyéről szóló hosszas vita földidézője volt, megjelenése idejétől fogva maig nem győzték eléggé csodálni. Ismeretes, hogy a költő az első versszakot a közvetlen benyomás hatása alatt írónnal még Félégyházán tárczájába papírra vetette s a szerencsés véletlen megtartotta számunkra. Ebben még nem találjuk azt a csodálatos, édes-bús méla accordot, mely a költeményt annyira megkapóvá teszi s mely legmélyén rezgeti meg lelkünket; nem az annyira találó refraint, melynek komoly méla dallamát alaphangul választotta. E töredéknél semmi sem bizonyíthatja jobban, hogy a külvilág nem juthat egyenesen a műbe; hanem művészié csak a lélek magyarázatában válik, melylyel ez nemcsak átalakítja; hanem folytatja a természetet, midőn a külvilágot megérzi, átalakítva visszatükrözi; és ez ekközben elveszti nyersségét, hogy megvilágosodjék, hogy megnyissa a gondolat határtalan látókörét, mi által a külvilág a lélek és szív episódjává válik.

E költeményben ugyan csak a szülőváros szeretete szólal meg; de édes hangjában, az emberi élet e melancholicus lágy dalában, az alföld, a Kis-Kunság szeretete mindennél jobban beszél hozzánk, miközben az eszme oly naiv egyszerűséggel nyilatkozik benne, hogy hasonló azon láthatatlan virágokhoz, melyek illata betölti a mezőt. A költő gyermekkorára emlékszik vissza, magát

újra gyermeknek érzi; egy résztvevő, láthatatlan kéz leveszi vállairól az élet terheit, hogy élvezze a viszontlátott szülőföldet, feledje a multat, jelent s merülhessen el a gyermekkori emlékekbe, melyek megrohanják s egy pillanatra kiszorítanak szívéből minden keserűséget és gondot. A végleges kidolgozásban az álomba ringató dajka édes dalát: »Cserebogár, sárga cserebogár«, mely maga is az elmulást fejezi ki, tette az egésznek alaphangjává s versalakjává. Húsz, búval és örömmel megrakott év óta nem járt Félegyházán, hol első gyermekéveit töltötte. Keresi játszótársait, hogy körükben felejtse el e 25 évet, bejárja nyugtalanul a jól ismert helyeket, gyermek lesz újra, vesszőparipán nyargal pajtásaival a kúthoz; majd az esti harangszó haza hívja, dajkája ölébe veszi s félálomban hallgatja az altató dalt: »Cserebogár, sárga cserebogár.«

E hat egyszerű versszaknál, mely egy lyrai fölhevülésen kezdődik a szülőváros megpillantásakor s a sokat szenvedett férfi méla visszaemlékezésén folytatódik, hogy észrevétlenül menjen át a gyermekkori örömsök megjelenítésére és a legszebb pillanatra, gondtalan, édes álomba ringatózva végződjék: alig lehetne valami bájosabbat gondolni. Nem a tartalom különössége, a gondolatok eredetisége az, a mi megihat; hanem az egészben nyilatkozó lyrai dallam, a tárgyhoz oly csodásan illő alaphang s a mód, melylyel észrevétlenül visz a gyermekkori jelenetek közé, melyek örömjongássá vátoztatják a férfi bánatát, miközben hallani véljük a vesszőparipán lovagló gyermekek ártatlan zaját s érezzük az esteli harangszóra bágyadtan hazatérő gyermek tiszta álmát, a kit egy édes hazai dallam ringat el. A költő nem elmélkedik, nem emlékeibe vagy reflexióba merül, nem panaszkodik vagy vágyairól beszél, melyek mind kísértetbe hozhatták volna: ő a multat jeleníteni meg egy észre alig vehető átmenettel, végezve a legszebb ponton, az édes álmon; de e mellett cselekvénynyé és lyrai dallammá válva az egészen ott borong lelkének édes-bús hangulata, mint egy bájos dallam hosszantartó rezgése a lélekben, melyet a képzelet még akkor is hall, midőn valóban már megszűnt hangzani.

Igy látjuk, hogy Petőfi fölvette műveibe mindazt az édes báj, melancholicus szépséget, nagyságot és eszmei tartalmat, a mit az alföld lényege magában foglal. Ezért alig nem tudnók is, hogy ő az alföld szülötte: nyílt, fenkölt, csapongó ékesszólásában könnyű megtalálni a kapcsolatot az ő geniusa és alföld végetlen látóköre között. Ez a kapcsolat, belső rokonság nemcsak a gyermekkori emlékek, a pusztai képek és jelenetek költői feldolgozására szorítkozik; hanem még jobban nyilatkozik költészete finom szellemi szövetében, mely mintegy át van illatoztatva az alfölddel; mert nemcsak hatni engedte lelkére szülőföldjét; hanem lelke mintegy beleköltözött az alföld képeibe s mintegy azonosult szülőföldjével. Senki sem érezhette volna jobban, hogy az alföld nem rögtön s nem mindenkivel érezteti csábító erejét, de erre eszközei sem közönségesek, mint a hogy érezte ő, ki állandó érintkezésben

élt szülőföldje bájaival. Épen ezért magában hordta a fölfedezők büszke önérzetét s ékesszólása elbájolta és meggyőzte a hitetleneket is, midőn varázsképet vont szemök elé s felizgatta képzeletüket; midőn e képekbe belevitte önlelkét, ennek melegségét, megindulását, lelkesedését; de egyszersmind az ellentmondókkal szemben türelmetlen, heves vitatkozóvá változott át, a mi hűségét, meggyőződését csak annál szebb fényben ragyogtatja.

Ezért oly természetes az a kötelesség, hogy az alföld szobrot emeljen nagy fiának, még pedig nemcsak a költőnek, hanem a felfedezőnek is; mert a ki a művész szemével bírja nézni az élet vagy a természet addig valamely meg nem látott részét, az az emberi gyönyörűségnek új forrásait nyitja meg s valjon lehetne-e ezért valami érzés természetesebb, mint a hála?

FERENCZI ZOLTÁN.

ARANY KISEBB TÖRTÉNETI KÖLTEMÉNYEI.

(*Szent László füve. Szent László.*)

— Második és befejező közlemény. —

Szent László király emlékének, a kiről az összes magyar szentek közt a legtöbb monda maradt ránk, Arany János két költeménynyel adózik: *Szent László füvé*-vel, melyet még 1847-ben és *Szent László*-val, melyet már Garay Szent László eposzának megjelenése után 1853-ban írt.

Szent László füve azt a mondat tárgyalja, hogy a kegyes király nyíllát isteni útmutatásra ellővén, azzal egy keresztfű néven ismert növényt talál s ez hathatós orvosságnak bizonyúl az országban dühöngő pestis ellen, miért is a nép a fület azontúl Szent László fűvének nevezi.

Ez a növény a természettudósok előtt jól ismert s egyike a legelterjedtebbeknek; mintegy 500 fajtája van. Hazánkban leginkább a hegyes vidékeken található, például a Kárpátokban, síkságon kevésbé. Erős gyökerű és szárú fű ez, melynek legfeltűnőbb sajátága, hogy levelei keresztben állók. 20—40 cm. magasra szokott nőni. A növénytan *Gentiana cruciata* néven nevezi.

Egyik válfaját, a *Gentiana lutea*-t már Plinius ismeri s nevének eredetét onnan magyarázza, hogy *Gentius*, Illyria királya, fedezte fel s ismerte meg gyökerének és nedvének hasznát. Hévítő szernek minősíti. »*Gentianam invenit Gentius, rex Illyriorum, ubique nascentem, in Illyrico tamen praestantissimam, folio fraxini; sed magnitudine lactucae, caule tenero, pollicis crassitudine, cavo et inani, ex intervallis foliato, trium aliquando cubitorum, radice lenta, subnigra, sine odore, aquosis montibus Subalpinis plurima. Usus in radice et succo. Radicis natura est excafactoria, sed praegnantibus non bibenda.* (L. Plinii Secundi Historiae Naturalis libri XXXVII. Ex recensione Joannis Harduini. Biponti 1784. L. XXV. c. XXXIV. 23.)

Egyik alfaját, a centauriát (*Erythraea centaureum*) pedig állítólag már Chiron sebkezelésnél alkalmazta, midőn Herculesnél látogatóban, fegyverszemlélés közben egy nyíl esett lábába. »*Centauro curatus dicitur Chiron cum Herculis excepti hospitio per-*

tractanti arma sagitta excidisset in pedem: quare aliqui Chironion vocant (Plin. L. XXV. c. XXX. 19.).

A Gentianáknak ez a kettős alkalmazása, mint gyomor-erősítő, másrészt mint sebtisztító szer meg is maradt az egész ó és középkoron keresztül s nyomai még a mai pharmaceutikában is feltalálhatók.

Hasonlóképen nyilatkozik Dioscorides is, Claudius császár udvari orvosa, a Kr. utáni első században. Ő a Gentiana hasznát a hevítésen kívül, mérges mart sebek és szemgyulladás ellen vallja: Gentiana primum inuenta creditur a Gentio Illyriorum Rege, a quo etiam cognomentum habuit. Vis radici excalfactoria et detergens. Contra venenatarum bestiarum morsus duabus drachmis cum pipere et ruta ex vino pota auxiliatur... Radix collyrii modo subdita, partus eiicit: impositaque ut lycium vulneraria est, et cuniculatim depascentibus ulceribus medetur, praecipue vero succo, qui quidem oculis etiam inflammatione laborantibus illinitur. (Pedacii Dioscoridis Anazarbaei Opera (III. 1. 3. c.) De Gentiana.)

Ismerik a magyar fűvészkönyvek is Meliustól Diószegiig s ezek már egytől-egyig a pestis ellen állítják különösen hathatósnak.

Melius Juhász Péter Herbariumában (Kolosvár, 1578. 142 l.) így ír: »*De cruciata*. Keresztes fű. Creutzwurtz. Cruciata Stau-rotypos, azaz kereszt formájú fű. Hasonló a Gentianához és ám az Lábmosó fűhöz. Kék virága vagyon, ugyan lyikas a gyökere. Ezt disznógyógyító fűnek is hívják. Parragon, réten terem. Lyikas gyökerű fű. Mint az utifűnek a levelei. *Természeti*: Szárazító és meleg természetű a keresztesfű. *Belső hasznai*: A levelének, gyökerének vize, melyet tisztít, hurutot gyógyít, mérget kiűz, dögösség ellen hasznos. Ezen haszna a porának, ha porrá tészed és élsz vele. A tehén és lú és disznópásztorok igen adják enni a disznó és lúbaromnak a dög ellen. Ha iszod a vizét, havi kórságot indít. Igen hasznos a vize, succusa, pora az kórságosoknak, ha gyakran élnek vele. *Külső hasznai*: A barbélyok sebet kötnek vele, írbe csinálják a gyökerét. Igen jó a sebes lovakat, sánta túros lovakat véle mosni a vizével, ha megfőzöd gyökerét, ezzel a túrját mosod, kötözöd a sebet, lábát. Ha a porával hinted a sebet, túrját a lónak meggyógyítja. Próbált dolog ez, hogy túrt, sebet igen jó ennek a vizével mosni, megfőzni a gyökerét, levelét, ezzel mosni, ezzel hinteni a túrt, a sebeket.

Magát a Gentianát (Keserű gyökér, Encian) Melius a 142. lapon tárgyalja, mint az utifűhöz hasonló, sárgavirágú növényt. Gentiana nevét Gentius királytól vette, ki legelőször vette hasznát. A gyökere minden mérget kivisz az emberből. Ebmarás, asszú kórság, májvész ellen igen jó; összegyűlt vért is eloszlat.

Frankovics Gergely 1588-ban kiadott orvosi munkájában szintén fontos szerepet juttat neki. (Hasznos és fölötte szükséges könyv, az isten fiainak és ötlet félő híveknek lelki vigasztalásokra és testi épöletökre szereztetött Frankovith Gergely által. Egyetlen

példánya a m. tud. Akad. könyvtárában. L. Zent Lazlo kirali fivének gyökere. Gentiana.) A Serapiumnak nevezett s tőle feltalált tisztító kenőcs elkészítéséhez használja. (19. l.) Ez a kenőcs főleg pestis ellen való, de egyaránt jó pokolvar, hideglelés, hurut, gutaütés, gyomorbajok, mérges sebek, összesen 32 nyavalya ellen. Előfordul még a pestisről való ital készítésénél is a Gentiana (30. l.) Sőt mézben is hasznos a bevétele. (34. l.)

Pápai Páriz Ferencz »Pax corporis«-a (Kolozsvár 1690.) a kór-ságban, vagy nehéz-betegségben sínylők részére ajánlja, hogy »fűs-töljék meg őket gyantával, vagy ama kékvirágú Szent-László-füvével, melyet Gentiana minornak is hívnak. (21. l.)« A pestis ellen szintén hasznos; a gyökerek közzül ezek híresebbek: az Angelica, Zedoaria, Imperatoria, Bába kalácsa avagy Carlina, Csába íre, *Szent László füve s gyökere*, Tormentilla, Bistorta, Petasites, Dictamnus és a melyek ezekből készülnek. (309. l.)«

Csapó József »Új füves és virágos Magyar Kert«-je (1792. II. kiad.) abc rendben tárgyalja a különböző növényeket és így Szent László király fűvét is a többi szentektől elnevezett fűvekkel egyetemben. Ismeri több nevét, így: keresztfű, Gentiana, Entziana, Dantzia gyökér, Szent Ilona füve, keserű gyökerű fű, ördög méze. Deák: Gentiana cruciata minor. Frantz: Gentiane. Olasz: Gentiana. Német: Enzian, Bitterwurz. Ennek levelei hasonlók az hegyes úti-fű leveleihez; szára két araszni magas, üres és vékony, mint a kőmény-fű szára. Virága sárga. Terem hegyen, rétes és árnyékos helyen. Gentius, az illyriai király találta hasznát legelőször Dioscorides tanubizonysága szerint; innét inkább Gencius király fűvének nevezni lehetne. A kisebbik a Gentiana cruciata, ez a kereszt-fű, melly a Szent László király füve, ez egy araszra magossan nő, szára gömbölyű. Levelei kettősek, egymás ellenébe állók, a szappan-fű leveleihez hasonlítók. Tetejében hatasan, hetesen szép, kék virágok állanak, ez neveztetik franczia nyelven: Gentiane croissée, Gentianelle, Croisette; olasz nyelven: Pettimbrosa. Németül: Kreuzkraut, Modelgeer. Terem mezőkben, szántó földeken. Juliusban virágzik. Mindeniknek gyökere verhenyeges, jó szagú, keserű ízű.

Belső haszna: 1. *Pestis ellen* hasznos a keresztfű gyökere, ha ki egy fél drakmát mindennap eczetben vagy borban bévészen. Szent László király pedig ezt leg elsőben találta volna fel az ellen hasznosnak lenni, mint Clusius és Zwitteringer emlékezik, mert minekutánna a tatárokat Magyarországból kiűzte, azután hamar nagy pestis kezdett az országban uralkodni. 2. *Hideglelés* ember főzze meg a gyökeret borban és igya éhomra azt melegen. 3. *Etel-nem kívánást* ezen említett ital meghozza.

Külső hasznai: 1. *Fekélyeket* és egyéb rút sebeket megtisztítja és gyógyítja és gyökér, mézben főzven azt és úgy felrakván. 2. Csüves sebekben ezen gyökér bédugattatván, azokat tisztulások előtt öszve nőni nem hagyja.

Köz haszna: A keresztfű gyökerét hasznos megetetni a

disznókkal, midőn köztök a dög uralkodik, mert megőriztetnek ez által a dögtől.

Diószegi Fűvészkönyve (Debreczen 1813.) *tarniis* néven ismeri a *Gentianákat*. Ennek minden fajai igen keserűk, hatalmas erősítő, gőzöltető, izzasztó, giliszták és senyvedés ellen való erővel birnak. Különösen az elgyengült gyomrot és beleket hozzák helyre. Gyökeréből a seborvosok kérőket csinálnak az olyan sebekbe, a melyeket nyitva kell tartani. Az ezzel való mosogatás az eves sebeket is szépen megtisztítja és gyógyulásokat segíti (189. l.).

Külföldi fűvészkönyvek is megemlékeznek a *Gentiana-félék* leírása mellett azoknak gyógyító hasznáról. A híres Celsius antidotumot lát benne minden állati méreg ellen. Serapio ugyanezen alapon radix basilica-nak nevezi. Tragus 1552-ben szondaként (Quellsonde v. ö. Diószeginél: *kérő*) alkalmazza a sebkezelésnél. Mathiolus, I. Ferdinánd udvari orvosa szerint: *Gentianae radices magnis laudibus efferuntur contra pestilentiam*.

Ugyancsak Mathiolus művében (Mathioli Opera 1598. 491. l.) találunk egy érdekes adatot, mely arra mutat, hogy hasonló monda, mint a mi szent László legendánk, a germánoknál is található. A *Chamaeleon albus*-ról, erről a bogáncsfajról, melyet a magyar *kőrfény*-nek, a német *Eberwurz*-nak nevez, állítja, hogy Nagy Károly fedezte fel, kinek egy angyal mutatta meg, mikor a seregben nagy pestis pusztított. »*Chamaeleon albus tam ab Hetruscis, quam ceteris fere Italiae incolis vulgo Carlina vocatur, quod credat vulgus, (ut facile solet) herbam hanc magno olim Carolo regi ad fugandam sui exercitus pestem ab angelo demonstratam fuisse, tamquam antidotum omnium praestantissimum. Quo argumento freti vulgares quam plurimi, ad arcendam pestilentiam huiusce plantae radices miris magnisque laudibus commendant, si quotidie drachma devoretur. Nec quidem ab re: quando enim pota radix (ut Dioscorides et Galenus testantur:) latas interaneorum tineas et serpentium venenis resistat, mirum utique non fuerit, quod eadem in pestilentia opem ferre valeat.*«

E szerint a *Chamaeleont* a középkor *Carlina*-nak, *Nagy Károly fűvé*-nek nevezte el s a botanika is *Carlina acaulis* név alatt ismeri.

Mathiolus adatait megerősíti Mentzelius is Index nominum plantarum, Berlińi 1696 cz. művében: *Carlina seu Chamaeleon* (Plin. 1. 22. c. 18.). *Carlina* quasi *Carolina* ab imperatore Carolo ad pestem ab exercitu suo profligandam usurpata. *Chamaeleon* ab animalculo varios colores subeunte nominari ob foliorum suorum varietatem Diosc. et Plinius volunt (66. l.).

Ez adatok épen nem bizonyítanak a mi mondánk idegensége mellett, noha a Károly fűve természetszerűleg régibb eredetű is. Mindenesetre fontos körülmény a fűvek különböző volta. Ha a Szent László fűvét idegenből vettük volna, bizonyára ugyanazon növényhez, a *Chamaeleon*hoz fűződnek s nem a *Gentianához*, hisz

az a bogáncsfaj nálunk is bőven terem. A középkori gondolkodásnak egyszerűen két változatával van itt dolgunk. Másrészt arra is vannak adataink, hogy a magyar monda tovább terjedt és hódított a nemzetiségek körében. Így éppen Mentzelius, a ki idézett művében a *Gentiana* mellett (130. l.) főlemlíti, hogy magyarul Zent lazlo Király fiu-nek, S. Ladislai regis herba-nak nevezik, közli a tót elnevezést is: *Prostreleny koren*, a mi magyarra fordítva annyit tesz, mint: *átlőtt gyökér*. Még érdekesebb dr. Lambl közlése a Časopis Českého Museum 1852. évfolyamában (II. 63), mely szerint a dalmátok s a tengerparti horvátok a *Gentiana cruciatá*t *Vladislavka*, László füve, néven ismerik.

Szent László mondája amaz óriási mondakörbe tartozik, mely a betegségek csodás gyógyításáról szól; közelebből abba, midőn valamely szent van gyógyító erővel felruházva. Ilyen legenda csak magyar is sok van; alig találkozik szent, kinek csodatettei közé betegségek gyógyítása is ne tartoznék. Szent István a legenda szerint egy czipót vagy gyümölcsöt küldött a betegnek, a ki annak ízlelésére a szent király érdemei által azonnal meggyógyult. Vagy valamely jóillatú fűvet adott s a ki azt megszagolta, nyomban visszanyerte egészségét. Szent Margit legendájában olvassuk, hogy soror Lucia szent Margit halála után hirtelen megbetegült és elállt a szava. Orvosságul zsályát tettek a szájába, de nem használt semmit s ötödnapra meg kellett áldoztatni és kenetni. Akkor a sororok megmosták szent Margit haját és vizét megittatták a beteggel. És íme a beteg soror legottan szólni kezde és megjöve és meggyógyula.

A szentekről nevezett tömérdek fűnév, mint Szent István, Szent Gellért, Szent Jakab, Lőrincz, Róbert füve, Szent János füve, kenyere, gyökere és a többi szintén azon hit mellett tanuskodnak, hogy a középkori ember, a mint a betegségeket istennek az elkövetett vétkekért való büntetéseként fogta fel, azonképen a természetfölötti segítségért remélte is a belőlük való gyógyulást.

A szent Lászlóra vonatkozó legendákat lelkiismeretes gondnal és nagy apparátussal gyűjtötte össze Podhradczy József királyi kamarai számvevő tiszt és régi történeteinknek lelkes bűvára 1836-ban. Három évvel azelőtt már kiadott volt két magyar krónikát a mohácsi ütközettről és Budának török rabságba jutásáról s ez a krónika volt egyebek közt Arany Török Bálint-jának forrása. Szent Lászlóról kiadott könyve is a Szent László legendák forrásának tekinthető költészetünkben, nevezetesen Garay, a ki Szent Lászlójában forrásairól is számot adott, sokszor hivatkozik reá. Tompa Szent László királya szintén ezen a könyvön alapul (I. k. 58. l.). A mű tulajdonképen két részből áll, az első rész: *Szent László királynak és viselt dolgainak Históriaja. Ok-levelekből, krónikákból, hagyományokból és legendákból összeszedte s ki-adta Podhradczy József*. Első rész. Budán, nyomtatott Gyurián János és Bagó Márton betűivel 1836. Ezt követte mindjárt

utána a második rész: *Szent László király tetemeinek históriája*, egyébként ugyanazon címlappal. A munka minket közelebbről érdeklő első része voltakép a legenda azon elbeszélése, melyet »T. T. Luczenbacher János Ur m. t. társasági r. tag az 1834-dik esztendei Tudomány Tár I-ső kötetében a 216—234. lapokon esmértetett meg.« Podhradczy ennek szövegét alapúl véve jegyzetekben adta hozzá a többi forrásokat, nézeteket, tudnivalókat, kikutatandókat. Szent Lászlónak Aranytól feldolgozott két története is e jegyzetek közt található. A X. §. *Egynehány tsodák, mellyeket az Isten Sz. László által tselekedett* 6. jegyzetében egymásután következik mindakettő. Elmondván a kunok és tatárok elleni harcokban tett csodáit így folytatja (82. l.):

»Mind illyeket s hasonló hagyományokat, mellyek Szent Lászlórúl ország szerte emlékezetben maradtak, össze kellene szedni a Historiának olly igen kívánatos föl-világosítása okáért. Ennek a szent életű királynak boldog emlékezetét fön tartja az úgy nevezett *Sz. László Fűve* is, mellyrűl *Maholany Ignátnak* Panegyrisében, mellyet 1687 esztendőn *Bétsben Sz. László Király* emlékezetére tartott, ezt a hagyományt olvastam. Mi után elmondotta, hogy az Isten *Sz. László* könyörgésére az éhező népének eledelére állatokat rendelt a pusztában, így folytatja beszédét:

Sic ergo, pascendo exercitum, salvat populum Regius Pastor *Ladislau*, nec tamen se esse Medicum Patriae obliviscitur. Quod dum memoro, non dicam, *Ladislau*m repetitis identidem vicibus, aut abiecta in terram casside, prodigioso artificio, copiosum elicuisse liquorem, ut vel sic medica potione siti iam iam extinguendo populo propinare salutem: aut impulsa in petras hastarum cuspidem, etiam invitas expulisse aquas: ut et suum *Hungaria* haberet *Moysen*, cui aquae obtemperarent: aut impacta Equi ungula, saluberrimos excivisse fontes, ut feliciori vena ex Tricolle Hungariae, quam bicipitis Parnassi simulacro, longa Posteritas sanctioris Bellerophonthis memoriam hauriret. Non recensebo iniectionem Popularium corporibus virulentam anguium saniem, ad Aesculapii invidiam, solius Regis virgae contactu, a *Ladislao* ad inco-

Igy menti meg, a sereget eledellel ellátva, népét László, a királyi pásztor; nem feledkezik meg arról sem, hogy honának orvosa legyen. Midőn ezt elmondom, mellőzöm, mint csalt ki csodálatos mesterséggel ismételten is bő forrást sisakjának földre hajításával s adta vissza üdvözítő italával a szomjúságtól már már elepedt népnek egészségét; mint verte ki a sziklából, lándsájának hegyét beledöfve, a makacskodó vizet Magyarország Mózeseként, a kinek a vizek engedelmeskednek; mint idézte föl lova patájának dobbanásával a leggyógyítóbb forrásokat, hogy Magyarország hármassal halmának szerencsésebb eréből, a kétszűcsű Parnassus e képmásából, a késő utókor egy szentebb Bellerophonnak emléket meríthesse, Nem beszélem el, mint tette ártalmatlanná az emberek testébe került mérges kígyónyalat, Aesculapiust irigységre készítve, királyi pálcájának pusztá érin-

Silentio involvam dire saevientis in Patriae viscera Epidemiae tempore, insolito hactenus divinationis genere, a Ladislao versus coelum emissas sagittas, ut quam fortuito casu reciduae ferrentur in herbam, eam Alexipharmacon intoxicatis aerae vitio corporibus praeberet in medelam, quo plane facto, Constantini renovavit historiam; hoc solo discrimine, quod iste in signo crucis de hoste; ille in herba cruciata de pestetriumphavit.

tésével s adta vissza polgárainak egészségét. Hallgatással mellőzőm, hogy a hazának beleit dúló kegyetlen járvány idején, a jóslátás eddig páratlan módján, mint bocsátotta László nyílát az ég felé, hogy az visszahullva véletlen esésében egy fűbe furódjon s ő azt ellenmérég gyanánt nyujthassa a romlott levegőtől megfertőzött testeknek gyógyszerül. E tettel nyilván megújította Constantinus históriáját; azzal a különbséggel, hogy az a kereszt jelében az ellenség felett, ő pedig a keresztfü által a pestis felett aratott diadalt.

Podhradczyk ehhez még ezt a kommentárt fűzi: Hogy a *Nyil-vetés* atyáinknál bevett szokás volt, és hogy a *Nyil-allás*, *Nyil-ás*, *Nyil-atkozás* sat. szavakat s igéket egyedül csak a *nyil-huzásból* fejthetni meg: ezen igazságot be-bizonyítottam az 1835-dik eszt. Tudományos Gyűjteménynek X-dik kötetében a 94—96. lapokon. Bizvást elhihetjük tehát, hogy a régi hagyományok történeteken, nem pedig mende-mondákon alapulnak. — A *Biga Salutis* nevű könyv hasonlót említ *Szt. Istvánról*: »Dum adhuc viveret, multos sanavit suis meritis, — úgy mond, — quibus quidem mittebat buccellam panis aut fructus, et illis gustatis statim sanabantur. Aliquis vero mittebat herbam odoriferam suis manibus contrectatam, ad cuius mox olfactum sanabantur.« Olvasd *Hartvicot* is.

Ez a rövid és száraz adat állott minden valószínűség szerint Arany rendelkezésére Szent László fűvének megírásában. Arany egy igazi középkori hegedős képét öltve magára, mély vallásos meggyőződés hangján meséli el a történetet, úgy hogy nemcsak az egyes részletekben való leleményességét csodáljuk, de igazi megilletődést is érzünk. Az egyes részletek épen a történetnek ezt a belső valószínűségét vannak hivatva emelni. Így a mint László a földnek porában ül és sátorában bűnbánatot tart népének gyásza miatt, a mint Isten látást mutat neki:

A nép pedig bámúl a kegyes királyra,
Hamutól megőszült fedetlen hajára,
Nézi, nézi, hát csak azon veszi észre,
Hogy világosság száll a király fejére.

Megdöbbsent a mellők, hajuk felborzadott,
Egy szilaj hidegség a szívükhöz futott,
Térdre hulladoztak és úgy könnyöregének
A nagyhitű király erős istenének.

És végre a mint a nyillövéshez készül, mintegy ünnepi aktushoz. Leteszi a gyászt, bíbor köntöst vesz fel, szög haját illatos kenettel keni meg, aztán feltett koronával, balján kezívével indul a nagy tetre.

Azonban Arany még mélyebben is behatolt a kor szellemébe: igazán gyökerén akarta megragadni. Erre a célra szolgál a költeménynek, mondhatni, egész fölépítménye. Ha Isten a pestis orvosságaként adta a keresztfüvet, akkor az a pestis nem ok nélkül szállta meg a népet, s a középkori felfogás szerint mi lehetne más oka, mint a nép bűnössége? *Itt kapcsolja Arany a történetet egy másik, szent László király korabeli eseményhez: a kunok ellen vívott harczhoz* vagy még helyesebben: a kunok elleni harczot alapul veszi a pestis rájához. Ez egészen Arany leleménye; a krónikák mitsem tudnak e két esemény összefüggéséről. A rettenetes vérontás, melyet a magyarok végbe vittek, volt bűnük forrása. A vér előbb mint patak folyt, aztán mint folyó és végre egész tengerré dagadt, melybe az egymásra tornyosuló sebesültek belefultak. A kunokat a magyarság, noha már legyőzte, úgy lekasabolta, hogy csak egy maradt hírvinni messze Kunországba. A csata után csak osztozásról és lakomázásról hallunk, de nem arról, hogy Istennek valaki meghálálta volna segedelmét. László egyedül imádkozik sátrában, fényes győzedelmét csak ő nem tartá övének, halát adva érte Ura Istenének. Isten meg is haragszik a magyar népre. Igaz, hogy a kunok pogányok voltak s a magyarok ellenük küzdve a kereszténységet is védelmezték, de Isten nem kívánja, hogy az ő tiszteletét vérengzéssel terjeszszék. A kereszténység épen abban különbözik a pogányságtól, hogy elítéli a véres emberáldozatokat.

A pestis tehát kitör, mint Isten csapása. Itt van *Arany másik szerkezetbeli leleménye: a pestis pusztítását összeköti a kereszténység elleni lázadással*. Ebben lélektani okok vezethették. Miután a magyar népet úgy mutatta be, mint a mely inkább csak külsőleg keresztény még, semmint lélekben is, könnyen érthető, hogy egy ily nagy megrázkódáskor elveszti egyensúlyát s újra a hatalmasabb régi istenekhez fordul. Ebben is látszik még pogány gondolkozása; a vallás bizonyos hallgatag szerződés isten és ember közt; az ember áldoz az istennek, de csak hogy segítse, vagy legalább ne ártson neki; a vallásos érzés alapja még a félelem, nem a szeretet.

Arany a történeti adatokat a költemény e részeihez is Podhradczy könyvéből vette. A kunokkal való harcz annak VII. §-ban van, mint Szent László győzedelmeinek folytatása:

»Másodszor, kegyes *Szent László* király idein az gonosz *Kunok* meg be jévének *Magyar* országban; eleszer Erdélyt fel-dúlván, és mind az Nir-bátorságot, onnan az Tisza mellékét mind Betse váráiglan; ennél nagyobb had *Magyar* országban ő előttök soha sem volt. Kegyes *Szent László* az időben vala *Tót* országban; és mikoron meg hallotta vóna, azonnal utánnok lén, és ére

el őket az *Temes közbe*, és reájok rohanván, úgy veré mind az sokaságot, hogy egy úrnál tebb el nem szojladhata közülök, és nagy nyereséggel járván, az foglyokat mind hátra hozá«.

A költeményben említett mező tehát, a mely sík-vérré lett: a temesi síkság; a folyó, mely a holttestektől megdagadt: a Temes. Teljesen a krónika szavain alapul az is, hogy az ellenséges seregből csak »egy maradt hírvinni messze Kunországba«. Ezt a körülményt a Képes Krónika így említi: »Kapolcs és vele népének színe java elesett a csatában, de igen sokan fogságba jutottak és az egész seregből csak egy Eszembő nevű harcos menekült el hirmondónak«. Mi több, e teljes győzelem híre eljutott Velenczébe is, de a krónika ott már még ez egy embert sem engedi menekülni: »Bessi Ungaris infestissimi spoliata Ungaria fugiebant, sed ab Ungaris ita oppressi dicuntur, ut *ne unus quidem effugerit*«. (Dandolo, Chron. Muratorinál XII. 248. Id. Szilágyi Magy. nemz. tört. II. 167. l.)¹

Maga Podhradczy a legenda elbeszéléséhez még ezt a jegyzést fűzi: »Másodszor a kunok Kapólt Krulnak fia alatt 1089-dikben ütöttek be Magyarországba, Turóti P. II. Cap. 57. — kiket Sz. László *Temes közben* utól érvén meg-verett.« »In perpetuum insignis victoriae monumentum, Themesus amnis, in hodiernum usque diem, a clara infidelium caede, *Paganus cognominatus est*«. Bonfin. Decad. II. Lib. 4. edit. Lips. 234. l.

Ez a hely pontosan megadja az eseménynek a költeményben csak nagyjából felemlített idejét: »Ezer év után még nem írtak nyolczszázat, hanem legfeljebb csak nyolczvan egynehányat,« az 1089. esztendő.

Nem kevésbé érdekes Arany költői eljárása a másik történeti eseménnyel, a pogánylázadással szemben. Említettük, hogy Arany ezt csupán lélektani okok alapján tüntette fel a kun hadjárat következményeként. Mi több, sem a krónikák, sem a történelem nem is tudnak efféle lázadásról Szent László alatt. Ha nem is volt még akkor a népnek minden rétege áthatva a kereszténység szellemétől, a lázadás veszedelme már ki volt zárva és László törvényei elégségesnek tartják a pogány hagyományok szerint élőkre csupán azt a büntetést szabni, hogy »A ki pogány szertartás szerint áldoz a kutaknál, vagy fáknál, forrásoknál és kőszálaknál hoz áldozatot, bűnét egy ökrön váltsa meg« (22. §.). A pogányság nem tűnhetett föl félelmesnek, ha elégnek látszott ily enyhe eszközökkel küzdeni ellene.

Arany ez esetben egy korábban történt eseményt helyezett későbbi időbe. Az a pogány lázadás, melyre a leírás egész menete

¹ V. ö. Tompa, Szent László királyról cz. költeményében is:

Másodszor a Tömös mellé rekedének
Hol lőn nagy folyása támadók vérenek:
Egy lábíg vesztenek partján a folyónak,
Csupán egy szaladván haza hírmondónak.

utal, I. Béla alatt volt 1061-ben, a második és utolsó jelentékeny felkelés 1046 óta. A Chronicon Budense adatait követve, melyet szintén Podhradczky adott ki 1838-ban, a lázadás képe így áll előttünk: »Az előző lázadás vezérének, Vathának fia, János volt a pogány párt feje, a ki számos táltost, javasasszonyt és varázslót gyűjtött maga körül. Béla, a ki a népre támaszkodott Endrével s a német párttal szemben nem mert egyszerre föllépni ellenük, hanem Fehérvárra országos gyűlést hirdetett, meghagyva, hogy minden faluból jöjjön két-két idősebb és értelmesebb gazda a király tanácsába. De nemcsak azok jöttek, a kiket hívtak, hanem számos paraszt, és szolga, s az egész környékbeli magyarság, úgy hogy a király és a püspökök aggódva szemlélték, félve, hogy reájuk támadnak. A nép pedig előljárókat választott, a kiknek szószéket állítottak fából, hogy az emberek láthassák és hallhassák őket. Az előljárók pedig követeket küldtek a királyhoz és az urakhoz ezen ígékkel: »Hagyd meg apáink szokását, engedj pogány módon élni. Megkövezzük a püspököket, kihányjuk a papok belét, megfojtjuk a deákokat, felakasztjuk a dézsmálókat, lerontjuk az egyházakat, összezúzzuk a harangokat. Megbúsult ennek hallatára a király és három napi fegyernyugvást kért, hogy azalatt meggondolja a dolgot. Ezalatt pedig a nép előljárói emelkedett helyökről gonosz énekeket mondtak a hit ellen. Az egész nép pedig örvendezve zúgta reá: Ugy legyen! Ugy legyen!

A király ügyesen használta fel a három napot. Mikor harmadnap a tömeg feleletre várt, királyi parancsra fegyveres katonák rohantak reá, néhányat levágtak közülök, a szónokokat az emelvényekről ledobva agyonverték, a többieket megkötözve kegyetlen veréssel megfenyítették és így nagy ügygyel-bajjal elfojtották a lázadást.

Igy végződött a pogány hit utolsó nagy fellobbanása a kereszténység teljes győzelmével. Meg van írva a régi könyvekben a magyarok történetéről, hogy a keresztényeknek eltiltották nőül venni Vatha és János valamely atyafiát, mivel ők Datan és Abyron módjára a magyar népet eltérítették Krisztus hitétől. (Szilágyi Magy. nemz. tört. II. 68. l.)»

A krónikáknak ez az elbeszélése szolgáltatatta Aranynek az egyes adatokat a lázadás leírásához, a mint arra nem nehéz ráismerni a szónokok választásában, a pogány szokások dicséretében, a tized emlegetésében.

Arany úgy a külsőségekben, mint különösen szellemének mélységében igyekezett behatolni a korba. Talán Homeros is, a kivel épen ez időben sokat foglalkozott, segítette a kezdetleges népek lelkivilágának megértésében. Homeros elbeszélése az Ilias elején sokban rokon vonásokat mutat. A dögvész ott is az isten megsértéséből keletkezik: Apollon papjáért nyilazza a danaokat. Csak az isten kiengesztelése segíthet a népen. A fellázított nép ott is nagy zajjal tolong a király elé és szónokaik követelik a visz-

szatérést. De Agamemnon nem tudja fékezni indulatát, bosszúvágya erősebb, mint népének érdeke. Arany a legmélyebb keresztény gondolatot: a megváltás eszméjét viszi bele költeményébe, midőn Lászlóval arra kéri a Mindenhatót:

Öntsd ki *rám*, ha tetszik, méltó haragodat,
Csak népemről vedd le sujtoló karodat.

A világ java keresztény felfogás szerint mindig attól függ, akadnak-e egyes nagy lelkek, a kik mintegy megfedkezve egyéniségükről, magukra veszik az emberiség gondját és feláldozva önmagukat megváltják boldogságát.

Isten nem kívánja László áldozatát; erős hite megmenti nemzetét. Az Úr csodát mutat érte s e csoda mintegy lelki orvossággul szolgál a népnek, mely kigyógyúl hitetlenségéből s igaz keresztényé válik. Szent László füve testi nyavalyáját is megszünteti s a szörnyű leczkét megjegyezve nem sovárogoz többé pogány áldozatra.

Arany e felfogása, úgy látszik, hatással volt Garayra is, a ki Szent Lászlója második énekének VII. részében beszél el a pogány lázadást, élénk színekkel, és erősen kiemeli László megváltó munkáját. Nem oly egyszerűen korhű ez a rész sem, mint Arany költeménye, hisz tudjuk, hogy Garay romantikus lovagot csinált Szent László alakjából, de mégis sokkal különbb, mint később a nyíllövés legendájának elmondása a tizenegyedik ének IV. részében. A dögvész leírása, mely Aranynál oly megdöbbentő, Garaynál épen csak száraz krónika. De tudjuk, hogy Garay e részen már halálos kórral küzdve dolgozott s utolsó öröme volt, hogy költeményét befejezhette.

Második, *Szent László* című legendáját szintén Podhradczky műve alapján dolgozta Arany. Podhradczkyban nemcsak a Szent László sirjánál esett csodák (I. 10.), de tüzetesen el van mondva tetemeinek históriája is, úgy hogy híven, hitelesen előttünk áll a nagy királynak egész szent élete, a mint az nemzetére századokon át hatott. E mű, minthogy már egész beosztásánál és módszerénél fogva sem tekinthető tudományos történelmi műnek, valósággal mintha csak költőink számára készült volna forrásmunka gyanánt.

Szent László tetemei a nagyváradi székesegyházban helyezték örök nyugalomra 1095. augusztus 4-én. Az egyházat ő maga alapította és ajánlotta szűz Máriának. 1342-ben a régi dűledező templom helyére újat emelt Báthori András püspök, melyet aztán utódja fejezett be, Demetrius de Nethke de genere Aba. Ennek utódja János püspök pedig 1390-ben Kolozsvári György és Márton képfaragókkal elkészíttette Szent Lászlónak lovasszobrát, valamint szent Istvánét és szent Imréét is. Miskolczy István, a ki 1609. június 27-én megtekintette a templomot és környékét, ekkép írja le a látottakat (10. l.): »Várad várát megtekintve a következőket jegyeztem fel: Mindjárt a vár bejáratánál jobbról van Szent László király ércszobra, ércz lovon ülve, hajdan ép és

aranyban ragyogó, jobbában favágó szekercze, mintegy ütésre emelten. A lónak jobb heréje nagyobb, mint a bal. A ló alatt ércz táblán ezek olvashatók: Anno 1390. die XX. mensis May, Rege Sigismundo et Maria Regina feliciter regnantibus, hoc opus fieri fecit Reverendus in Christo pater d. Joannes Episcopus Varadiensis per Magistros Martinum et Georgium de Colosvár in honorem S. Ladislai Regis.«

Ugyanott három ércz álló szobor is találtatik. Az első balról kardot tart egy a nyakáról lefüggő lánczon, bárdal, sarkantyúkkal és ezen föliratos táblával: »Anno d. M. CCC 70. Serenissimo Principe regnante Domino Ludovico Rege Hungariae. Venerabilis Dominus Pater Demetrius Episcopus Varadiensis fieri fecit has Sanctorum imagines per magistros Martinum et Georgium filios magistri Nicolai pictoris de Colosvár.«

A második arany almát tart, kereszttel s hüvelyébe dugott lánczon függő karddal, sarkantyúsan. A harmadik szakáltalan, királyi pálczát tart, van kardja, tőre, sarkantyúja és kereszttel ellátott táblája. Nevük köztudomás szerint: László, István és Imre.

E szerint Szent Lászlónak két szobra is állt a nagyváradi székesegyház előtt: az egyik álló szobor, a másik két szent király szobrával egy csoportban, második a hires, aranyozott, nagy lovasszobor.

Ezeket a szobrokat látta Janus Pannonius is és énekelte meg (Epigrammatum Lib. II. Epigram. V.) *Abiens valere iubet Sanctos Reges Waradini* című versében.

Aurati pariter valet Reges,
Quos .nec sacrilegus perussit ignis,
Dirae nec tetigit fragor ruinae,
Flammis cum dominantibus per arcem,
Obscura latuit polus favilla;
Quam primum, o comites, viam voremus.

At Tu, qui rutilis Eques sub armis
Dextra belligeram levas securim,
Cuius splendida marmorum columnis,
Sudarunt liquidum Sepulcra nectar,
Nostrum rite favens iter secunda.
Quam primum, o comites, viam voremus.

Janus Pannonius e versének 2. és 3. sora ama két csodálatos esetre czéloz, midőn a templom majdnem tönkrement, László szent testének mégis semmi sérelme sem lőn. Az első Zsigmond király idejében történt. A sekrestyés a templomban felejtette az égő gyertyát, ettől tüzet fogtak a ruhák meg a butorok s oly égés keletkezett, hogy a templom összes kincsei, irattára, de még a szent király fejének és ereklýének takarói is odavesztek. Magát

a szent testet és az ereklyét azonban megkimélte a pusztító elem, erejét egyszerre sajátos módon elveszítvén. Még füstnek nyomát is alig találták rajtuk.

A másik eset vagy negyven évvel később 1443. április 7-én történt. Szent László feje és két keze egy boltozatos sekrestyében őriztetett, épen a torony alatt. Az említett napon ez a torony összeomlott s maga alá temette a sekrestyét is. Mind a püspök, mind az egész sokaság, mely az eset hírére összefutott, azt hitte, hogy a szent maradványok végkép megsemmisültek. De az isteni gondviselés másként határozott. A szekrények, ládák, fiókok porrá zúzva találtattak ugyan, de maga a szent fő ugyanazon helyen, a hol állott, ugyanazon lepellettel letakarva, épen és sértetlenül maradt. Sőt a mi a csodát még nagyobb csodává tette, a fej felett közvetlenül egy oly óriási kő feküdt, hogy emberi karát nem foghatta; ez, a falomlástól eltekintve, egymagában is teljesen elegendő lett volna a szent fő teljes megsemmisítésére. Mindazáltal sem a fej, sem a csontereklyék még csak egy kis repedést sem szenvedtek.

Egyáltalán Szent László tetemei, mióta a nagyváradi székes-egyházban nyugalomra tétettek, folytonos csodák tárgyai voltak. Maga László temetése is csodák közt folyt le. »Az magyarországi fejedelmek látván az időnek alkalmatlan és messze voltát, félének rajta, hogy az szent, kegyes király testének romlása ne lenne az nagy buzgó hévségnek miatta, közelségnek okaért térének Fejérvár felé, holott az szent királyok teste nyugoszik vala.« De a szekér, mely a szent tetemeket vitte, az éj folyamán, minden emberi segedelem nélkül megindult Várad felé. Másod csoda, mikoron az váradi monostorba el akarnák temetni, mondá egy valaki, hogy az szent test dohos volna. Az tebb népek kedég nagy szép illatot éreznek vala: ottan hátra, háta megé fordula álla annak, a kinek dohosnak éreztetik vala. De mikoron hazugságnak bínét meg vádlotta volna és Úr Istennek irgalmasságát kérte volna, sírván az szent király testének előtte, meggyógyultaték; de az álla kapczáján mind éltig megismérteték. Annak felette nagy sok vakok, sánták, csonkák és poklosok vigasztatának meg az szent királynak érdeme miatt, kinek sok volna a beszéde. Az ő szent temetésének idejekor égből angyali szók hallattatának és az szent confessorok miséjét ők kezdék el, kit a jámbor egyházi népek utánok éneklének és az halottaknak miséjét elhagyák, kiből megismérteték, hogy az Úr Isten az ő szent confessori köziben helyhezette volna, azon időben, mikoron írának ezen kilenczven öt esztendőben.

Azon napon és órában, a mikor kanonizálták, »az szent monostornak felette nagy szép fényes csillag láttatik az égen, az ő szent testének felette, úgy mint két hórág.« Egy gyermek, a kit azon nagy mise koron odahoztak s kinek sem kezei, sem lábai nem valának, »íme mindennek szeme látására megvigaszék tekéleteséggel, mint egy egész ember.«

Szent László koporsója, mely mint Janus Pannonius idézett verse tanúsítja, ragyogó márványból volt, állandó színhelye maradt a csudáknak azontúl is. Egy nemes leánynak oly nagy szeme fájása vala, hogy soha többé gyógyulását nem reméli vala. Mikor a koporsónál nagy sírás közt könyörög »íme, ottan az ő agyából mind húsostól szemei kiesének kezeiben. Ottan felréada és odafutván nagy sok népek, láták, hát az ő testi szemei markában vannak és újonnan való szemeket adott ő neki Úr Isten az kegyes királynak érdeméből.«

Igazságossága is oda vonzotta a híveket. Egy vitélő nemes jámbor egy ezüst tálat adott zálogba egy ispánnak. Az ispán meg akarta tartani s magáénak állította. Az ítélőszék azt határozta, tegyék László koporsójára; döntsön az Úr maga. Mikor az ispán a tálhoz nyúlt, »ottan hátra esék, mint egy holt; az szegény nemes jámbor kedég nagy hálaadással elvevé és házához méne«. Egyáltalán az egész középkoron keresztül nagy szerepet játszott a nagyváradi székesegyház, mint az istenitéletek, főleg a tüzesvaspróba színhelye, a hogyan azt a Várad Regestrum beszéli. Szokásban volt a Szent László koporsójára és tetemeire való esküvé is. Így ugyancsak a várad Regestrum tanúsága szerint II. Endre idejében a küri apát esküdött meg László koporsójára, 1273-ban pedig a nagyváradi püspök, Lodomér, jobbagyait eskette meg László fejére. A tatárjárást, törökpusztítást mind kiállták a szent tetemek; csak a protestantismus nézett rájuk gyanus szemmel. Benczédi Székely István már, »isten bosszúságá«-nak nevezi a koporsó látogatását. Zápolya János pedig 1565. június 22-én föltöreti a sírt és szertehányatja az áldott tetemeket.

De László vitézsége sem hanyatlott el holtá után s ezzel már közelebről jutunk ama mondakörbe, a honnan Arany is a maga költeményének tárgyát vette. László annyi jeles erénye közül ez egyik legfő sem enyészhetett el holtával. Podhradczky említi a dubniczi krónika nyomán, (II. r. 15. l.) hogy jámbor atyáink hajdan a nagyváradi székesegyház előtt álló szent királyokhoz, de különösen Szent Lászlóhoz fordultak harcaikban segítségért. »Az Úrnak ezer háromszáz ötven ötödik esztendejében, szent Anna ünnepén az ausztriai herczeg követséget küldött Magyarország királyához, segítséget kérve az ellene felkelt svábok ellen. A király el is küldte Pált, Laczk fiát négyszáz magyar íjasszal egyetemben. Sváb földre érve szent Lőrincz vértanú után való nap, Thulna városa határában rettenetes harczot vívtak ezen sváb teutonokkal. De a magyarok felkiáltottak: Szent királyok, segítetek minket! És az isteni kegy által ki is küzdtek a győzelmet. — Az 1352. évről ezt jegyzi fel a dubniczi krónika: »Végre szombatnap előestéjén sok nyomorúsággal és kimondhatatlan fáradsággal átkelt Lajos király a hegyeken és Beregbe ért Munkács vára alá, a hol magát némiképp kipihenve Váradnak vette útját, hogy Szent László király egyházát meglátogassa. A kinek is sírja előtt ulázattal földre

borulva hálát adott istennek és szent Lászlónak, hogy őt a halál torkából kiragadva, bár ügygyel-bajjal, mégis épségben visszavezette és ott maradt három napig és szent László egyházának nagy bőségű ajándékokat adományozott.»

Az az esemény, a mely Arany Szent Lászlójának is tárgyául szolgált, két évre ez elbeszélés után történt:

»Anno Domini millesimo trecentesimo quadagesimo quinto, post coronationem Regis Lodovici tertio, circa festum purificationis virginis beatae Mariae, Siculi cum paucis Hungaris, qui tunc in medio eorum existebant, contra Tartaros procedentes, deo auxiliante, innumerabilem multitudinem Tartarorum in terra ipsorum, in ore gladii percusserunt duravitque bellum inter eos tribus continuis diebus. Dicitur quoque, quod quamdiu bellum inter Christianos et ipsos Tartaros duravit, caput sancti Regis Ladislai, in ecclesia Waradiensis non inveniebatur. Mira certe res! Cum igitur Subcustos eiusdem ecclesiae, causa requirendi ipsum Caput, sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum Caput in suo loco iacere, ita insudatum, ac si vivus de maximo labore, vel calore aestus aliunde reversus fuisset, quod factum idem Subcustos, non tantum ipsis Canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero praedicti miraculi, quidam ex praedictis Tartaris captivis, valde decrepitus, aiebat: quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in adiutorium suum semper vocant, dicebantque et alii socii sui: quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedeat eos »quidam magnus miles, sedens super arduum equum, habensque in capite eius coronam auream, et in manu sua dolabrum suum, qui omnes nos cum validis-

Az Úrnak ezer háromszáz negyvenötödik esztendejében. Lajos király megkoronázása után harmad évre, szűz Mária tisztulásának ünnepe idején, a székelyek ama kevés magyarral, a ki akkor köztük taláztatott, a tatárok ellen vonulva, isten segítségével, roppant számú tatárt, tulajdon földjükön kardélre hánytak és három álló napig folyt köztük a csata. Mondják azt is, hogy azon idő alatt, míg a csata a keresztények és tatárok közt tartott, szent László király feje a váradi székesegyházban seholsem taláztatott. Csodálatos dolog kétségtelen! Midőn ezek után a nevezett egyháznak őre a fej felkutatása végett a sekrestyébe lépett, azt ismét a maga helyén találta, de úgy átizzadva, mintha éltében a legnagyobb munkából vagy nyári hőségéből tért volna vissza valahonnan. A sekrestyés elmondta a dolgot a kánonoknak és más jámbor férfiaknak. De bizonyította a csodát egy igen elaggott tatár fogoly is a nevezett tatárok közül, a ki a következőket beszélte: »Nem a székelyek, nem is a magyarok győztek le minket, hanem az a László, kit ők mindig segítségül szoktak híni«. És többi társai is bizonygatták, hogy mikor a székelyek ellenük nyomultak, előttük járt »egy nagy harczos, magas lovon ülve, fején arany korona, kezében csatabárdja, mely a leg súlyosabb vágásokkal és ütésekkel pusztított bennünket. A harczos feje fölött a levegőben egy gyö-

simis ictibus et percussionibus consummebat. Super caput enim huius militis, in aëra, quaedam speciosissima Domina, mirabili fulgure apparuit, in cuius capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata, videbatur«. Unde manifestum est, praedictos Siculos pro fide Jesu Christi certantes, ipsam beatam virginem Mariam, et beatum Regem Ladislaum, contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur, adiuvasse«.

A dubniczi krónika ezen, a népmondának teljes színét maga n viselő elbeszélése volt Arany János forrása Szent László-jához. Ugyancsak Podhraczyban kapta Szent László alakjának következő leírását is (I. 70. l.): »Szent László ékes termetével minden embert tiszteletére ébresztett, mert vállátul fogva és azon fölül meghaladá az egész magyar népet«. A »Biga Salutis« című könyv így írja le:

»Legitur enim de eo, quod in naturalibus bonis divine miserationis gratia, speciali cum prerogative preeminencia, supra communem hominum valorem protulerat. Erat enim manu fortis, visu desiderabilis, et secundum phisonomiam Leonis, magnas habens extremitates (ezen ígéket más helyt így magyarázza: id est: humeros, brachia, manus etc.) statura procerus, ceterisque hominibus ab humeris supra preeminens, ita, quod exuberantem in eo donorum plenitudinem, ipsa quoque corporis Species imperio digna, declararet«.

nyörű nőszemély tündökölt csodálatos fényben, fején arany korona látszott, fölötte nagy díszszel és ragyogással ékesítve«. Ebből világos, hogy a székegyeket, Jézus Krisztus vallásáért való harczukban, maga a boldogságos szűz Mária és szent László király segítette a pogányok ellen, a kik vitézségükben és nagy számukban oly annyira elbizakodtak.

Megolvashatni róla ugyanis, hogy természeti javakban az isteni irgalmasság kegye őt mindenek közül különös kiválósággal tündöktette ki a közönséges emberi érték felett. Mert karja erős, tekintete kíváncsatos, arca oroszánéhoz hasonló, tagjai (azaz: válla, karja, keze stb.) nagyok valának, termete magas, a többi ember felett vállal kiemelkedő, úgy hogy ő benne az erények bőséges teljességét testének uralkodásra temett alakja is hirdette.

Arany János ezen adatok alapján dolgozott és mint látható, ezúttal is egy eléggé elterjedt legendakörből választotta a maga elbeszéléseinek tárgyát. Feltűnő híven is ragaszkodik forrásához, annak minden értékesebb adatát felhasználva s csupán egy pontban veszünk észre lényeges eltérést a költemény compositiójában. Míg ugyanis a krónikában László megjelenése a harczolók sorai közt csupán az öreg tatár elbeszéléséből és Szent László *fejének* átizzadásából állapítható meg, addig Aranynál művészi plasticitás-

sal maga László kel ki sírjából, a térre siet, szobrának érczlovag-ját földre dönti és maga ül helyére, az érczlóra. Az adatok tényleg arra utalnak, hogy Lászlónak a nagyvárad székese gyházban nem annyira egész teste, mint inkább feje és kezei voltak tisztelet tárgya. Azaz teste ott volt ugyan a templom kriptájában, de feje és kezei voltak azon ereklyék, melyeken a vallásos szertartások gyakoroltattak s melyekre nevezetesen az esküvések is letétettek. 1273-ban Lodomér nagyvárad püspök jobbágysait Szent László fejére esketi meg (l. Podhradczky, Id. mű II. 32. l.). Az 1443-iki templomomlaskor is feje és két keze forgott veszélyben (l. fent).

A szent tetemeket, melyeket a tatárjárás csodálatosan megkímélt, Zápolya János szóratta szét 1565 június 22-én a protestantismus nevében s László feje ekkor Győrbe került.

A dubniczi krónika, Arany forrása, mitsem tud László ércz-szobráról, de nem is tudhat, mert e szobrot csak 1390-ben készítette Kolozsvári Márton és György, tehát nyolcz évvel Nagy Lajos halála után. De Szent László régibb szobráról sem lehet szó, bár az nem is volt lovasszobor, mert az is csak 1370-ben készült, Nagy Lajos harcza a tatárokkal és Szent László megjelenése pedig már 1345-ben történt, tehát épen negyedszázaddal előbb. A meglevenedett szobor eszméje e szerint egészen Arany János leleménye. Ismét úgy járt el, mint Szent László fűvében, hogy a költemény művészibb alakulása érdekében tágit az idő korlátain s míg ott egy előbb, itt egy később történt vagy történhetett eseményt sző közbe. Különösen olyankor teszi ezt szívesen Arany, mikor valamely jellemző esemény, adat értékesítéséről van szó. Fontosabbnak tartotta, hogy Szent László személyével kapcsolatban híres szobráról is történjék emlékezés, mintsem hogy huszonöt évvel pontosabb legyen a költemény khronológiája. Ha a *licentia historica* mértékéül azt vesszük, hogy a régi idők rajzában a költőnek annyi szabadságot engedhetünk, a mennyi közönsége történeti tudásával nem ellenkezik, akkor e szempontból sem vethetünk Aranynak semmit szemére. Mi több, költeménye egyenesen elő is segíti e nevezetes műalkotás ismeretét.

A meglevenedett szobor motivuma aesthetikailag kétségen felül igen hatásos. De Arany itt igazán a legenda értelmében járt el és anticipatioja által mintegy megkorrigálta. A hősöknek gyakran attributumuk a ló, mely mintegy nagyságuk részese, dicsőségüknek kiegészítő osztályosa. Gondoljunk csak Akhilles lovaira, Nagy Sándor Bukephalosára, Rustem és a Cid paripáira. Szent Lászlónak is megvan a maga táltosa a Zug vagy Szög és Arany helyes érzékkel járt el, mikor e lónak elbeszélésében oly fontos szerepet juttatott.

A külföldi párhuzamok közül Binder Jenő (Phil. Közl. XXIV. 787.) egy cseh mondát említ, mely a mienkkel feltűnően rokon: Sobieslav herceg 1125-ben hadba indult a szászok ellen, a kik Csehországba törvén Chlumetz mellett tábort ütöttek. Éjszaka meg-

jelent neki álmában szent Adalbert s felszólította, hogy vitesse a sereg élén atyjának, Slaviknak zászlaját, mely a wrbčani templom egy üregében van elrejtve. Sobieslav előhozatta a zászlót és szent Venczel lándzsájára tűzette. Midőn a nép megpillantotta az arany czímert s rajta a három fekete sávot, a közepén meg egy széles, fehér csíkot három piros rózsával, lelkes hangon zendített rá a régi dalra: Hospodine pomiluj ni. Mikor azután elhallgatott, egyszerre oly forma zúgás hallatszott a levegőben, mintha nagy harangokat húznának, azután egy sast láttak, mely a cseh sereg felől az ellenség felé repült. Elkezdődvén a csata, a csehek kedves Venczel herczegjüket pillantották meg a levegőben fehér lovon ülve; kezében zászlós kopját tartott, a zászlón szent Adalbert czímerével. A csehek, e látomástól lelkesítve, kivívták a diadalt«. (Grohmann Y. V. Sagen aus Böhmen, 93. l.).

E mondákban az az érdekes, hogy bennük a hős tényleg a cselekvés terére lép, holott a nép kedvelt hősei, a kik lelkére életükben mély benyomást tettek, s a kiknek örökös elvesztésébe nem tud belenyugodni, haláluk után rendszerint álomba merülve várják a cselekvés pillanatának elérkeztét, mint Barbarossa Frigyes, mint Tell.

Az elhunyt hősnek e visszatérése, valamint László fűvének mondája is élénken emlékeztet egy régebbi magyar mondára, melynek a mi két mondánk ilymódon szinte csak megismétlődéséül tetszik. Ez a Csabamonda; rokonságára a szent László mondákkal már Ipolyi figyelmeztet (Magyar mythologia 160. 253 l.). Csaba is magára marad 15000 vitézével, de a ki mind meg van sebesülve. Ekkor egy fűvel, mely innen a *Csaba íre* nevet nyeri, valamennyinek visszaadja egészségét. Csaba sem hal meg, csak eltűnik és serege folyton várja vissza, hogy még egyszer diadalra vigye. Azonban Csaba sohasem tért vissza Görögországból. De egyszer mégis megjelent, a Hadak útja ma is hirdeti dicsőséges emlékét. A magyar nép kereszténynyé lett és a pogány hős helyett új hőse támadt, a ki átvette Csaba örökét és nem szánta ott hagyni koporsója csendes nyugalomát, valahányszor veszélybe került nemzete.

ZLINSZKY ALADÁR.

Szent László fűve a Gentiana (Kisvörös gyökér, Angyika), G. minor v. Kerantfa. A szent L.-ra vonatkozó legendákat összegyűjtötte Bodhraczký Ferenc kis-keleti néprajzi tisztelet 1836-ban. Szent L.-ról kiadott könyvre a L.-legendák forrásainak tekinthető köteteként. (Győr, Tócsa Szent L. király-érem alapul). T. név Szent L. és viselt dolgainak története, T. név Szent L. király története története. Arany Szent László fűvét az első, Szent László legendáját a T. név alapján írta.

GALÁNTAI GRÓF FEKETE JÁNOS.

— Negyedik és befejező közlemény. —

V.

Fekete János pályája a pessimismus nélküli csalódásoké. Minden vállalkozásában letörik és mégis mind nagyobb kitartással fog új munkához, mely neki, barátainak vagy a köznek hasznára válhatik. Csalodásában is a költészetnek optimista derűje lelkesíti, mely még akkor sem hagyja cserben, midőn az elvtársak, a barátok serege fejenként válik meg törekvéseitől. Ezt a kitartó munkásságot előmozdítja az a körülmény, hogy önmagáért dolgozik s céljaiban oly barátokra akad, a kik közös bátorítással tovább munkálkodásra ösztökélik, — hogy kiadhatatlan munkáival nem kora nagy közönségének kedvét keresi és így a százajku bírálat nem rághat rajtuk, — hogy a mit nyilvánosságra hozott is, noha teljesen korszerű eszméket adott, tartalmában s lényegében ugyan kárpálhatá, de személyét és személyes ambícióját sohasem közelíthetik meg — hogy panaszaival és balul sikerült erveinek hánytorgatásával sohasem lép a nyilvánosság elé s végül, hogy indulatainak és szenvedélyeinek ügyes-bajos dolgait, sokszor kiáltó ellentétit bensejében önmagával, végzi el és rostálja meg s nem enged lelke zajos, szeszélyes és tisztító műhelybe idegenek még csak egy pillantást sem. Azok hözül az elázkozott jellemű magyarok közül való, a kik elvárják, hogy nézőjük vagy halgatójuk a tetteiből és a szóból értse ki bensejének mivoltát, mert vele nem kérkedik.

Kora ifjúságában a tudományért és a költészetért lelkesedik. Nevelői és tanárai ápolják e az érzelmét, de atyja ez irányú fejlődésének kérlelhetetlenül ellene szegül. Korán kötött házasságot, de természete mint ismeretlen mozog a családi élet örömei közt s nem érez semmiféle fogékonyságot iránta, nejére csakhamar ráún s ott hagyja, ez pedig ellene fordul, ellene dolgozik az udvarnál. Az udvar maga az ő csillogó örömeivel sokáig lebilincseli s léder világában sok nevezetes szerelmi győzelmet köszön Venusnak. Innen a katonai élet változatos örömei vonják el, pályáján gyorsan melkedik, mégis a trónváltozás és a grófnak bohème

volta egyszerre véget vet fényes haladásának. Erre idegen elismerésért küzd francia műveivel s ezeknek szellemessége s tartalmasága kivívja a francia költők királyának barátságát, munkássága mégis nyom nélkül vesz el a hazában és a külföldön; német munkáiért irodalmi társaságok tagjokul óhajták, de ő lemond e tiszteességről azért a kis dicsőségért, melyet a problematikus erdélyi nyelvemelő társaság nyújthat. A politikai küzdő tér újabb dicsőséggel kínálja őt, ámde az udvar s az aulikusok nagy körében eszméit megbuktató elembe ütközik, a mely elől félre áll és hiányzik a politikai tehetségnek az az energiája, mely nagy pártját a siker, ha kell a megrázkodtatás örvénye felé vezethetné. Magyar költeményei és fordításai, különösen az utóbbiak, melyek méltó helyet foglalnak el az akkori legjelesebb fordítások mellett, titokban készülnek, ki sem adhatók, mivel a tárgyuk társadalmi, a felekezeti és a hivatalos fölfogás ellene foglal állást.

Mindenkor baljós aspectusok kísérik törekvéseit, még a családi és a magánéletben is. Fia boldogtalanul nősült, vagyona dobra került összeesküvése és forradalmi tervei s társadalmi szórakozásai is végzetesek reá nézve. Nagy reményei rendesen balul válnak be s mégis az elkeseredésen fölül rendesen egy-egy vigasztaló, nyájas sugallat deríti föl filozofus lelkét s ez a jövőbe vetett bizalom, mely arra számít, hogy halála után majd csak földerül az az idő, midőn tervei megvalósulnak és munkásságát az utókor elismerése fogja kísérni. Érzelmében nemcsak Epikurnak, hanem a nyájas Sokratesnek bölcsessége vezet s ha tettei néha rikítóan elválnak is a közízléstől, sohasem süllyednek a durvaság fertőjébe s ha versei nem is klaszszikus tökélyűek, mégis érdekes tanúi a XVIII. századvég még korai szabad gondolkodásának, úri fölfogásának és politikai ellenzékies hangulatának. És ezzel az érdekességgel be kell érnie halála után is, a mint beérte életében. Megjegyzendő azonban, hogy ő munkássága sorsának tudatával birt és sohasem illette, még jogos szidalmi közben sem, igazságtalan gáncscsal korát s annak vezetőit. Rajta múltott, hogy olyat írjon vagy cselekedjék, mi korszerű és a kor ízlésének megfelelő legyen, ámde ilyet nem is akart, ilyenre nem is vállalkozott. Nem volt alakoskodó, képmutató, nem hajhászott vagyont s méltánytalan dicsőséget. Hiába figyelmeztetik reá barátai, tudva tett úgy, a mint most látszik, s öntudatosan rója fel tetteinek eredményét. Jól mondja róla Kazinczy: »nem oda ment, hova vinni akarták, hanem a hová menni önmagának tetszik.« S ezzel éleslátóan igen sokat és jelentőset mondot. Innen ered elszigeteltsége Széleskörű olvasmányai, mélyebb és sokoldalú tanulmányai közepette, mindig önmagát és ízlését méri össze korával; tapasztalataiból szerzett fölfogással itéli meg munkáit s munkáiban ritkán tér el a választott józan, de nem korszerű középútról. Ez a hihetetlennek látszó józanság az a törzs, a melyből versei, eszméi s tettei kisarjadzanak. Kerüli a fantasztikust és sohasem csigázza fel képzeletét, hogy ragyogásával kábítsa

el olvasóit, sőt ellenkezőleg, tapasztalatainak bőséges forrásából indulva ki oktatólag kíván hatni barátaira és arra a kis irodalmi körre, mely személye körül csoportosult és mindvégig kitartott.

Ez a józan nyugodtság adja meg magyar munkáinak jellegét.

Eredeti versei — a francziákat nem említve — lyraiak, gúnyosak és oktatók. Az ifjuság indulataiból és szenvedélyes hevületéből már rég kivetközött, midőn magyarul kezd verselni. Mögötte feküdt ötven siker nélküli, mégis fáradságos és nagyobb szabású, úgy szólván a világ forumán szerzett tapasztalatokban gazdag esztendő. Nem kábult el, hanem józan életbölcseiséget tanult, mely sokszor fölér egy csillogó pályájú hadvezérnek vagy államférfiúnak egyoldalú tapasztalataival. Nagy áron: élvezések, boldogsága és anyagi veszteségek árán szívta magába azt, s midőn végtére minden úton letörött, midőn a kornak tehetős mozgatói: az udvar, a hadsereg és végül az egyéni természet kiváló előnyei cserben hagyták, akkor fogott hozzá, hogy hazájának dolgozzék, anyanyelvét pallérozza és a magyar közízlést emelje. Nem jött korán és munkássága mégis korai volt, nem jött későn és mégis elkészt vele. Szabadelvű gondolkodását a censura üldözte s a jó ízlést mások, szerencsésebb körülmények közt, hathatósabban hirdették nálánál. S hogyha törekvéseit a jó szándék egyedül nem gyámolította, kész volt a gúny ostorával is belevágni korának s polgártársainak fekélyes sebeibe, ferde s maradi fölfogásába. Ironiája főleg a papságot és a corumpált mágnásvilágot, a kapaszkodó és koncztot leső főúri osztályt sújtja, mely, hogyha már megváltozni nem is tud, legalább érezze helyzetének nyomorult voltát. Innen eredt ellenségeinek nagy tömege s politikai üldöztetése.

Hogy a magyar verselésre adja magát, kit Voltaire biztatása vitt a francia költéshez, az magyar érületében fekszik. Versei, ha nem is nyomatnak ki, mégis kézzől kézre járnak és eljutnak oda, a kinek, vagy a mely körnek szánva voltak. Innen üldöztetése is. Kezdetben a szerelem vitte a magyar verselésre, később politikai szereplésének kiegészítő része, mert »facit indignatio versum,« végül pedig, mint idősbb gr. Teleki Domokosnak írja:

Kár, hogy Márs pályáját olly korán elhattad,
Mi lehattél volna, Dévánál mutattad.
Engem is nem szűnvn irigység üldözni,
Itthon maradásra tudott ösztönözni,
'S kedvetlen nyugalma, hogy mégis használjak,
Hazámnak, s herévé másokként ne váljak,
Fordítom nyelvünknek pallérozására,
Szirmos kantárt tévén Apollo lovára . . .
Midőn együtt valánk, Franczoknak lantjára
Hallhattál dúdolni: most magyar kotára

Szoktatván lírámat, Gyöngyösit követem,
De nem az ifjabbat, minthogy nem szeretem
Kétszer egy versemet, mint ő, hangoztatni,
'S Eszemnek kárával pennám játszatatni.¹

A verselés neki szerencsés pillanat, »mert tsak midőn Apollo reánk pillant, költhetünk jó verset«. Képzelete könnyen hajlik a verssorok korlátaiba s nem fejtörésből, mulatságból faragja azokat s akár saját versformába, akár idegenbe foglalja gondolatait, rendesen a már ismert, hallott vagy elsajátított forma rhytmikus zengzetére hallgat, melyre aztán reá vonja költői fölfogását.² »Ezen régi éneket« — jegyzi meg egyik mottójához — »mellynek költőjét nem tudom, még szegény atyámtól ez előtt negyven egynehány Esztendővel hallottam énekeni: most egy éjtszaka nem alhatván az első strofája eszembe jutott, s minthogy a' Metruma az én poetai vélekedésemmel egyez, kívántam bűm felejtésére szint azon nótára egy éneket költeni.«³ Könnyedséggel írja verseit. A testi vagy lelki fáradságokban enyhülést hoznak neki. A nagy megerőltetéssel járó költést nem ismeri és átálja a »limae labort.« Nem izzadva írja azokat, hanem önkénytelenül folynak tolla alá. Így írja ezt Arankának is: »Ha azt mondám, hogy a limae labort únom, ne úgy értsed, hogy nem kívánnám verseimet mennél nagyobb tökéletességre hozni, hanem tsak úgy, hogy fáradság nélkül faragván őket, nem akarnám azon iszonyú keleptzére vonni, a' mely majd mindenkor zsoltáros nehézséggel rontja a kellemetességeket.«⁴

A versformában kezdetben Gyöngyösit, Benyiczkyt és Faludyt követi, később a maga készítette formába önti gondolatait, »mert ámbátor eleinte nehezíteni látszik a' vers-faragást, annyi kellemetességet ad a versnek, hogy talán megérdemelheti idővel a' közönséges bévétet, annyival is inkább, minthogy a' négyes rithmus pártfogóji úgy is a kortsúltt harmoniát vetik a' kettős rithmus ellen«. Verselési elméletét több költeményben, a »Magyar Munkái«-hoz (I.) és »Az Orleáni Szűz«-hoz írt előljáró beszédben fejtegeti. Követői közt találjuk Mátyásit,⁵ Arankát,⁶ Gvadányit,⁷ Rhédeyt, Csokonait is

¹ *Magy. Munk.* II. 76.² U. o. I. 63. Muzsámnak.³ U. o. I. 94. Ének.⁴ U. o. I. 93.⁵ Névnapj és egyéb kiadatlan versek. *Muz. Kéziratt.*⁶ *Elmejátékjai.* 1. *Egy Uri szép Elméhez.* (1. o.) — 2. Generális Gróf Feketének Válasz. (2.) — 3. János napjára. (4.) — 4. Az ősz. (4.) — 5. Húsvét. (6.) — 6. Ágnes napjára Kupidohoz. (21.) — 7. Boriskához. (22.) — 8. A Gráziákhoz. (23.) — 9. Egy urfi zületése. (24.) — 10. Egy szép kisasszonykának. (26.) — 11. Gf. Haller Zsigmond Urnak levél. (28.) — 12. Vályi Klárának. (29.) — 13. A' két ablak közül elsőköti Pele bucsuzása. (30.) — 14. SU'SY a' testvéreinek Jósinak. (31.) — 15. Az Essőhöz. (32.) — 16. Egy szépnek. (36.) — 17. Szengyörgy napjáról. (37.) — 18. Barátság. (38.) — 19. Panas. (58.) — 79 vers közül 19-ben Fekete követője.⁷ Levelei Fábián Julishoz.

és Orczy Józsefet,¹ sőt Kis Jánost² is rá akarta venni újítására. A klasszikus formának, Rajnisnak és Szabónak már annyiban is ellenfele, mivel neki Gyöngyösi a mestere és ezt követi. Később két rímű (rythmusú) tizenkét szótagos alexandrineket használ, a melyek közül két sor mássalhangzós, két sor magánhangzós rímmel cseng össze, majd páros, majd öllelkező, sőt váltakozó helyzetben. Ez a férfiúi rhythmus az asszonyi rhythmussal rendszeresen és következetesen váltakozik. Gróf Ráday Gedeon³ újítását — melyről tudomása nem volt — annyiban tökéletesíti, hogy e dallamos zengzetet az alexandrinben és a kevesebb szótagu verssorokban is használja. Legkedvesebb versformája mégis az alexandrin, a melyben Voltairt és Ovidot is fordítja.

Versei erős alanyiséggal írt lyrai költemények, melyekben egyénisége erőyes vonásokban domborodik ki. Ez az erőteljes alanyiség választja el korának költőitől. Vele az életrajzírónak és a korírónak számos, sokszor igen becses adalékot szolgáltat. Jobbára alkalmi versek, melyek tárgya a szerelem, az otthon, a barátság, a haza és a vallás. Szerelmi verseit⁴ Ovidius, Anakreon és a francziák ihletik. Természetes, hogy, a kinek életében oly kiváló szerepet játszott a szerelem, az teljesen otthonosnak érzi magát Cupidonak táborában s vele szívesen el-eljátszad. A tapasztalt szerelmes szól hozzánk, kinek szívében »Amor egész nyája lakik«. Sokat ront hatásukon, hogy az ötven éven túl levő férfiúnak érzelmeit olvassuk, a ki már ismeri a szerelem pathológiáját és psychológiáját. Ámde e kor daczára nem a csalódott, hanem a győztes szerelmessel van dolgunk, a ki érzéki, néha pedig cynikus árnyalatokkal tudja leírni érzelmeit és már korholni tudja az erkölcs-telen vonzalmat is. Képeit ugyan sokszor a mythológiából meríti, ámde pajkos és vidám hangulatát igénytelen egyszerűséggel, öntudatos frivolitással, őszintén, leplezetlenül és kényeskedő czikornya nélkül írja le. Főleg a tiszta szerelemnek hódol, melyben a szívnek nagy szerepe van és utálja, üldözi a fajtalant, nem kimélve szót, nyers fordulatot annak kiszínezésében, de nem azért, hogy vele a maga szerelmét, hanem, hogy a mások piszkos érzületét sújtsa. Eddigi ismerői fölcserélik e két irányt és benne látják a gyarlót, a feslettet s azt hiszik, hogy idealismus nélkül való poeta, kinek olvasása erkölcsi veszedelem, ki csakis az érzékiség kedvéért pengeti lantját, noha az érzéki elem nála odacsucsosodik ki, hogy a derűs, a tiszta, az erkölcsös szerelmet magasztalja. Ő főleg

¹ Bandi a levélhordó.

² Emlékezései.

³ Összes művei. Összegyűjtötte s bevezette Váczy János. Bpest. Franklin. 1892. *A tavaszi este* cz.

⁴ Ide számítjuk az Arankához írt levelekbe illesztett szerelmes tárgyú szakaszokat is. 1. A mostani szerelemről Versek. (I. 49.) — 2. Egy szerencsétlen szeretőről Versek (I. 52.) — 3. Ének. (I. 97.) — 4. Ének. (I. 97.) — 5. A Kőrös partján 1765-ben költ Első Magyar Verseim. (I. 1.) — 6. Esz . . . ámnak. (I. 123.)

mint satyraíró ostorozza a fajtalanságot, a ki nem kényeskedik, óvakodik és álszemérmeskedik, hanem egyenesen a dolog lényegébe, a sebbe vág. Gunyoros modorát is nem az ifjui imádat csálódása, a szerelmes, mámoros hangulatból kelő kiábrándulás, hanem a kornak tapasztalata idézi elő.

Egyéb alkalmi verseit¹ névnapokra, halálesetekkor, ünneplésekkor, élete egyes forduló pontjain atyjához, fiához és barátaihoz intézi. Szokás volt ez abban az időben. A meggyőződés és a szeretet sugallja ezeket. Bennük érzelmi fölfogását halljuk egyes íróról, politikai vezérférfiakról és önmagáról. Közülök kiválnak az apjához és fiához írt szeretetteljes, majdnem imaszerű versek, melyek erkölcsi érzületének tartalmasságát és valóságát tanúsítják azzal a váddal szemben, hogy minden igazzal és komolylyal hivatlanul és dévajul cynikus játékot űz. Sokkal mélyebb érzelmet árul el egynémely költő kortársánál, a ki klasszikus képek mysticismusába burkolja gondolatait. Ugyanazt bizonyítják az otthonát dicsérő versek,² melyekben patriarchalis elvonultságát, házi örömeit s gazdálkodó munkásságát rusticus módon vallja ki. Ide soroljuk³ a barátaihoz küldött költői levelek nagy számát, melye-

¹ 1. Benitzky Péter rövidebb Rithmusi szerint Kedves Atyámnak György napra Versek. (I. 7.) — 2. Atyámnak 1784. Esztendőben. (I. 8.) — 3. 1785-ben Ujj Esztendő Napjára Atyámnak. (I. 4.) — 4. Az Atyám által meg ért utolsó Uj-Esztendőre. (I. 10.) — 5. Az Atyám kőből lett képzelése alá Versek 1791-ben. (I. 18.) — 6. Öregbik Gróf Rádai Gedeon úr halálára. (I. 24.) — 7. Küldés. (I. 36.) — 8. A Füredi Savanyu Víznek gyengüléséről. (I. 45.) — 9. Felséges Királyi Herczeg Sándor Leopoldnak Magyarország elfelejtethetlen Nádorának halálára. 1795. (I. 53.) — 10. Múzsámnak. (I. 55.) — 11. Ének. (I. 100.) — 12. Ének. (I. 103.) — 13. Ének. (I. 107.) — 14. Ének. (I. 111.) — 15. A mai napra. (II. 40. Orczy Lászlónak.) — 16. Gyöngyösi Istvánnak azon munkájára, melynek Titulusa: Palinodea tristis Hungariae. (II. 53.) — 17. Egy bús szívnek érzési. (II. 55.) — 18. Ovidius szerelem mestersége ajánltatik N. Fábián Juliskának. (II. 69.) — 19. Ő Eminentziája 's Herczegsége Batthyáni József elfelejtethetlen Primásunk halálára. Epicedion. (II. 97.) — 20. Gróf Eszterházi Józsefné született Gróf Zerotine ő Nagysága halálára. (II. 121.) — 21. G. K. nak (II. 124.) — 24. Vasington halálára. (II. 152.) — 23. Professor Schedius Urnak születése napjára. (II. 171.) — 24. Gróf Széki Teleki Mária halálára. (II. 172.) — 25. Küldés. (II. 175.) — 26. A jövőendő századnak (II. 175.) — 27. Mátyási Józsefnek az Ujj esztendőre. (II. 177.) — 28. Méltóságos gróf D. T. Kis Asszonyának. (II. 180.) — 29. Hajdani Pásztori Sándor Ur Kedves Barátom Halálára. (I. 178.) — 30. Ifjabb Gróf Teleki Domokos Ur halálára. (I. 195.) — 31. Elfeljtethetlen második Jősef császár és király halálának napjára.

² 1. A kandalló. (I. 113.) — 2. Főti Lakásomról Kesergő Ének. (I. 131.) — 3. A házi Tsinosságról. (II. 181.) — 4. A pinyőke. (I. 135.)

³ 1. Ezen levélre (Orczy Lőrinczére) feleletem 1765-dikben. (I. 5.) — 2. Gróf Sztáray Mihály Urnak. Midőn a' kívántt Verseimet megküldeném. (I. 43.) — 3. Fiamnak. (I. 63.) — 4. Fiamnak. (I. 65.) — 5. T. N. V. Báróti Fő Strázsa Mester Urnak, Kedves Barátomnak. (I. 67.) — 6. Horváth Ádám barátomnak. (I. 70.) — 7. Fiamnak. (I. 73.) — 8. Gróf Haller József ő Excellenzijának. (I. 85.) — 9. Báró Orczy József barátomnak. (I. 99.) — 10. Fő Strázsa Mester Bessenyei Sándor Urnak. (I. 169.) — 11. Kedves Fiam! (I. 171.) — 12. Méltóságos Gróf Gvadányi József Generalis Urnak drága tisztelt kedves Pajtásomnak. (I. 174.) — 13. Méltóságos Gróf Teleki László Urnak, Kedves Barátomnak.

ket kortörténeti jelentőségükön kívül, a közvetlen tárgyilagosság és a komoly bölcselmi hang is jellemez. Epigrammái és gunyoros költeményei¹ általános fogatkozásokat ostromoznak és jellegüket tekintve az akkori német (Lessing, Rabener, Blumauer) epigramma-költészetre emlékeztetnek.

Leíró költeményei² részint gunyoló, majdnem humoros útleírások, részint természetfestések. Mindkettő magyaros közvetlenséggel és eléggé élénken írva, sokban a feleskei notárius útjára emlékeztető. Hosszabb lélegzetű munka »Kopasz Péter Urnak A' Tiszai Utamról Gunyoló Versek. 1792'dikbe.«³ Feketének 1792-ben Főtről aradi birtokára, Szent Annára, tett utazását és apró kalandjait írja le. Eleven rajza az alföldi vidéknek és városoknak, melyből még ma is ráismerünk a homokos lapályra, a sáros országutakra, a kalandos rónára és benne lakó igaz magyarokra. Szolnok, Debreczen, Nagyvárad jellemző vonásait őrzi e korból s eltalálja azoknak tipusos jellegét. A legfrissebb Debreczen leírása, melynek civiseit, deákjait és iskoláját bámulja. Ugyancsak Kopasz Péternek írja le Balatonfüredet, annak akkori primitív színházát, színházi előadását, közönségét, multságait és vizének erősbítő vagy gyöngítő hatását.

Politikai versei⁴ elég nevezetes adalékok az országgyűlések

(I. 175.) — 14. Küldés Nagy Méltóságú Bárá Orczy László Ő Excellentiájának. (I. 180.) — 15. Aranka György Urnak a' Húsvéti Tojásról írt Verseire feleletem. (I. 181.) — 16. Gróf Teleki László Urnak kedves Barátomnak. (I. 182.) — 17. T. Cons. Aranka György Urhoz, esésemből lett kigyógyulásom után egy Levélbe iktatott versek. (I. 193.) — 18. I....ra Versek. (I. 194.) — 19. Méltóságos Gróf Ur Drága Kedves Pajtásom. (I. 198. Gvadányihoz.) — 20. Kedves fiam és Barátom. (I. 200.) — 21. Jankovits József ötsémnek. (I. 201.) — 22. A' V...s P...k Versek. (II. 7.) — 23. Professor Stahli Urnak Kedves Barátomnak. (II. 8.) — 24. Fiamnak. (II. 9.) — 25. Bárá Orczy Józsefnek. (II. 24.) — 26. Bárá Orczy Józsefnek érdemes attya Ura Levelére költ. feleletnek megküldése. (II. 25.) — 27. Desőfi ötsémnek. (II. 48.) — 28. Ifjabb Gróf Teleki Domokos Urnak. (II. 57.) — 29. Méltóságos Generalis Gróf Gvadányi József Urnak. (II. 60.) — 30. Ugyan Annak. (II. 64.) — 31. Ugyan Annak. (II. 68.) — 32. Generalis Grof Gvadányi Pajtásomnak. (II. 71.) — 33. Ugyan annak. (II. 73.) — 34. Idősb G. Teleki Domokos Urnak Felelet. (II. 76.) — 35. Gróf Betlen László kedves ötsémnek. (II. 78.) — 36. Gróf Teleki László kedves Barátomnak. (II. 81.) — 37. Doktor Szombati József Urnak. (II. 82.) — 38. Aranka György Urnak egy Levélben. (II. 85.) — 39. Gróf Betlen Lászlónak. (II. 94.) — 40. Aranka György urnak. (II. 96.) — 41. Gróf Betlen Lászlónak. (II. 111.) — 42. A Fiamnak, mikor verseimet T. P. Hannuliknak N. Károlyba vinni kívánta. (II. 160.) — 43. T. P. Hannulik Deák Verseire Válasz. (II. 161.) És a többi levelekbe iktatott alkalmi vers.

¹ 1. Epigrammák. (I. 152.) — 2. A rozsosz orvos. (I. 152.) — 3. A' szerencsétlen Vezér. (I. 153.) — 4. Machiavel. (I. 153.) — 5. A Duellans. (I. 153.) — 6. A szerető Kis Asszony. (I. 153.) — 7. Egy vén Asszonyra. (I. 154.) — 8. Egy hamar előmentre. (I. 154.) — 9. Egy buja kérkedőre. (I. 155.) — 10. Palinodia. (II. 181.) — 11. A Pápa. (II. 40.)

² 1. Kopasz Péter Urnak A' Tiszai Utamról Gunyoló Versek 1792-dikben. (I. 24.) — 2. Ugyan Annak Füredről. Gunyoló Versek. (I. 32.) — 3. A tavaszról Versek 1795-ben. (I. 48.) — 4. Az ősz. (I. 121.) — 5. Az Éjtszak. (I. 126.)

³ »A fronte Petrus«-nak nevezi önmagát.

⁴ 1. Azon Ország gyűléséről, a' melyben a' külső udvarokhoz küldendő

pasquillus-irodalmához. Ezekben kiméletlen nyerseséggel támadja a papságot és a főurakat és kamatostul adja vissza az ellene szőtt ármányok fejében az aulikus, osztrák érzelmű politikusoknak galád támadásait. Igazi hazafiság lelkesíti, mely a hazának fölvirágzásán működik, azonban sokszor a személyes gyűlölség váltja föl az objektív ítélet bátor hangját. Különösen a katolikus papságot támadja, mely nem tudta elfelejteni a katolikus főúrnak szabad-elvű eszméit. Fekete gyűlölete általánosságokban és közkeletű, gúnyos vádokban talál kifejezést. Nem emelkedik a politikai bölcs magaslátára, hanem elragadja a pártszenvédély, a pártgyűlölet, mely meg nem bocsátja, hogy Magyarország főpapsága önös czélokért föláldozza annak gyorsabb ütemű haladását. E hangban inkább Voltairenek és az encyklopedisták tanaiból fakadt forradalmi, epés viszhangot hallunk, mint igazságot. Ámde ilyen volt a közhangulat, ilyenné tette a vámok és czensura ellenére magyar földre is elható francia forradalmi eszmék fölriasztó harsogása.

Bölcselmi lyrája ¹ verseinek legérdemesebbje és legfontosabbja. Benne nyilvánul Feketének igazi jellemző vonása, mely őt mint magyar költőt és embert mutatja. Valamint gúnyoros modora, úgy bölcselkedő hajlama is minden egyéb költeményében is fölfölvillan, de ezekben fejt ki bölcselmi tanulmányainak, a belőle fakadt világfölfogásának kerekded képét. A francia világnézet, mely ekkor minden fönnállót nem egészen biztosan fölismert természeti törvények és a kérlelhetlen józanság elvével bíralt, ezekben nyer legékeesebb kifejezést. Fekete, a ki a philosophusok közül inkább a klasszikusokhoz vonzódik, ekkor Voltaire, Helvetius, Montesquieu tanítványaként, a Sokratestól, Pythagorastól, Lukretiustól, Hesiodostól s másoktól eltanult elveket az előbiekkel elegyíti s ebből állítja föl világnézetét. »Szent Sokratesnek híve lévén, Kivánnám Hazánkban« — írja Arankának — »a' józan ész és

követek választattak. 1790. (I. 12.) — 2. Azon ország ülésére, a' melyben Sz... Püspök, 's M... B... a Budáról küldendő Egyezést hátráltatták. (I. 15.) — 3. Midőn a király el-felejtethetlen elől adási ellen támadtak a Papok 1790-ben. (I. 16.) — 4. Gróf Sztáray Mihálynak, midőn az egyedül-idvezített toll hordójává lett. (I. 13.) — 5. 1792-en tartott Ország Gyűlése utolsó Ülésén. (I. 19.) — 6. Az utolsó Ország gyűlése alkalmatosságával, Bethlen Lászlónak nekem írott Levelére feleletem. 1792. (I. 20.) — 7. Tiszán innét, Tiszán túl Dunán innét Dunán túl. (I. 116.) — 8. Száván innét Száván túl, Dráván innét, Dráván túl. (I. 119.) — 9. Rendektől búcsúzó Ének. (I. 139.) — 10. Az Insurrectio indulása. (I. 158.) — 11. Más. (I. 158.) — 12. Midőn Olasz országnak egy részét, 's a Velencei Tartományt velem megjárta volna, Hazánkba visszatérésére Fiamnak 1790-ik elején. (I. 203.) — 13. Hazámnak ugyan 1790-ik Esztendőben. (I. 205.) — 14. A mostani Magyarok 1794-nek elején. (I. 4.) — 15. Szüretkor, 1796-ban. A Szabók. Mese. (I. 21.) — 16. Az Insurrectio (I. 39.) — 17. A' Tót 's más egyéb Insurgensek Pártütéséről. (I. 179.) — 18. XXII-dik János Pápnak Bullaja. (I. 37.)

¹ 1. M. B. Vay Miklós Uram ötsémnek. (I. 78.) — 2. A Teremtőhöz. Ének. (I. 128.) — 3. Búsuló Ének. (I. 137.) — 4. A Halálhoz. (I. 155.) — 5. A' Négy Mennyrország. Álom. (I. 159.) — 6. A Békesség. (II. 36.) — 7. Néhai Mlgos Generalis Báró Orczy Lőrincz Urnak adassék Elysiomban. (II. 11.) — 8. A Poklok. (II. 41.) — 9. Ének. (II. 83.) — (Összesen van 125 költeménye.)

annak legserényebb szolgáját, útmutatóját, a' jámbor kételkedést közönségesebbé tenni; egyszersmind a bölts ízlést vagyis gustust a' zsoldárok komoly polyáiból kifejteni.« Ő nem Seneca hive. Nem szereti, nem is becsüli.¹ Népbolondítónak, hazugnak tartja, pedig az általa hirdetett elvekhez nagyon közel állott. Annál inkább szereti Krisztust és követi apostoli tanait, ki az »egyenlőségről, bár égben, álmodott.« Bárhogy szidják is hitetlenségét a papok, ő istenfélő és istenimádó.² Különben ő a »Világ Könyvéből tanult.«³ »Magam kárával is serényen olvastam és a mi századunk igaz böltsői nagy részével még fiatal koromban társalkodhattam. Talentomim gyengeségének tulajdonítsd, ha illy mesterek alatt többre nem mentem; vagyis sorsom mostohaságának.

Ezen iskola tanított
 Nem minden fénylőt tsudálni,
 Melly gyengébbeket kábított,
 'S vallást tudományt rostálni.
 Socrat kételkedő módját
 Midőn kívánom követni,
 A' hol elmém igazat lát,
 Szokott tőlem betsültetni.
 Látván nálam Kristus képét.
 Nem régen egy Pap kérdezte,
 'S Furtsa szemeket reám vét:
 Nagysád! mi végre szerezte?
 Mondám: Papok martirjának
 Jelesb helye hol lehetne,
 Mint annál, ki Hazájának
 Papjaitól üldöztetne?

¹ *Magy. Munk.* II. 79. »Megvallom, hogy Senecát az úgynevezett Philosophust nem szeretem, de nem is igen betsülöm; *elsőben*: mert azon Herczeg Apaturókként, a' kik ámbátor szegénységre esküdtenek és azt prédikálják, Lucullus módjára élnek: ő is csak két millő forint jövedelemmel bírván; olytán házakban lakván, a' mellyekhez képest a' mostani Luxus palotái csak koldus kunyhók volnának; olly válogatott étkekkel élván, minéműek most egy Fejedelem asztalán sem látszanak; úgy látszik mintha csak tsüföt űzne a' Virtusból, midőn mértékletességről fetseg, és a' szegénységet vitatván, a' gazdagság ellen lármáz képzelő írásban. *Másodszor*: Ki felejtethné el azon istentelen alatsónyságát, hogy midőn Nero az annyát megölte: (ha bátor róla előbb nem tudott volna semmit is) ő volt, a' ki ezen iszonyúság vitatására, azon híres a Senatusban mondott beszédjét koholta, a' mellynek motskát csak a' hallgatók viselkedése haladhatta fel. *Harmadszor*: midőn írásban ama virágokat vadászta, a' mellyek minden nyelvben a' velek élő nemzet bágyadását bizonyítják, egyik volt a' főbb rontói közzül, amaz Arany idei stilusnak a' Rómaiaknál. De valamint a' méhek mindenféleből, és nem csak rózsákból avagy violákból tudnak mézet alkotni: szintűgy bánt az én barátom Seneca dagadt Antithesiseivel: és midőn csak hamissan fénylő szavakat villogtatni, azoktól hasznos oktatást tudott a' Köz Jónak kaszába gyűjteni.

² Midőn Gvadányi egy papot küldött, hogy neki a Pucelle fordítását elhozza, ez Fótra betérvén, meglátta a könyv címét, kerekét oldott.

³ Arankához.

A Pap pirult orczájában,
 Mint midőn Judás vádolta
 Az ártatlant Jersalmában,
 Avagy Anitus koholta
 Socratesnek el vesztését,
 'S mindjárt fordítván tréfára
 Ama szemtelen kérdését
 Készül el butaszására.¹

Hogyha e Sokrates- és Krisztus-tisztelethez hozzávesszük még élettapasztalatait, forradalmi összeesküvői terveiből való kiábrándulásait,² Voltaire-imádatát, Wieland-szeretetét, akkor a vidám, megnyugvó bölcsnek képe áll előttünk:

Hadd menyen a' Világ meg' szokott útjába,
 Te mértékkel meríts böltseség kútjába.
 Forog természetnek minden karikáján
 Híjjába törődnél homálynak igáján,
 Valamint Apollo fényes sugárral.
 Fellegetet kerget habzó Lovaival;
 'S Ismét az Éjtszaka borúl homályába:
 Úgy követ az idő más időt nyomába,
 'S Éjeknek boltjai egykor fel virradnak,
 Máskor terhes felhők essőket izzadnak:
 Illyen az embernek botló vándorlása,
 Hol víg, hol szomorú pályája futása.
 Mit nem változtathatsz azon ne törődjél,
 'S Világ jobbítással soha se vesződjél,
 Bízd a természetre: meg fordul magába,
 Mert nála semmi sem marad rég voltába.³

Költeményeiben megjeljük a XVIII. század francia bölcseinek astronomus és physikai világfelfogását, is, midőn a valláson és felekezeti fölfogáson túl, kutatja a világ keletkezését, nyomozza egy-egy megfeythetlen természeti tüneménynek mivoltát, csodálja a geologikus formatiokat és keres őskori nyomokat. Ismeri a füvek és gyökerek titkos erejét, erősen érdeklí a vulkánok működése, a fogantatás csodája. Nyíltan küzd a boszorkányhit, a történeti hazugságok, társadalmi fonáságok és socialis igaztalanságok ellen. A természet nála az Istenség bizonyysága. Ezt »reszketve imádja« és moralisát »a virtust tulajdon hasznáért követi.« A halál nem rettentí, bátran nézett sokszor szemébe. Nyugalmat és békességet hoz. A mulandóság, az enyészet változatos és talán más planetában új életre ébred. Elmulik vele a világ álnoksága, a betegség, a pestis és a kín. A megnyugvás pedig a lélek áldása, gyönyöre. Ily hangokat hallat s ilyenekkel oktatja fiát s barátait. »Álmában«

¹ *Magyar Munk.* II. 103.

² *Wertheimer Ede:* Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király. Ak. Ért. 143.

³ *Magy. Munk.* I. 61. Muzsámhoz.

(Négy Menyország, Poklok) égi kísérettel bejárja a felekezeti hitvilágokat, melyekben egy Elysiumot talál, hol a bölcsek isteni nyugodalomban és isteni társaságban élnek s az emberi vétségek kínjaitól megszabadulva boldogultan élvezik a bölcseséget.

Ezek Fekete bölcséletének alapgondolatai s ezek irányították élete pályáját is.

Költeményein kívül fönmaradt még töredékben egy történetírói kísérlete: »A Magyarok története.«¹ Ennek a munkának a terve is bölcséleti fölfogásából ered. Socialphilosophia alapján és művelődéstörténeti szempontból szerette volna megírni. Mivel Heltai munkája már elavult és a magyar olvasó más műből nem meríthetett lelkesedést a nemzet multjából, oly történetet akart írni, melyben Tacitus és Gibbon stílusát egyesíti és az olvasó benne »velőt s nem czifra szót« talált volna. A munkában hazánk viszonyosságait a szép nemmel óhajtja megismertetni s vele egyúttal megmutatni kívánta, »melly stílussal s lélekkel kellene magyarul magyarok történetit írni«. A fönlevő két szakaszt külföldi olvasmányok alapján írta, mellőzve a mesés elem túlságos emlegetését és inkább művelődéstörténeti tények fölemlítését találta szükségesnek. Fekete tényleg hiányt pótló munkához fogott, ámde a dolgot nem oldotta volna meg, mivel csakis a mohácsi vészig kívánta megírni. Művét nem fejezte be, részint azért, mivel ekkor jelent meg Székér Joachim munkája, részint pedig azért, mivel az erdélyi társaság megbukott. Ettől Fekete nemcsak elismerést és buzdítást, hanem munkájának kiadását is várta.

Már a »Mes Rapsodies«-ban több fordítást adott. Horatiust és Benyiczkyt és egyes német költeményeket meg prózát fordított francziára, Magyar Munkái közt előkelő helyet foglalnak el olaszból, németből, francziából és latinból átültetett munkái Ariostónak, Blumauernek, Voltairenek és Ovidiusnak.

Fekete Voltairenek két munkáját a »La Pucelle d'Orléans« és a »Poème sur la loi naturelle« fordította le. Mindkettő 1796-ban kész volt.² Tudjuk, hogy Voltaire-nek a magyar irodalom ujja-

¹ U. o. II. 131. és 141. Miért nem folytatott és csak így csonkán maradt ezen munka?

² A Pucelle Előjáró Beszédje: Költ Sz. Mihály havának 27-ik Napján, 1796-ik Esztendőben. — A »természet törvénye« alatt 1801. áll, mi a másolás évét jelölheti. A Madách családnak Alsó-Sztrégován őrzött régi könyvtárában 1897—8. találtam a Pucellet. Erdélyi Pál figyelmeztetett, hogy mindkét fordítás a M. Nemz. Múzeum kéziratárában is megvan. Somogyi Gyula aradi tanár az aradi és Ferenczi Zoltán a kolozsvári kéziratra hívta föl figyelmemet. — A múzeumi kézirat »Pucelle«-jének címlapján a cím alatt »Nyomtatott szabadosan 1838-ban Freydröf Betüivel« áll. Az I. kézirat valószínűleg Madách Sándor révén került Sztrégovára. Quart. 356 oldal. Pucelle 1—332. Poema 1—24. Kalligraphikus gyöngyírással írt másolat, néhol, nagyon ritka helyen, Feketétől eredő vakarásokkal és pótlásokkal. Az egyes énekekben az eredeti munkától eltérően kikezdések nélkül rakja egymás alá a verssorokat és a beszédek nem szorítja idéző jelek közé. A II. kézirat a Széchényi könyvtárral került a nemzeti múzeum tulajdonába. A II. kikezdések nélkül ír, idézőjeleket használ és a mult század-

születésére gyakorolt nagy hatása nemcsak esztetikai elveinek elfogadásában, hanem nevezetesebb műveinek lefordításában nyilvánult. 1784-ben jelenik meg Péczeli József tollából Zaïre, 1786-ban pedig a Henriás, 1789-ben adja ki Szilágyi Sámuel a Henriade fordítását, ekkor jelenik meg Péczelitől a Magyar Mérope és Tankréd, 1790-ben Alzire. Ekkor fordítja le Zehenter Antal Mahometet. Hat év alatt öt voltairei munka. A Henriás két fordítóra is akadt. Fekete fordításai sohasem láthattak napvilágot. Az elsőnek címe: »Az ORLEÁNI SZÜZ. Poema Voltér Frantzia verseiből fordította magyarra Alethophilos. Isten haragjából régi káplár,« a második: »A természet törvényéről, Poema.«

Míg egy részről Horváth Ádám biztatására fogott a Pucelle fordításához, másrésztől Voltaire egy költeménye sem volt annyira alkalmas Fekete tollára, mint épp az orleáni szűz. Voltaire ebbe a munkájába oltotta legerősebb gyűlöletét a papság, a felekezeti hagyományok iránt, Fekete soha jobban nem gyűlölte a papságot, fenekedéseit és ármányait, mint éppen az 1790. és 1792. országgyűlés után. Voltaire autodaféra vetette benne a nemzeti kegyeletet, mely évszázadokig suggerálta a keresztény Francziaországot, Fekete emésztő tűzzel üldözi a magyarnak a felekezetek eszméibe vetett vakhitét. Önkénytelenül is a Pucelle fordításához vezetődött,

beli helyesírást a negyvenes évekéivel keveri. Töredék, a mennyiben a fordítónak »Bárá Orczy Lászlóhoz« intézett ajánló levelén és a »Pucelle« végén álló Végzésen kívül az egyes énekekhez, a fordító által eredeti módon még külön egyes nevezetes személyekhez vagy nemesi osztályokhoz írt ajánló leveleket elhagyták, jöllehet ez a 20. ajánló levél úgy Fekete egyéniségére, mint korára nézve fontos. Már ennél fogva is az I. a régibb és teljesebb. — A III. az aradi Orczy Vársárhelyi könyvtár E. II. 4. alatt. Quart. Pucelle 1—496 old. Term. törv. 497—531. old. Az Orczy könyvtárral került Aradra. — A IV. Fekete adománya. Az erd. nyevművelő társaság útján került Kolozsvárra.

A fordítás fölosztása a következő: 1. Előjáró Beszéde a' Fordítónak. — 2. Történetbéli ki-vonása azon Pontoknak, melyekre főképpen az Orleánszi Szűznek Poemája Voltértől építetik, a' Történet Valósága szerint. — 3. A' Költőnek Előjáró Beszédje Don Apulejus Risorius Benedictinusnak Előjáró Beszédje. — 4. Bárá Orczy László Ő Excellenciájának ajánló levél. — 5. AZ ORLEANI SZÜZ I—XXI. éneke. Ez a rész a fordítás törzse, a melyben a fordító az első ének kivételével, mindenikhez külön-külön ajánló levelet írt. (II. G r H r J f Ő Excellenciájának. (Haller József.) III. A M r sz t I k (A magyar szent Ignáczosoknak.) IV. Az előbbi J k M k (Jezsuiták magyarok.) V. G. T i J f Ő Excellenciájának (Teleki József.) VI. F e F k (Fekete Ferencz.) VII. Az akkori D k (? Érsek. — VIII. G B aknak (Batthyáni.) IX. G B s és F k (Forgács.) X. (*Hazám asszonyi Nemének.) XI. (?) XII. A' Vitéz Magyar Bajnoknak. (Gvadányi.) XIII. (A tatár irigységű polgároknak.) XV. V i J U Ő k (Vétszi József Uram Öcsém.) XVI. (Sztáray Mihály?) XVII. M. Ű. T. B I Urnak (Beóthy Imre.) XVIII. (A haza korszainak, gonosz politikusainak.) XIX. (Spissich és Benyovszkinak.) XX. (Országgyűlési követ pajtásának Bezerédynek.) XXI. Országgyűlési többi követpajtásának. 1.) — 6. Végzés, melyben a fordító elbucszik. — 1. 2. 4. 6. és 5. alatt foglalt értekezés, ajánló levelek és a fordítótól F. betűvel (fordító) megjelölt noták Feketének eredeti munkái, míg 3. és 5. a fordítás szövege.

mivel ebben csúcsosodik ki a deista Voltairenak forró megvetése minden papi és nemzetiségi hazugság iránt.

Fekete munkáját nagy gonddal végezte. Mielőtt véglegesen kibocsátotta volna kezei közül, Pesten irodalmi barátaival átrostáltatta. Majd Gvadányinak, Orczy Józsefnek, Aranka Györgynek küldi, kiknek kifogásait, bíráló megjegyzéseit a mű hasznára fordította. A kész munkát azután ismételtelen lemásoltatja és így küldi ijabb gróf Bánffy kapitánynyal (1798.) az erdélyi társasághoz, melytől kiadását várta, mivel a magyarországi censura azt ki nem adhatónak tartotta. Ott, Erdélyben »józanabb a censura.« Magyarországon

Ha tsak imádságos könyveket nem írnék
Vagy tsuda hitelre Pápirit nem bírnék.
Nem jön engedelem észszel írott könyvekre
'S Jezsuiták tiltást sujtanak ezekre.¹

A jól és alaposan átrostált munkában Fekete magyar költői munkásságának dicsőségét látta. A verselést, a tárgyat, a fordító vakmerőségét megtámadó kárpálásokra mitsem hajtott és meg volt erősen győződve róla, hogy ez a munkája túléli őt és korát, sőt még halála után is dicsőséget fog neki szerezni. Egyrésről Voltaire iránti szeretete hálálta meg a mesternek vonzalmát, másrészt elérte vele azt, hogy folyékonyan és lelkiismeretes pontossággal fordított munkájával bebizonyíthatta, hogy a magyar nyelv pallérozására hivatott egyéniség.² Az elsőnek naiv és kedves bizonyossága az Orczy Lőrinczhez az »Elisiomba« írt verséhez illetőleg »leveléhez« írt utóírat:

U. I. Voltért is köszöntséd, nem hiszem hogy bányia,
Hogy őt fordította régi Tanítványa.
Töletek magyarul ha talán megtanúlt,
Meg látja Szűzéről Muzsám miként danúlt.

A másodiknak bizonyossága pedig, hogy a munkát nemcsak Fekete másoltatta le több példányban barátainak sokszoros kéréseire, hanem hogy azt mások is, — mint a kéziratok tanuskodnak — meg jóval Fekete halála után többször lemásoltatták.

Fordításáról Fekete maga számol be »Előjáró Beszéd«-ében, melyben figyelemmel kísért szempontjait szokott velősséggel fejte-

¹ *Magy. Munk.* II. 25.

² *Orléáni szűz.* Előjáró Beszéd. Hogy ezen fordításommal is, úgy mint minden egyéb tehetséggel dicső Hazámnak használni, 's anya nyelve pallérozásában részt kívántam venni, arról kedves olvasóm meg légy győzve és a tzel kedvéért meg bocsátván gyarlóságom hibáit, kegyesen fogadjad a' Magyar köntösben öltözött orléáni szűzemet. Szerentsésnek fogom tartani magamat, ha a Magyar vállban, szoknyában, tsak némi nemüképpen is olly szépnék látszik, mint Frantzia ruhájában. Ha látom, hogy fordításommal kedvet találtam, utolsó napjait hanyatló életemnek továbbis szolgálatodra fogom szentelni kedves Hazámfia.

geti.¹ A fordítás tehát öntudatos terv szerint készült, s a tehetőségnek őszinte, igaz megszólalása. A mű tényleg sikerült. A költeményben, elejétől végéig a Fekete-féle rímű alexandrinus szerepel, melyben tökéletes következetességgel áll be minden sorban a hatodik szótag után a cezura. Már ennél fogva is példás ritmus érzékel dolgozott. Emeli a fordítás eredetiségét a már többször hangsúlyozott rímelés, mely Voltaire eredetijének mintájára, mintegy szükség szerint, önkénytelenül épül föl egymásután. Midőn azonban a francia szöveget nem szoríthatja ugyanannyi sorba, a mennyi-

¹ Mi bírt légyen engem szint' ezen munka fordítására? a ki azt kérdezheti, talán nem is érdemli meg tudni igaz okát fáradozásimnak. Egyik tzigéres ok az is vala, hogy ezen tréfás Poemát tsak egy olly magyar fordíthatta, a' ki úgy tudna Frantziául mint szinte Magyarul. De talám Voltér Magyar Tanítványának több ösztöne 's igassága lehetett, mint akármely más Hazánk fiának ezen fordításhoz. *Caetera Textus habet.* »Nem fogom itt a' Fordítás Törvényeit elől számlálni, vagy a' mint másoktól egybe szedetttenek, azokat latra vetni. — A' legfőbb regula 's a' melyben minden józan eszű ember meg nyugszik, az én gondolatom szerént abból áll: hogy a' Fordító, az Authora lelkével úgy szólván egyé váljon, s' minden gondolatit úgy magyarázza, mint maga a' költő tselekedne, ha azon a nyelven történt volna írása. Nem fogja így a' Fordító Authorát gyengíteni, 's a' fordítása tulajdon munkát képzelhet azon nyelvben is, a' melybe által tétetett a' munka. Szintén ezen okból, ez is szükséges a' jó fordításhoz, hogy valamint a' Festő, midőn remek képet Copiába vészen, ha másképp betsültre vágy, azon igyekezik, hogy nem tsak színei választásában, de világosság s' árnyék osztásában is, az originalissal egyeztesse Copiáját: ugy a fordító is az Authora módját (Manière) igék rendelését (stile) a' mennyire a' két nyelv természete engedi, magáévá tegye. Ezen igyekezetnek el hagyása, vagy lehetetlensége, teszi olly ritkákká a' jó fordításokat, mint a' Mester kezektől festett képeknek Copiáit. De valaminthogy vagynak olly Copiált képek, melyek az originálisokkal tsak nem hogy egy betségben tartanak: ugy lehetnek olly Fordítások is, a' melyeket maga az Author, ha e' világra térne 's Fordítója nyelvét tanulná, jobban nem készíthetne. Illyen p. o. Czamaniának Homeros Odysseája Deák nyelvre fordítva; illyen Virgilius Georgicanjának Delille Frantziára fordítása: Velandnak Német Horatiusa; 's talán nem vétek, ha ezekhez T. Péczeli Josel Ur Magyar Henriását is számlálom. De ezek a' ditső Fordítók, 's több más ő hozzájuk közelebb lépők, nem fordították szórol-szóra Authorjok igéit, hanem a' gondolatit szint' ollyan igékkel magyarázták a' magok nyelvekben, a' melyek leg alkalmasabban ki nyilatkoztathatták annak tökéletes valóságát, sőt a' mennyire a' nyelv különbsége engedte, a' verselése módját is Authorjoknak fenn tartani kívánták, 's abban bőltsen tselekedtek.

És később:

»Minden részében ezen Fordításomnak azon iparkodtam, hogy ne gyengítsem Authoromat 's merem mondani, hogy a' két nyelv Atyafisága tsak nem lehetővé tette a szórol-szóra való fordítást, ritkán is kéntelenítettem Authoromtól egy kevésé eltérni, a' minthogy ezen szabadsággal egyedül szóköl álló tréfaiban vagy Hazájától vett hasonlatosságaiban, de akkor is igen józanon éltem; a' szóból álló tréfákat, Jeu de mot, Magyar szint azt intézőkkel felváltottam; a' hasonlatosságokban pedig tsak akkor szállottam magyarosításra, midőn a' nélkül szépségekben 's erejekben tsökkentek volna. Reményem, hogy a' két nyelvet egyaránt értők, illyeten csekély változtatásimat helybe fogják hagyni; a' tiszta magyar olvasó pedig azt nyeri velek, hogy a' mit másképp nem értett volna, így szembe tűn telles világosságában.

Meg akarván mutatni, hogy ditső nyelvünk mindenre alkalmas, 's szint olly erővel bír mint akármely más élő: éppen annyi versben foglaltam munkáját, mint a' mennyiben Voltér irta; mert ha néhol egy vagy más Énekben több

ben az eredeti mozog, akkor megfelelő körülírással toldja meg azt, ámde az eredeti zamatnak csorbája nélkül. Ennélfogva nem lépésről lépésre, nyomról nyomra ugyanazzal a szöveggel találkozunk, hanem újabb sorokban csak az eredetinek értelme világosodik ki jobban. Így történt, hogy az egyes énekek az eredetinel több soruak.¹

Maga a fordítás, — melynek főcélja volt az eredeti mű szellemének megóvásával az érthető magyarság, a könnyedén perdülő verselés — általában költői jellegű. Nyelve az eredetinek fogalomvilágában mozog és azt a szükséges színezéssel még erősíteni kívánja. Nem »rabi munkát« végzett, hogy Bacsfányi kifejezésével éljek, hanem szabad, de mindazonáltal költői megoldást keresett. És éppen ezzel mentette meg az eredeti munka stílusának finomabb árnyalatait.

Megjegyzendő még, hogy az egyes énekek címét nem fordítja le, hanem azok tartalmát az »ajánló levelek«-ben a maga csipkedő, gunyoros modorához híven a magyar viszonyokhoz alkalmazottan röviden és találóan jelzi. Az eredeti szöveg megválasztásában a legauthenticusabbat használta.² Ezzel mellőzte a mások által még hárommal, elég frivol tartalommal megtöltött huszonnégy énekes, vagy az egy énekkel megcsonkított husz énekes kiadást. Egyszóval mellőzte a hamisítványokat. Az ezek daczára előforduló pikánsabb helyzetek fordításánál mindenkor megóvta az illedelemnek és tisztességnek azt a határát, melyet érzülete és férfiúi szemérme elébe szabott, kiválasztotta továbbá azokat a szókat és kifejezéseket, a melyekkel bármely sértő nuditást vagy erkölcsstelen célzást elkerülhetett, mi által a műnek teljes kiadását bármely időben lehetővé tette. Hogy erre nézve egyebet ne említsünk, utalunk a Sorel Ágnes szerelmes jelenetének eléggé pikáns, de nem obscoen és

volna is, lészen olyan is, a' melyet annyival szűkebb vers számba hoztam 's az egész Poema alkalmasint egy vers számot fog mutatni magyar nyelven, mint Frantziául. Hogyha néhol új szókat alkottam, abban is Voltér példáját követtem, ámbátor még nem jutottam Hazámnál az ő érdemére. Történhetett az is, hogy néhol *Dunán innét* szokásban levő igékkel éltem, de tsak olly helyt, a' hol a' más részeiben Hazánkknak gyakoroltaknál, vagy jobbnak, vagy a' dolog magyarázásához alkalmasabbnak látszottak lenni: ezen hibáimért tehát, ha hibák, bocsánatot kérek a' haj-szál hasogatóktól.

Illetlen józan Authorhoz a' munkájával való kérdés, 's annak érdemét tsak az idő 's olvasói határozhatják meg: de mégis nem halgathatom el, hogy több tudós Magyaroknak ítélete alá vetvén ezen fordításomat: a' kik mind a' két nyelvet tökéletesen tudják, meg győzve látszottak lenni, hogy alkalmasint el találam Authorom értelmét 's módját sőt nem is irhatnám ide pirulás nélkül azon ditséreteket, a melyek hosszas pályám futásán bátorítottak.

¹ Pl. I. ének eredetiben 361. Feketénél 369. — II. 497 : 525. — III. 369 : 435. IV. 569 : 608. — V. 298 : 324.

² Fekete a munkát a Collection Complete des Oeuvres de Mr. de V*** Tome vingtième, Poésies méliées etc. Tome troisième. Geneve. MDCLXXIV. »La Pucelle D'Orlean Poème s divise en *vingt et un* chants. avec les notes de Mr. Morza. Nouvelle edition, corrigée, augmentée d'un chant entier, et de plusieurs morceaux répandus dans le Corps de l'ouvrage után fordította.

lasciv fordítására, a Hermaphrodix szerepére és a hirhedt számár-jelenetre, melyet annyira perhorrescálnak s mégis oly nagy tet-szést vívott ki magának, melyet Fekete megóvott a maga naiv-ságában úgy, hogy vele az olvasónak szeméremérzete meg van óva. Egy szóval Voltaire maradt és Fekete is. Nem félt a kényes-kedő álszemérmestesek hamis irtóztatától, hanem a költeményt a maga humoros vagy cynikus modorában tárja a magyar olvasó-közönség elé.

A »Természet törvényéről Poema«¹ Voltaire költői hitval-lomása, az astronomikophysikus világnézet fejtegetése. Fekete ugyanazokkal az eszközökkel dolgozik itt, mint a Pucellenál, csak-hogy, mivel oktató költeményről van szó és Voltaire eredetijében található »mélyebb metaphysicus szókat nem tudván magyarázni, Deákságokban meghagytam őket, mert minden élő nyelv így szokott velek bánni. Hogyha abban kívántam volna törni fejemet. talán nehezebben értették volna azok, a' kiknek kedvéért reá vetet-tem magamat ezen munka fordítására.«²

A latin írók közül előszeretettel fordul Ovidius szerelmi köl-teményei felé. Fekete ifjúságától kezdve nagy kedvteléssel forgatta a klasszikusokat. Kedvenczei Homér, Virgil, Lukretius és Tacitus, kiket gyakran forgatott s kiknek fordítását szívesen látta volna magyar nyelven. Az erdélyi társaságot arra buzdítja, hogy Cicerot fordítsa le. Az a kedvező fogadás, a melyben Voltaire részesült, vitte rá arra, hogy Ovidiust is lefordítsa. Ő a szerelmi költemények felé fordult, hogy ebben is mintegy támogassa a szerelemről írt munkáit s megmutassa a magyar közönségnek, hogy a nagysza-básu költők hogyan gondolkodtak és írtak e tárgyról. Lefordította az »Ars amandit«³ (*P. Ovidius Názonak A' szerelem mestersé-géről írt könyvei*), az »Amorum« egyes elegiáit⁴ és a »Reme-

¹ A fordítás fölosztása : 1. Előljáró Beszédje a' költőnek. — 2. A' Fordítónak egynehány előljáró Rendjei. — 3. A' Természet törvényéről Poema. (Kez-dés. Első Rész. Második Rész. Harmadik Rész.) — 4. Imádság. — 5. Nóták. — 6. A' Fordító befejező nótája. (Nóta = jegyzet.)

² Befejező Nóta.

³ Szabadon fordította G. Gróf Fekete János. Két kéziratot ismerek Az I. a Nemz. Muzeum kéziratáráé: Carmina Variorum Hungarica inedita. Quart. 48 oldal 772 sor. Az első éneket tartalmazza. A II. az aradi Orczy Vásárhelyi kányvtáré. Quart. Tartalmazza az első és második éneket. Kell lenni (Erdély?) valahol egy III-nak is, mely mű a három éneket tartalmazza, mivel Fekete Arankához írt egy levelében azt mondja, hogy az egészet lefordította. A munka két részből áll : 1. Előljáró Beszéd. — 2. A fordítás. A jegyzeteket rendesen a vesszorok alatt közli. (Másolatok.)

⁴ *Magy. Munk.* 1. I. 140. — Ovidius Szerelem Első Könyvének Ötödik Elegiája. — 2. I. 141. U. a. IX. El. — 3. I. 143. U. a. XV. El. — 4. I. 145. Ovidius II-ik Szerelmei könyvének IV-ik Elegiája. — 5. I. 147. U. a. X. El. — 6. I. 148. Ovidius III-ik Szerelmei könyvének VII-ik Elegiája. — Ezek megvan-nak a M. T. Akad. (Régi és újabb írók művei) Gróf Fekete János Versei 4-rét. 20. szám. (Zolnák János szatmári tanár ajánd. Mart. 17/67. Gr. Fekete János Versei. — György fiáé, Ferencz atyjáé.) Másolatok.

dium Amoriszt.«¹ Az elsőt teljesen, a másodikból a tetszetősebb Elegiákat. Munkáját ugyancsak Mátyási, Gvadányi és Aranka bírálták. Olvasó közönsége kevés kárpálni valót talált benne, mivel régi klasszikustól és nem censurázott írótól eredő munkák. A »Szerelem Mesterségét« és a »Remedium Amoriszt« elküldötte az erdélyi társaságnak, hová Gróf Bethlen Gergely »vagyis azon magyar orvos, a' ki vele járt« vitte el.

A »Szerelem Mesterségének« különös története van. Feketét Gvadányinak Fábián Juliannához érzett barátsága, annyira fellelkesítette és az írónőt, mind költeményei, mind Gvadányi dicsérete folytán oly nagy becsben tartotta, hogy neki ajánlotta a fordítást.

Kinek ajánlanám? soká törekedtem;
De versid olvasván, arról meg győztem,
Hogy ezen ajánlás tsak reád ilhetne,
'S Azzal is érdemed talán béeltetne;
Mert ki Gráziának magadként áldozik,
'S Ugy mint Amor annya velek játszadozik,
Illyetén munkának legjelesb bírása,
Ezen mesterségnek lehetőv próbája . . .

— — — — —
Ajánlásom tehát legyen bizonyosága,
Betse Verseidnek előttem melly drága;
'S szint azért úgy vegyed, Asszonyom munkámat,
Mint érdemeidnek fizetendő vámat . . .²

Fábián Juliánna azonban mélyen megsértődött érte s kereken visszautasította az ajánlást is, a fordítást is. Fekete Gvadányitól tudta meg a dolgot és rendkívül fölindult az írónő prudériáján. Ajánlása tisztos és nem sértő volt. A pajkos hang, melyet megpendít, inkább az öreg úr dévajkodása, mint gorombaság, a minek Juliánna tekintette. Fekete legott válaszol Gvadányinak. Most már nyersen és gorombán:

Julisról nem véltem, hogy szint olly nagy számár
Mint az melly Holitsnál cifra kantzára vár,
Hogy öszvért míveljen Udvar szükségére.
Tekintvén te veled levelezésére.
De minthogy nem érti küldött ajánlásom,
Ő tőle vedd vissza, kérlek fordításom! . . .
Ajánló levelem ditsérvén elméjét,
Semmiben sem sérti híre tsemetéjét,
Szintugy rá férhetne minden Matronára,
A' nélkül, hogy bántást vélhessen magára.

¹ Nem találtam sehol, jöllehet Erdélybe küldte. Magy. Munk. I. 105.

² Magy. Munk. II. 70.

Aglaet 's Testvérít nem isméri szegény,
 'S versiben tsak tőled jött a' tündöklő fény.
 Hadjuk azért ötet ostobaságába
 Merülve, 's zsoldáros tudatlanságába¹ . . .

A fordítás a Fekete-féle verselésben írt munka. A többivel együtt Ovidius szerelmeinek első magyar fordítása, még pedig distichonos verselés helyett magyar versekben. A fordító nem a tudós, hanem a nagy olvasó közönségre számított, mely a latint nem olvashatván az ő »szabadon fordított« alakjában jut Ovidius-hoz.² Becsét emeli a számos szakszerű »nota«, mely a mű történeti, mythologiai és művészi dolgait magyarázza.

Német fordításai közül említendő Rabenernek »a házasság gúnyolása«, melyet Fekete fiának Ránkba írt levelébe iktat, hogy vele nejétől elvált fiát vigasztalja,³ és Blumauernek Herenhut czélzattal írt »Egy valóságot kereső Embernek hite Ágazata«.⁴ Azon munkák közül való, melyeket a censura eltiltott. A költő

¹ U. u. II. 71. 72.

² »Elöl-járó Beszéd. Ama Nagy Fridrik Burgus királynak, kinek az Egyetlen (Unique) nevet Századja már is rendelte, ki szint' azon tűzzel írta Munkáit a' mellyel harczott vala, ebben Julius Caesarhoz hasonlítván, noha egyébként csekély ítéletem szerint a' Római vezért fellyúl haladja, ama kis Munkájában, mellyet a' Német Literaturáról írt, azt mondja: Hogy akkor fogja el hinni Anyai Nyelve pallérozását, midőn a' Görög 's Deák Classicus Auctorok Németre lesznek fordítva. Ezen ige szívemre hatott, 's reá bírt hogy Ovidius Szerelem Mesterségét Magyar Versekre fordítanám; mert több Frantzia Tudósokkal azt tartom, hogy a' Poetákat tsak ugyan helyesebb versben fordítani élő nyelvekre is. Tudom, hogy lesznek kik ezt fogják kérdezni: Miért kaptam éppen ezen munkába? Azoknak azt felelem: Hogy a Hazánk olvasóival úgy kívántam bánni, (tudván melly nehezen vétetnek Magyar olvasásra) mint a dajkálkodó Anya kedves magzatjával, a' kinek midőn hasznos orvosságot ad, a' pohár szélét meg szokta mézezni: én is tehát egy kellemetes és ingerlő Munkán kívántam kezdeni próbámat. De ehez az is járult, hogy Ovidius a' Deák Poeták között a' legkönnyebb lévén, nem nehezedett annyira munkám, mint ha Virgiliusra, Horatiusra, vagy akarmelly másra vettem volna fejemet.

En ezen munkával azt kívántam bizonyítani, hogy Nyelvünk mindenre alkalmas, 's nem lehetetlen a' Deák rövidséget Magyarul néminémű képpen elérni. Melly közel jutottam ezen tzelomhoz, ítélik meg azok a' kik a' két Nyelvet egyaránt tudják, a' sem tartóztathatott, hogy talán szép Nemét Hazámnak botrányoztathatná Auctorom; mert a' Pártát méltán viselhetőknek vagy az alája illőknek, úgy sem fognak Annyai ilyen olvasást engedni: a' többi pedig Ovidius Szerelem Mesterségéből nehezen tanulhatna valamit, a' mit Auctoromnális jobban nem tudna.

Nincsen tehát egyéb hátra, hanem hogy ezen próbátskám a' józan elmék pártfogásába ajánljam; örvendeni fogok, hogyha a Tudósok hibáimról illendőséggel feddeni méltóztatnak, 's előre fogadom, hogy intéseiket használni el sem is mulatom.

³ Magy. Munk. II. 152.

⁴ U. o. I. 184. 193. — Három részből áll: 1. A költőnek boldogult Blumauernek ezen fordítást ajánló versek. (183.) — 2. Elöljáró Jegyzés ezen Munka iránt. (184—185.) — 3. Egy valóságot kereső Embernek hite ágazata (185—193.)

Blumauernek jó pajtása, barátja és »Eneisének«¹ kedvelője. A fordításról maga írja: »hogy egy úri embernél lévén, kit akkor Barátomnak és szívre nézve velem egyezőnek tartottam, ő reá kért vala, hogy tehát őtet lekötellezzem, 24 óra alatt kívánságának eleget is tettem; ha szabadabban kívántam volna fordítani, amaz egy gondolatnak számos duplázását nyelvünk sikeresebb rövidsége kevesebb ígéretekre engedte volna vonni, mert ebben a szomszédokét meghaladja.«²

Utolsó fordítása Ariosto Orlando furiosójának öt első éneke,³ melynek teljes címe: »*Ariostó Lajosnak Orlando Furiosoja vagy is Megdühösödött Orlandója fordítottatott Magyarra Alethophilos régi Káplártól az-az Galánthai Gróf Fekete János generalis által*«. ⁴ Gvadányihoz írt egyik levélben tudatja

Most Aristonak kezdettem fordítani
Remek Orlandoját, de versem építeni
Négy sorra kívánom, hogy Auctorom modját
Kövessém, kit világ nyolczas stanczékben lát.
Haj szál hasogatók, így meg fogják tudni
Hogy Gyöngyössivel sem olly nehéz alkudni.⁵

A fordítás néha ósdi, nehézkes, mégis erőteljes stanczákban gördül, de némely helyen teljesen modern és a költői kifejezés erőteljesebb Aranyénál. Kiválóan jelesek a költői okoskodások, melyekben az eredetinek magaslatára emelkedik. Eredeti dolog és teljesen Feketére vall, hogy a rímelésben megtartja újítását. Míg a hosszabb lélegzetű Pucellet, az Ars amandit befejezte, ez töredéknek, »fordítási próbának« maradt. Míg azoknál barátai szavát vették, hogy befejezi, itt semmiféle erkölcsi nógatas nem kényszerítette⁶ a befejezésre.

¹ U. o. I. 185. Ismeri, hogy

Gúnyolt Eneisben juta Magyarokra,
Mínthogy azt pennája szegény Szalkainak
Kiessen fordítá, bár fáradtságának
Jutalma buzgóktól tsak üldözés léve . . .

² U. o. I. 185.

³ 304 strófa. Arany János az első 38, Radó Antal mintegy 1800 strófát fordított.

⁴ Az aradi Orczy-Vásárhelyi könyvtárban. E. III. 17. Somogyi Gyula aradi tanár 1899. figyelmeztetett reá, még mielőtt Aradon lemasoltattam. Quart. Másolat. Két részből áll. 1. A Jegyzés, hogy mért maradt a fordítás Fragmentum. — 2. Az öt ének. Minden ének után »noták«.

⁵ *Magy. Munk.* II. 75.

⁶ *Jegyzés*, hogy miért maradt Ariosto, Orlando Furiosonak ezen fordítása Fragmentum.

Mindenekelőtt meg kell vallanom, hogy a hosszas munkától irtózom; hogy a Pucella, vagy orléáni szűz se jött volna tán soha is tökéletességre, ha velem kedves Barátim kezét nem adattak volna elvégezéséről. Ide járul, hogy két anyival is sokkal több Ariosto munkája, és koránt sem olly kellemes a fordítónak; mert ámbátor Voltér őtet követte (imitálta) mégis a Frantziák józanabb

Fekete a »szabad fordítás« híve, ámde nem annak, melyet Rajnis és Péczeli hirdettek, hanem annak, melyet Kazinczy után kívántak, vagy mint Döbrentei mondta »Shaksperet fordítva mindig azt kérdezte magától, vajjon Shakspere, ha magyarul írt volna, hogy mondta volna ezt vagy amazt«, mely formulát Fekete Bacsá-nyival s Kazinczyval szemben, — kik »ugyanazon rendet«, min-
dennek pontos lefordítását« »az originál tökéletes megőrzését« »a görögöt görögösen, a deákot deákosan, a németet németesen« követelték¹ — azt hangsúlyozta, hogy »a' legfőbb regula, 's a' mellyben minden józan eszű ember megnyugszik, az én gondola-
tom szerint abból áll: hogy a' Fordító, az Authora lelkével úgy szólván egyé váljon, s' minden gondolatit úgy magyarázza, mint maga a' költő tselekedne, ha azon a nyelven történt volna írása.« Ez az elv eredményezte, hogy Fekete fordításai, bár nyelve sok-
szor régies, ősi, mégis erőteljes és egyéni. Gondoskodott róla, hogy fordításai oly kezeken, oly rostán menjenek át, melyekről meg volt győződve, hogy a magyar nép nyelvét tökéletesen bírják. Mátyási, Gvadányi nyelvéreke megmentette munkáit a gallicismusoktól, saját józan ízlése a czizomától és költői sallangtól. Inned ered
másképp az is, hogy valamint költeményei, úgy fordításai még ma is élvezhetők, sőt kiadásra méltó munkák.

Mint író nem tartotta magát semmilyen irányhoz. Haladt a maga útján, nem vonta senkisére magához, csak a józan ízlés és annak hirdetője. Nem választott irányt, bele nevelődött. A francia nevelés vitte még a testőrök föllépése előtt a francia verselésre és ott érdemesen működött. Ezzel szívta magába a francia szelle-
met, az érzelmek széles festését, a filozofiai elmerengést fenség

Litteratúrája, a későbbi idő meg kívánták, hogy az Originalisa majd tűrhetetlen sokszor unalmas hosszabbítását a Matériájának kerülje, de Ariosto filosofiája is még hol jobbra, hol balra hajló lévén, a mit egy helyt babona ki tsalásával épít, más helyt gyomrot émelygető vakbuzgósággal el rontja. — Igaz ugyan hogy poesisra nézve nagy az érdeme Ariostónak, és nem t-upa észre hajlás az ola-
szoktól, hogy ötlet Isteninek (il divino Ariosto) nevezik. Azonban a' kik nálunk ezt betsülni képesek; nagyobb részint tudnak idegen nyelveket és olvashatják az ere-
deti munkát — a többi pedig Verbócizibe, vallásbeli Theológiájába, a tudatlan-
ságtól erősített balvélekedésbe annyira el vagy on merülve, hogy ha bár néha szikrát vet is elméjük, még az igazán szépet nem ízelelik, nem érzik, úgy a mint kellene; mert a görög és Deák Classicusokat vagy nem olvassák igaz reájok fe-
késsel, vagy nem méltók olvasni. Kimondhatatlan kárt tett minékünk a Deák nyelv béhozása Törvényeinkbe és kormányozásába dolgainknak — ezen közön-
séges (culinaris) Deákság nehezíti az auctorok értését, gátolja a benne gyö-
nyörködést, fél tudósokat szül, a kik még soká balutakon járván, a Gustus vidé-
kére csak lassan jöhetnek, tisztább gondolkodásra, az igazán szépnek igazán
jónak megszeretetére. Megvallom, hogy oly kárpálását is hallottam tsekély
munkáimnak, melyeket nagy dítséretére sem adnak ollyanoktól, a kiktől másképp
elmés voltokra nézve józanabb ítéletet kellene reményleni; ezen pictor monda-
saként; ha tudós kárpáljobbítsd meg hibáidat, ha pedig rossz guszthusú dítsér,
töröld el egészen.

Mindazáltal nem hiájában fáradtam, ha e tsekély próbájú Ariosto fordításá-
nak, nállam serényebbeket arra bír a mit én resteltem.

¹ Beöthy Nemz. Irod. tört. — Radó Antal a műfordítás.

nélkül nagy erővel, a gúnyt akkori irodalmunkban páratlan kiméletlenséggel és sok igazsággal. Van indulata, szenvedélye s egyénisége, kiválóan erős, néha kirívó alanyiséga, a természet és természetfölötti iránt is érzéke. Nem oly szolgálai s egyáltalában nem utánzó mint Bessenyei. Mindenekelőtt rendszeresen tanult fő, melynek Voltairen kívül a világirodalom legjelesebbjei voltak mesterei. Ízlése fejlettebb Gvadányiénál és ebben csakis tapasztalatait követi s nem esküszik a mester szavára. Nincs oly csodás nyelvézéke mint Bároczynak és ezért meghajol Gvadányi, Mátyási, Aranka nyelvi utasításai előtt s ezek tanításából ered költeményeinek népies színezete. Sokszor nyers, de mindig természetes. Nagy irodalmi fogyatkozásai egyúttal egyinéségei is. Vannak művészi szabályai, melyeket eltanult, s bár szereti Gyöngyösi metrumát, Faludi, Benyiczky és a nép dallamait, maga is alkot magának formát gondolatai számára. Széles tudású ember, mit bölcselmi lyrája és négy nyelvből készített fordításai bizonyítanak legjobban. Verseinek némely hosszadalmasságát és pongyolaságát kárpótolja a szellemnek, az észnek és az ötleteknek egy-egy szikrázó villanata. Szereti a világosságot s nem burkolja el érzelmeit, gondolatait szóáradatba, hanem egyenesen, magyárosan mondja ki azokat. Van írói bátorsága, hogy műveit titkon is terjeszti, s ha lehetséges, a rostát nevetve kijátszsa.

Mindenekelőtt lelkes magyar érzülete válik ki, melyet nem tagad meg francia műveiben sem, de el nem mulasztja, s hathatósabban cselekszi mint Bessenyei, hogy a nemzetet az egyetemessel összhangba hozza, még akkor is, hogyha a nemzet hibáit kell kitárnia, sebeit föltépnie. Politikai eszméit az irodalomban értékesíti és rajta van, hogy belőle minden deákost, idegent, ingadozót kiszorítson, nem vakságból, mert hisz ismerte a klasszikus szellemet, sőt ez hatott is poézisére, hanem éleslátásból, mivel a nemzet nagysága annak magyarságában gyökeredzik.

Működése forradalmi és mégis majdnem nyomtalanul veszett el egy század alatt. Ezméi tovább lappangtak a censura szigora miatt, mint sok más kortársának elvei és ezek olyanok voltak, melyek úttörői a XIX. századnak diadalra jutott eszméinek, mint azt Fekete is remélte:¹

Vérengző fellegből látszatik derülni
Hajnalod, ujj Század! 's a' világ hevülni
Nehéz szülésére váratlan dolgoknak;
De boldog léssen-e formájok azoknak? . . .

Vajjon felbontod-e jármit babonának?
Vagy embert továbbis szenteled igának,

¹ *Magy. Munk.* II. 175. A jövő századnak. 1801.

Rávonván szemeit kétséges egekre,
Hogy ne tekinthessen földi bilintsekre?
— — — — —
Mit kell tehát tőled, mond meg reményleni
Ujj Század? 'S jót fogsz-e reánk keríteni?
Az elmúlt kezdete, hogyan kecsegtetett;
'S mégis reménységünk, lám el temettetett.
Azért vitorláink, még korán bontani,
'S Bár rosszsz, a' fent állót, el nem kell rontani,
Míg ki nem mutatod fogaid fehéret.
Ki másképp tselekszik, előttem nagyot vét.
Hallgassatok tehát böltesség fiai!
Míg égbe szólhatnak népeknek jajjai;
'S köszöntvén Tégedet, derülendő Század;
Csendesen várjuk el, mint építéd házad.
Környülállásokat! józanon használni,
Hogy ha reá kerül, a' sarat megálni,
Előttem szintén úgy, illik nagy lelkekhez
Mint hozzá nem fogni, még nem érettekhez.

MORVAY Győző.

CSOKONAI FELSÉGFOLYAMODÁSA.

Az 1796. év utolsó hónapjait Pozsonyban töltötte Csokonai. Az ott ülésező országgyűlésen kereste szerencsáját. Gazdag vagy befolyásos pártfogókra volt szüksége, a kik őt literátori álmodzásainak megvalósításában támogassák. Poétai munkásságával igyekezett feltűnni. »Dietai Magyar Musa« czímmel hetilapot indított meg, melyben az országgyűlési folyóiratoktól eltérően, több teret szánt a muzsának, mint a diétának. Az akkor divatos hazafias érzés: a hódító francziák elleni gyűlölet vesz rajta erőt és honfitársait fegyverre tüzeli:

Rajta magyar! harcra kell pálmát szedni tenéked,
Harcra vitéz nemzet — — —
Verd le, tipord le dühös seregét a franczia népek.

Lefordítja Denis Mihály felhívását a magyarokhoz, lefordítja s külön füzetekskébe ki is adja Weber Simon Péter serkentő Cantateját, melynek tartalmát és czélját már a kezdő sorok elárulják:

Hadra pajtásim! serényen,
Vágjuk a franczot keményen,
Dölyfös mérgét rontsuk meg!

De a hányt-vetett poéta nem találta fel Pozsonyban, a mi után sovárgott. A Mecaenások elmaradtak, lapját a 11-dik szám megjelenése után beszüntetni volt kénytelen s csalódásokkal gazdagon, anyagi eszközökben annál szegényebben hagyta el Pozsonyt. Előbb azonban kísérletet tett, hátha sikerülne a királyi udvarnál némi támogatást nyerni szűkös anyagi helyzetének fölsegelésére. Személyesen járt el Bécsben, vagy csak valamelyik, az udvarhoz bejáratos ismerőse útján, — bajos meghatározni — folyamodást intézett Ferencz királyhoz, melyben a hódolatképpen bemutatott művecskéje jutalmazásául anyagi támogatásáért esedezik. Á kérény szószerint a következő:

Sacratissima Caesareo-Regia Apostolica Majestas.

Princeps ac Domine Clementissime!

Homagiali cum subjectione ad sacros pedes Vestros provolutus, depono ante scabellum Throni Vestri, unde tot Nationum pendet felicitas, Augustissimi — exile hoc opusculum, quod primum est et juvenilis ingenii mei, et sinceræ erga Principem Optimum Maximum fidelitatis atque devotionis specimen.

Cujus quidem utriusque luculentiori testimonio evincendæ gratia, jam occasione comitiorum volui edere Ludum Metastasio Achillem nomine, idiomati Hungarico, genio Nationis, modernisque belli circumstantiis accommodatum; quo et Sacratissimo Vestro Nomini homagiale devotionem in carmine et illuminationibus, nomine Musarum Hungaricarum deponere, — et nobiles Patriæ filios ad bellum sub sospitaturis Sacratissimæ Vestrae Majestatis Auspiciis suscipiendum excitare, — et aliquam pecuniæ summam in cudenda bene praeliantibus meritoria Numismata convertendam, ex intratis duorum Theatralium ludorum colligere, proposueram. Iam etiam nobiles aliquot juvenes in hunc finem mihi assumeram, qui actionem libenter argerent, et proh! quanta fuisset ibi Spectatorum omnis ordinis frequentia, verum ab hac intentione moesto sane animo secedere coactus sum, cum Theatrum Civitatis ejusdem Arendator ac Director, nec pro ablato pretio per lubitum ipsius proprium determinando, concedere in duas vespas voluerit.

At dabitur forsitan olim occasione alia mihi ostendere, me nulum fugitum esse servitium, quo me Musasque Hungaricas majori etiam fidei testimonio commendem; quam sane ambabus arripere manibus haud intermittam.

Interim dignabimini, Augustissime Imperator, Rex Clementissime! dignabimini leve hoc et tanta Majestate minime dignum munusculum pro innata Vestra Clementia accipere. Caesar estis Vos, Magne Caesar: Caesarum nomina haud sunt ignota ratibus, qui sub protectione eorum aurea sibi secula rediisse crediderunt. Nihil poetis accidit unquam felicius, quam Heroum sub alis, laudes eorum cecinisse, qui dum pro vita gentium vivere, ad immortalitatem moriuntur. Nec ego propter aliud genua coram Sacratissima Vestra Majestate flecto, quam pro Clementissimæ hujus gratiæ supplicatione, nec aliud in votis habeo, quam augustum ex tanto imperio agellum, quem propriis manibus colam; et minimam invictissimæ Vestrae aquilæ plumulam, quæ me a fatis atque hominibus protegat. Sic innocentibus Musis vacaverim, sic laudes Vestras immortales cecinerim, sic miseram Matrem, quæ mihi vitam, quam nunc Vestra Majestas possidet, olim dederat, tranquilla aluerim; qui pro Regiis Nutibus vivere ac mori paratus sum

Sacratissimæ Vestrae Majestatis.

ad cineres fidelis cliens et
subditus Michaël Csokonai.

A kérvény egy érdekes adattal járul Csokonai irodalmi munkásságához. Megtudjuk belőle, hogy kedvencz poetájának, Metas-

tasionak Achilles című színdarabját lefordította s azt az országgyűlési ifjusággal két estén át elő akarta adatni, de e szándéka a városi színház német bérlőjének makacs ellenkezésén hajótörést szenvedett. Achilles fordítása nem maradt fenn, de hogy tényleg megvolt, azt a fenti folyamodványon kívül bizonyítja még gróf Koháry Ferenczhez Komáromból 1797 nov. 8-án intézett levele. (Dr. Schedel Ferencz: Csokonai Mihály minden munkái 1845. 850. l.)

A folyamodvány »ab aula« a magyar udv. kancelláriához tétetett át. A kancellária érdemleges véleményt nem adhatott, mert a felajánlott munka a kérvénynyel együtt nem érkezett le hozzá s így az előadó tanácsos, Lányi, csak annyit tudott meg róla a kérvényből, hogy azzal egyfelől serdülő tehetségének, másfelől a király iránti hűségének ez buzgalmának kívánta bizonyosságát adni a folyamodó. Egyébként sem tartozik a kancellária hatáskörébe Csokonai azon kérelmének teljesítése, hogy részére egy darabka föld adományoztassék, melyet saját kezeivel művelve, abból szűkölködő édes anyját táplálhassa s a Muzsáknak függetlenül áldozhasson.

A kancellária ezen 1796 jan. 5-én kelt előterjesztésére a királynak természetesen nem volt más resolúciója, mint az, hogy »Bei so beschaffenen Umständen ist diese Bittschrift bis zur nähere Aufklärung ad acta zu hinterlegen.«¹

A mű, melyről itt szó van, bizonyosan a »Serkentés a nemes magyarokhoz« cz. cantate, melyet éppen 1796-ban nyomtatott ki Pozsonyban Csokonai.

ILLÉSSY JÁNOS.

Orsz. levéltár 13738/796, 601/797. canc. sz.

ADATTÁR.

ADALÉKOK CODEX-IRODALMUNK FORRÁSAIHOZ.

Az alábbi két adalék elseje a *Debreczeni* codex két, egymásután következő példáját világítja meg a Példák könyve nagyobb részének forrásául már ismeretes *Discipulus* (Herolt János bási domonkosrendi hitszónok a XV. évszáz első felében) *Promptuariumá*-nak egy-egy részletével, melyeknek a mi magyar szövegünk szószerinti fordítása. Hogy Herolt-nak nem csupán a *Promptuariumából*, hanem a beszédeiből is idézgettek codexeink szerzői, arra már a *Cornides-codex* husvéti prédikációjának tárgyalása ötletéből is volt alkalmam e folyóiratban (IX, 371.) rámutatni.

A második közlemény a RMKT. V. 272. lapján közölt *Iuste iudex Iesu Christe* kezdetű latin verses imádságnak codexeinkben négy-szer is meglévő fordítása. E szövegek elsejét (*P. I.*) a *Peer*-codextól különválasztott *Imakönyv és Cisio* (Nemz. Múz. Cod. Duod. Hung. 16.), tartalmazza, melynek imádságait a Nyelveléktár II. köt. bevezetésébe vette fel a kiadó; az itt szóban forgó imádságot l. a X. és köv. lapon.

A *P. II.* jegyű szöveg a *Peer*-codex 266—275. lapjain (Nyet. 90. s k. l.), a harmadik (*C*) a *Czech*-codex 186—192. lapjain (Nyet. XIV, 348. s k. l.) olvasható, végül a negyedik (*G*), a mely már jóval, körülbelül egy századdal fiatalabb az előbbieknél, egy még kiadatlan, de eléggé ismeretes nyelveléünkben, a *Gyöngyösi toldalék*-ban található. (Erről l. Erdélyi Pál a Magy. Könyvszemlében 1898. 225. l.)

A *Iuste iudex* fordítása ebben az 1503. évi strassburgi 4-edr. Paratus-kiadáshoz fűzött 23 levélnyi kéziratban a 19. lev. versóján és a 20. lev. mindkét oldalán van. Alatta ez olvasható: *Posuit amoris ergo SAPS Udvardi in Divin. Patri Charissimo Ja(co)bo D. A. 1635.* Ez a *Jacobus D.* pedig, mint az előző, más kéz írta levelek egyikén, a 8-nak versóján lévő megjegyzésből kitetszik, F(rater) *Dusi Jakab*, a

ki az 1. lev. versójától a 8-nak versójáig terjedő részt 1628. és 1629-ben írta, kezdvén *Osgyán*-ban és végezvén *Szendörő*-ben, *Szebes Bodua mentében*. Alighanem tőle valók a 16. lev. versójáig terjedő részek is, míg a 17-ken kezdődő rész már inkább az Udvardi kezére vall.

A három első fordítás kezdetleges próza, a negyedik ellenben már az eredetinek legalább a versmértékét (4, 4 | 4, 3) igyekszik megtartani, a mi kevés kivétellel sikerül is neki.

A két közlemény elsejét teljesen a Nyelvemléktár szövege szerint, a másodikat azonban könnyebb áttekinthetőség és összehasonlítás kedvéért mai betűkkel, de az eredeti ejtést lehetőleg megőrizve, írom át. Azt hiszem, hogy úgy a katolikus mint a protestáns egyházi énekköltés fejlődésének megvilágítására nagyon alkalmas és épen nem érdektelen, ha egyes ily kedvező esetekben, a minőt a *Iuste index* jókora időközrel elválszított négy szövege nyújt példaképen, ezeket egymással szembe állítjuk és az ily egybevetésből levonható tanulságokat nemcsak nyelvtörténeti, hanem stilisztikai és verstani szempontokból is csoportosítjuk. Erre nézve pedig első sorban a néha kevésbé hozzáférhető helyeken is szétszórt változatok egybeállítása szükséges.

I.

A DEBRECZENI CODEX KÉT PÉLDÁJA.

Debreczeni cod. 229. 1.

*Discipulus (Herolt) Promptuarium
ex. S: 21.*

[Oluaftatic mas Pelda es.] vala eg ziz ky mind az ő ifivfagatvl fogva zolgalá az vr iftennec de maga neminemv lelki fel fvalkodas az az kevelleg vala ő benne őññ maganac kellemetesfegere ki ivta az ő vtofo oraiara. az az halalara. es az helnec az holot lakozik vala pifpöke őññ zomelere meg lato-gatia vala őtet es idvezzitennec zent tettevel az otari zentfegel elteti vala őtet es az ziznec ő nag zent-feges eletinec okaiert monda az pifpöc az kőrnvl allo nepecnec. Mel-tan: vgmond ez mai nap nag thif-tőffegel zolgalando. mel' napon es ez aitatós zent ziz meg halando: ezt halvan az ziz fel fvalkődec az ő zivebe es őneky len igen kellemetes

Virgo quedam a iuuentute seru-
uuit deo, quendam tamen spiritu-
alem superbiam in se habuit in
complacentia sui ipsius. Que venit
ad extrema, et episcopus loci illius
personaliter eam visitabat et cum
sacris eam procurabat, et propter
sanctitatem vite ipsius virginis dixit
circumstantibus: Merito dies ista
esset celebranda in qua ista virgo
deuota et sancta est moritura. Illa
verba ista audiuit et valde sibiipsi
complacuit et sic obiit. Et infra
spacium XXX dierum apparuit ipsi
episcopo dicens se esse damnatam
propter suiipsius complacentiam et
spiritualem superbiam, quam in se
habuit in extremis suis, quando illa
verba audiuit.

az pispócnc   mondafa es leg ottan
meg hala, es harmicz nap el mvl-
van iel nc az pisp nc mondvan
hog  r ke el karhozot vona  ak
az eg binert. az lelki kevelfeget
(230) ki en bennem vala en hala-
lornac ideien mikoron hallam hog
te engemet dichez vala [ezt meg
mondvan el en ezek:]

U. o. 230. I. (K zvetetlen l az
el bbi ut n.)

[Meg es oluafatic eg Pelda] Vala
eg igen nag kazdag ember es meg
korvla halakra es kezde az   kaz-
dagfagitol fegeczfeget kernye mi-
koron kegig nem valhatot vona.
monda emeg leg ottan: O ti hazvg
kazdagfagoc mind en telies zivem-
mel en tit ket thizt ltelec es zere-
telec es mikoron en el nag zikfegeben
legiec vetteten. en titvlet c valami
tanaczkot avag fegeczfeget¹ nem
valhatok. de ink b in iol' latom
hog kezzec vattoc engemet el had-
nya. lem akartoc engemet k vetni.
azert en es el hadlac es meg vtallac
tit ket. es ezeket meg mondvan
minden   iozagit zege ncnc ozto-
gata: [es ozton iol hala meg Amen
stb.]

Prompt. ex T: 6.

Diues quidam cum in morte
auxilium implorasset a diuitiis suis
et non potuisset ab eis habere, re-
sponsum ait: O fallaces diuitie, toto
corde vos honoravi et amaui, et in
tanta necessitate positus, non ali-
quod consilium vel auxilium a vobis
possum habere. Parati estis me de-
serere, nec vultis me sequi. Ego
pretermittam et relinquam vos. Et
his dictis distribuit omnia bona
sua pauperibus.

II.

IUSTE IUDEX, IESU CHRISTE.

1. Iuste iudex Iesu Christe, Regum Rex et glorie,
Qui cum Patre semper regnas et cum sancto Flamine,
Nunc digneris preces nostras clementer exaudire.

P. I. Igaz bir , J zus Krisztus, kir loknak kir lya  s uram,
ki orsz glasz atyaistennel  s szentl lekkal, mast m lt  l gy
 n im ds gomat megfogadni.

P. II. Igaz bir , J zus, istennek fia, te vagy, uram, ker lyoknak
ker lya, ki orsz glasz aty val koronk nt  s szentl lekkal,
m lt  l gy, uram,  n im ds gomot hallani  s kegyelmest fogadni.

¹ A Nyelveml kt r kiad s ban: *fegeczfeget*.

C. Igaz bíró, Jézus Krisztus, istennek fia, te vagy, uram, királyoknak királya, ki országglasz atyaistennel koronként és szentlélőkkel, te méltó légy, uram, én imádságomat hallani és kögyelmest fogadni.

G. Igaz bíró, Jézus Krisztus, királyoknak királya,
Ki országglasz mindenkoron, Atyával és szent Lélekkel,
Méltóztassál meghalगतni most mi imádságinkat.

2. Tu de coelo descendisti virginis in uterum,
Unde sumens veram carnem, visitasti saeculum,
Tuum plasma redimendo sanguinem per proprium.

P. I. Te menyekből alá szállál szíznak ű méhében,
hunnét vevén igaz testet, jüvél ez világra,
a' te teremtet állatidat drágálatos szent véreddel megváltanod.

P. II. Alá löjtél, uram isten, mennyekből szíznak
méhében, ott fogadál bizon testet magadnak; ez
világnak idvezségeirt, személyed szerint megváltod,
uram isten, az te teremtetted szegény bínos Ádám-fiát
az te ártatlan szent vérednek hullásával.

C. Te menyországból alá szállál szíz Máriának méhében,
innét fogadván bizon testöt, ez világot meglátogatád; szömélyöd
szerént megváltád, uram isten, az te terömtötöted szegény bínös
Ádám-fiát
az te ártatlan szent vérödnek hullásával.

G. Te leszállál menyországból szűz Máriának szent méhében,
Onnét vevél bizony testet, minket meglátogattál,
És megváltád ez világot tulajdon szent véreddel.

3. Tua, quaesumus te Christe, gloriosa passio
Nos defendat incessanter ab omni periculo,
Ut fideles persistamus in tuo servitio.

P. I. A' te dicsessiges szent kínod, kérlek, én
Istenem, legyen nekem szönetlen¹ való oltalmam
minden veszedelmtül, hogy lakozhassam, uram isten,
a' te szent szolgálatodban.

P. II. Te szent kénod legyen nekem oltalmam koronként való
háborúságtul,² lakozhassam, én uram isten, te szolgálatodban.

C. Te szent kénod, én istenöm, kérlek, hogy oltalmazjon
engömet szönetlen mindön veszödelmekttől, hogy méltó
legyek lakoznom te szent szolgálatodban.

¹ zenetlen.

² haburosagtwl.

G. Kérünk téged, mi Istenünk, hogy minket megoltalmazz
Mindenkor szent kénaidért minden veszedelemtől,
Hogy mi mind megmaradhassunk te szent szolgálatodban.

4. (6.) Adsit nobis tua virtus semper et defensio,
Mentes nostras ne perturbet hostium incursio,
Nec comprimat ecclesiam Antichristi factio.

P. I. Legyen nekem te szent kínod jóvoltum és koronként
való oltalmam, én elmémet ne háboríthassa ellenségimnek
ű álnokságok, ne kárhozzék én testem csalársságus álnoksággal.

P. II. Te szent irgalmad legyen nekem oltalmam, hogy én
elmémet én ellenségem né háboréjthasson ő álnokságával,
né szégyenkedjed, uram isten, én testem né kárhozzék, uram
isten, én lelkem az álnokságus törvének miatta.

C. Jelön legyön énnéköm te irgalmad és oltalmad mindönkoron,
hogy én elmémet meg ne háboréthassa ő csalárdságával
én ellenségöm, és én testöm se kárhozzék álnokságos törnek miatta.

G. Adgy minekünk, Uram Jézus, erőt és segítséget,
Mi elménket ne háborgassa ellenségünk csalárdsága
És mi lelkünk ne kárhozzék mindörökkön örökké.

5. (4.) Dextra forti, qua fregisti Acherontis ianuas,
Frangē nostros inimicos, necnon et insidias,
Quibus volunt occupare *vitalē* nostrae semitas.

P. I. Erős ¹ jobboldal, kivel megtöréd ² a pokolnak
kapuját, törjed ³ meg én ellenségemet és ű ellenzéseket,
kikkel akarják megfoglalni én szívemnek útait.

P. II. Te szent joggodval, te szent hatalmadval, kivel
megtöréd pokolnak kapuját, törjed meg, uram isten,
én . . . elmémnek gyökerezetit ⁴ akarnáják megfoglálnia.

C. Eiős [karodval] jogodval, ki megtöréd pokolnak ő ka-
puját, törjed meg, uram, én ellenségimet és ő csalárd-
ságokat, kikkel akarják megfoglalni én szívemnek útait és sövényit (!)

G. Jobb karoddal, kivel megállád az pokolnak kapuját,
Törd meg mi ellenségünket és minden álnokságokat,
Kikkel akarják most foglalni mi szívünknek útait.

6. (12.) Confundantur et tabescant, qui nos volunt perdere;
Fiant eis in ruinam constructae insidiae;
Jesu pie, Jesu bone, noli nos derelinquere.

¹ Erees. ² tered. ³ teried. ⁴ gűkerezethyt.

P. I. Szégyenkedjenek és fogyatkozzanak, kik engemet akarnak elveszteni; legyen nekik ellenzésnek álnokságok veszedelmek; kegyes Jézus, jó Jézus, ne akarj engemet elhadnod.

P. II. Szégyenkedjenek azok és megfogyatkozzanak, kik akarnak engemet elveszteni . . . ó jó Jézus, ó *nemes Jézus, ó dicső Jézus, ó irgalmas Jézus*, ó kegyes ¹ Jézus, de né akarj engemet elhadni.

C. (7.) Eltöretessenek és elfogyatkozzanak, kik el akarnak engömet veszteni; és legyön azoknak rontásokra győlőségnék ő töre; ó jó Jézus, ó kegyös Jézus, ne akarj engömet elhagynod.

G. Töressenek meg, kik akarnak minket megnyomorítani; Legyen nekik veszedelmekre az önnön családtságok; Idvezítő kegyes Jézus, minket tüled el ne vess.

7. (5.) Audi, Christe, preces nostras, audi vota cordium,
Quaerentibus pietatem porrige solatium,
Ne exurgant inimici nostri in opprobrium.

P. I. Hallgassad meg, Krisztus, engem, tégedet ájéatussággal kiátót és szígyensíges gyarlóságból kérőt, és kegyelm keresőnek ² adj megvigasztalást; ne támadjanak én ellenségim nekem boszúságumra.

P. II. Hallgassad meg én keáltásomat és én szégyensíges gyarló imádságomat; — — — — —
— — — — —

C. (6.) Hallgass meg, uram, engömet, tehozjád kiáltót és nyavalás esedőzöt, és te kögyelmességöd keresőinek engedj vigasztalást, hogy én ellenségim fel ne támadjanak én bosszúságomra.

G. Hallgassad meg, Uram Jézus, hozzád mi kiáltásunkat, Figyelmezvén könyörgőknek mutasd segítségedet, Ellenségünk mi ellenünk hogy ne támadhassanak.

8. (7.) Tu defensor, tu protector, tu siss nobis clypeus,
Ut te duce resistamus nobis detrahentibus,
Et eisdem superatis te colamus tutius.

P. I. Te őrző,³ te oltalmazó úr isten, te légy nékem oltalmam, te igazításodnak miatta, nekem gonosz akaróknak ellené, és te benned ü erekek (?) szándokát meggyőzhessem.

¹ kegees.

² keresenek.

³ cerze.

P. II. — — — — —

C. Te oltalmaz, te védelmezz, te légy énneköm paisom,
 hogy te igazgatván, állhassak ellenök, kik engömet
 rágalmaznak, hogy azokat meggyőzvén, továbbá örölhessek.

G. Te légy, Jézus, mi oltalmunk, te légy nekünk fegyverünk,
 Hogy az mi ellenséginken győzedelmet vehessünk,
 És mi veled vigasságban tovább megmaradhassunk.

9. (8.) Sancti *verbi tui lumen* sensus nostros muniat,
 Et vexillo triumphali nos victores faciat,
 Ut devicti inimici viribus deficiant.

P. I. Te szent keresztfádnak jegye én elmémet megőrizze,¹
 és diadalmas szent zászlóddal adj énnekem diadalmat,
 hogy meggyűztetett az ellenség ereitől megfogytokozzék.

P. II. (8.) Te szent keresztfádnak, uram isten, ő jegyē őrizze
 meg én elmémet, te szent diadalmas zászlód adjon
 énnekem diadalmat, hogy én ellenségim engemet meg
 né győzhessenek és mendenemő erejektől eltávoztassanak.

C. (10.) Te szent körösztfádnak ő jegye megjegyőzze én
 érzelmemet, ki meggyőző diadalmmal engöm győzővé
 tegyön, hogy az ellenség meggyőztetvén, ő ereiben megfogytokozjék.

G. Szent keresztednek ő jelével mi orczánkat megjegyeyzed,
 Győzedelmednek zászlójával tégy minket győzedelmessé,
 Hogy mi meggyőzött ellenségink erejektől megfogytokozzanak.

10. (9.) Mitte sanctum de supernis sedibus paraclitum,
 Suo nostrum qui illustret splendore consilium,
 Spertentium nos mitiget ac repellat odium.

P. I. Ereszszed el feljül, uram Isten, Szentléleknek ma-
 lasztját, mely ű finyességével meg ékesítse én értel-
 memet, és engemet kik gyűlelnek, ű akaratjokat én-
 tőlem eltávoztassa.

P. II. (7.) — — — — —
 — — kik engemet gyűlölnek, az gyűlölőket távoztassad el éntőlem.

C. (9.) Ereszszed énneköm te felségös székeidből vigasztaló
 szentlelköt, ki megvilágosohha én tanácsomat az ő
 fényösségével, és engömet gyölőket az ő gyölőségökkel
 egyetömbe eltávoztassa és előzze.

¹ erizze.

G. Bocsásd le szent malasztodat te Mennyei székedből,
Mi Lelkünket világosítsa, tanácsinkat igazgassa,
Gyűlölséget távoztassa, gonosztul oltalmazza.

11. 11. Ne des vires *Papae, Turcae*, sed da populo tuo,
Cum lacrymis te quaerenti pro suo refugio,
Quem servasti tibi fisum in crucis patibulo.

P. I. (12.) Ne adj erőt, uram isten, az én ellenségimnek,

de adjad te szolgáló leányodnak, mert imádlak és
kereslek az én tiszta szívemmel a segedelmért, ki megvál-
tád ez világot a magas szent keresztfán.

P. II. — — — — —

C. Ne adj erőt, uram Jézus, kérlek, én ellenségimnek,
de vettessenek én hatalmasságom alá; téged kérlek
tiszta szívvel, tehozád való kegyös folyamatomért,
ki idvőzejtéd első embört te szent körösztfádon.

G. — — — — —

12. (10.) Miserere nostri, Christe, fili Dei unice,
Miserere te precantum, angelorum Domine,
Esto nobis semper dator verae indulgentiae.

P. I. (11.) Irgalmazz nekem, Jézus Krisztus, őr¹ istennek
szent fia, irgalmazz, könyörgőnek,² angyeloknak
ura; légy koronként emlékezendő³ rólam és bínőmnek⁴
kegyes megbocsátója.

P. II. (9.) őr¹ istennek szent fia, Jézus Krisztus, irgalmazz
énnekem, angyeloknak ura, irgalmazz énnekem,
kérőnek (Simonnak), uram isten bocsánatnak adója legyek (!)

C. Irgalmazj, irgalmazj, őr¹ istennek egy fia,
irgalmazj énneköm (Benignának), angyaloknak ura,
és mindönkoron légy énrólam megemlékező, uram
Jézus, bocsánatnak adója.

G. (11.) Légy irgalmas, Jézus Krisztus, Úr Istennek egy Fia,
Légy irgalmas, kérünk téged, Angyaloknak szent Ura;
Légy mindenkor bűneinknek te megbocsátója.

13. Deus pater, Deus fili, Deus alme spiritus,
Qui permanes Deus unus, diceris et Dominus,
Tibi virtus sit perennis honorque perpetuus.

¹ yle.

² kenergenek.

³ emlekezendő.

⁴ binemnek.

P. I. Ó atya isten, ó fiú isten, ó szentlélek isten, mely
koronként élő isten hivattatul és úr mundattatul,
hála néked és dicséret mind örökkül örökké.¹ Amen.

P. II. (10.) Szent háromság, ki mondatol egy istennek, dicsértetel
egy atyával, legyen dicsőség tenéked, uram Jézus,
örökkől örökké. Amen.

C. Atya isten, fiú isten és szentlélők isten, ki min-
dönha egy isten vagy és mondatol menynek és földnek
ura, legyen neked örök dicsőség és örök tisztosság. Amen.

G. Atya Isten, Fiú Isten és Szentlélek Ur Isten,
Ki vagy mindenkor egy Isten és egy Úrnak mondatol,
Legyen neked, Uram Jézus, örökké nagy dicséret. Amen.

KATONA LAJOS.

ADATOK BALASSA BÁLINTRÓL.

— Ötödik és befejező közlemény. —

200. 1593. máj. 19. Balassa Zsigmond és Imre kérelmét, hogy
Ujváráért ők letévén a pénzt, az hagyassék meg náluk, a m. kam. teljesít-
hetlennék véleményezi az udvari kamarának, mert ő felsége elrendelte a vár
visszaváltását s a leteendő pénz iránt Illyésházyval már megkötöttetett az
egység. A vár jun. 1-én át fog adatni s a propalatinus intézkedik,
hogy a pénz kit illet. B. Zsigmond és Imre forduljanak hozzá. (Ered.
Pozs. kam. iratai. III. 38.)

201. Bécs, 1593. máj. 23. Mátyás főherczeg instructiója az ujvári
vár jun. 1-én történendő visszaváltásával megbízott Baranyay Bálint m.
kam. tanácsos, Palugyay Ferencz lipői alispán, Weigl Lenárd besztercze-
bányai rézbányai főszámvevő, Miletich Mihály a nev. rézbányászat gond-
noka, Göppl Dániel beszterczebányai bányabíró, Merler György körmöczi
fizetőmester és Loth János beszterczebányai kamarai titkár részére.

Átadjuk nekik a néhai B. Andrással kötött transactio egy pél-
dányát, miből megláthatják az átruházás feltételeit és módzatait. Neve-
zett kir. biztosok jun. 1-én, vagy általok megszabandó időben menjenek
Ujvárra, meghíván oda mind *Balassa Bálintot és Ferenczet*, mind Balassa
Zsigmondot és Imrét. Ez utóbbiak letévén a pénzt, a biztosok a felsza-
badult várat adják át B. Zsigmondnak és Imrének s összehíván a jobbá-
gyokat, figyelmeztessék őket, hogy ezután B. Zsigmondot és Imrét
tekintsék földesuroknak. Figyelmeztessék és valamely hiteles helyen eskü-
vel kötelezzék B. Zsigmondot és Imrét, hogy a transactio pontjait meg-
tartják, Véglest átengedik s mihelyt ő flgének tetszik, Ujvárt — pén-
züket fölvevén — per nélkül visszabocsátják az inscriptionális összeg
különbeni elvesztésének terhe alatt.

¹ erekul erekee.

Mínhogy pedig a várnak régi inventariuma elavult, a biztosok mindenről készítsenek két új leltárt, az egyiket pecsételve és aláírva adják át B. Zsigmond és Imrének, kötelezván őket, hogy semmit a maga helyéről el nem mozdítanak, semmit el nem idegenítenek. A másik példányt az alsó-ausztriai kamarának küldjék.

Az urbariumot és szolgálmányi lajstromot a tisztekkel állíttassák össze, azokat vizsgálják felül, a nehézményeket, hiányokat oszlassák el s általában az egész dolgot hozzák jó rendbe; szükség esetén készítenek új urbariumot.

Feljelentették ő flgének, hogy a Balassák több földrészt elszakítani engedtek a vártól. A biztosok vizsgálják meg, melyek és milyenek azok s mennyit érnek. Ezt az értéket, valamint a visszaszerzés költségeit vonják le a B. Bálintnak és Ferencznek járó pénzből, megmondván, hogy ha a földeket visszaszerzik, a lefoglott pénzt megkapják. Vagy ha ezt gyorsan megtenni nem lehet, akkor azt a pénzt hagyják B. Zsigmond és Imrénél, hogy ők igyekezzenek az elszakított területeket visszaszerezni.

Kérték B. Bálint és Ferencz, hogy a várban általuk emelt bizonyos épületek értéke nekik megtéríttessék. A bizottság feladata ez épületeket megvizsgálni: melyek készültek pénzért, melyek jobbágyi közmunkával, melyek épültek szükségből vagy kényelmi szempontból s micsoda javításokat tartoztak Balassáék eszközölni, s végül: mennyit javasolnak megtérítendőnek?

A kikérendő reversalisban az is kifejezendő, hogy az új birtokosok a fák eladásától, erdők kiirtásától — azon kívül a mi a saját és a vár szükségletére kell — tartózkodnak, a fűrészmalmot magánemberek használatára nem engedik át, hanem csakis házi szükségletre; a bányászatot, nevezetesen a besztercebányait és boiczait, fuvarral és élelmezéssel segítik és előmozdítják.

A közben felmerülő dolgok elintézése a bizottság okosságára bízatik. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

202. *Bécs, 1593. máj. 26.* Mátyás főherczeg tudatja a magyar kamarával, hogy miután Balassa Zsigmond és Imre a pénz deponálására hajlandók (a mitől eddig vonakodtak), nincs arra szükség, hogy Illyésházy ajánlata elfogadtassék s ez által a bonyodalom növeltessek. Reméli, ezt Illyésházy sem veszi zokon, mert pénzét 3 hónap mulva ugyis felmondta volna ő flge, akinek akarata, hogy a B. Andrással kötött transactio effectuáltassék. — Küldi a visszaváltó bizottságnak adott utasítást. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

203. *Pozsony, 1593. jun. 13.* Kisasszonfalvi Istvánffy Pál nádori helytartó kiadványa, hogy ítélőmestere Alapi Balogh Albert megjelenvén előtte, felmutatta a m. kamara 1593. ápr. 3-iki és Mátyás főherczeg ápr. 10-iki rendeleteit Ujvár visszaváltása dolgában (l. 195. sz. a.) s jelentette, hogy a kitűzött határnapon Baranyai Bálint kam. tanácsossal, Palugyai Ferencz lipthói alispánnal, Thuránszky Simon, Lehoczky Imre, Osko János, Pruzsinszky Miklós szolgabírák, Bán Tamás, Pongrácz László, Okolicsányi János, Belopotoczky Mihály jurassorok, Plachy András lipthói jegyző, Pongrácz Pankrácz, Palugyai Pankrácz, Kubinyi Dániel,

Szent Iványi János és Mihály, Pottornyay Pál, Bán Márton és Ákos, Kisžely András és János, Rakovszky András, Chemniczky Gergely szomszéd birtokosokkal Ujváron megjelent s miután a várba való belépés meg nem engedtetett, a várhoz közel fekvő fa nyári házban szállottak meg. Elsőben is Baranyai Bálint kam. tanácsos a jelenlevő *B. Bálintot és Ferenczet* felszólította, hogy az atyjoknak Jánosnak Ferdinánd és Miksa által inscribált Ujvárért az inscribált összeget vegyék fel s a várat ő felségének bocsássák vissza. Mire B. Bálint és Ferencz ügyvédje Andaházy András azt válaszolta, hogy ügyfelei mindig hű alattvalói voltak ő flgének s most is készek parancsának engedelmeskedni, de mivel a hozzájuk intézett felmondó parancsban az mondatik, hogy a *propalatinus* kezéből vegyék fel a pénzt s annak adják át a várat, ők ragaszkodnak a propalatinus *személyes* megjelenéséhez. Ez ellen mind a propalatinusi ítélőmester, mind Baranyai azt vetették, hogy a propalatinus személyes meg nem jelenése nem odázhatja el a dolgot; az ítélőmester hites személy, teljes meghatalmazottja a propalatinusnak, a kinek a nevében fungál. Figyelmeztették, kérték Balassáékat, hogy kicsinyeskedéssel ne huzzák-vonják a rájuk oly fontos ügyet s ne igyekezzenek ő flge haragját magukra zúdítani. Erre B. Bálint és Ferencz megnyugodva készeknek nyilatkoztak a pénzt fölvenni s a várat átadni s beleegyeztek, hogy Baranyai Bálint a zacskóban levő színarany vált-ságösszeget a mi ítélőmesterünk előtt letegye s az ítélőmester azt azoknak adja, a kiket illet. Ekkor néhai B. András fia Zsigmond megszólalt, hogy, miután neki végérvényes ítélete van Ujvár feléről s az ítéletet csak azért nem hajthatták végre, mert B. Bálint és Ferencz annak ellenszegültek: ennél fogva a pénz fele őt illeti, azt tehát az ítélőmester tartsa vissza. Harmadrészről pedig felszólalt Böki Paczoth András, hogy az ő felesége és özv. Forgách Miklósné, néhai B. Jánosnak a leányai, tehát őket a pénzből B. Bálinttal és Ferenczzel egyenlő rész illeti s felmutatván Fejérkövi István kir. helytartó parancslevelét, az asszonyok részét követelte. Erre B. Bálint és Ferencz azt felelték, hogy a pénz csak nekik adassék ki, nővéreikkel aztán ők majd megegyeznek. Mindezekre Baranyai azt felelte, hogy ő rá nem tartozik, hogy a felek miként egyeznek meg egymással; ő a pénzt az ítélőmesternek átadja, annak a dolga szétosztani; Baranyai csak azt várja, hogy a vár és tartozékai átadassanak. De a három fél csak tovább követelte a maga illetőségét s midőn tágitani nem akartak s azzal fenyegetőztek, hogy ők az ítélőmester *juridica revisióját* el nem fogadják s őt az ítélkezésben illetékesnek nem tartják: az ítélőmester nem akarván olyanok felett ítélkezni, a kik az ő ítéletére úgy se hederítenek, azt javasolta: halasztassék el a dolog ő flge mindkét rendű tanácsosainak Pozsonyban jun. 26-án tartandó tanácskozására, melyre a felek jelenjenek meg igényeik érvényesítése végett.

Másnap Baranyai még egyszer megkísérlette a vár átvételét s felszólította B. Bálintot és Ferenczet, hogy míg a pénz illetékessége eldől, addig is adják át a várat, ő a pénzt az ítélőmesternél deponálja. De B. Bálint és Ferencz kijelentették, hogy az ítélőmester tegnapi halasztó

javaslata mellett maradnak s midőn még a véglesi dolog rendbe hozását is most már kapcsolatba akarták hozni s a dolgot ezzel is bonyolítani, ennél fogva Baranyai az ő flge rendeletének illetén akadályozása ellen ő flge nevében protestált. (Eredeti Pozs. kam. ir. III. 38.)

204. *Bécs, 1593. jun. 18.* Mátyás főherczeg a pozsonyi kamarához : Itt küldjük *Balassa Bálint* kérvényét, melyből látható, mit ajánl *Ujvár* és *Végles* várakért. Küldjük *B. Zsigmond és Imre* levelét is ugyanazon tárgyban. Adjatok véleményyt mikép lehetne már végét vetni ennek a dolognak? (Ben. resol. ad. cam. poson. 1593. fol. 127.)

205. *Bazin, 1593. jun. 20.* Ilyésházy István lipői főispán figyelmezteti a magyar kamarát, hogy a lipői nemesek bizonyos havasok és erdők tárgyában a *Balassák* ellen hozott ítéletet, az ujvári jobbágyok birságával és homagiumával együtt, végre akarják hajtatni. A perrel Ballassák már nem törődnek, mert tudják, hogy Ujvár már rövid időn elvétetik tőlük. De az ügy igen súlyos a jobbágyokra és a fiskusra, mint Ujvár leendő urára. A jobbágyokon birság és homagium czímén 7000 frt ítéltetett meg. A fiskus pedig birtokon kívül nehezen tud pereskedni s jóval nagyobb költséggel. Rendeletet kell tehát ő flgétől kieszközölni, hogy Liptó vármegye az ítélet végrehajtását addig tartsa függőben, míg Ujvár visszaváltása le nem bonyolítottatik.

A m. kam. 1593. jun. 21-én ezen rendelet kibocsátását kéri Mátyás főherczegtől. (Pozs. kam. iratai. III. 38.)

206. *Pozsony, 1593. jun. 22.* A pozsonyi kamara a főherczeghez : Fenséged f. hó 18-iki leveléből megértettük, mit kér és ajánl *B. Bálint* s mit kívánnak *B. Zsigmond és Imre Ujvár és Végles* dolgában. De ennek a már hosszasan vajdó dolognak végét nem lehet vetni máskép, mint Ujvár egész inscriptióját letenni a propalatinus vagy ítélőmestere kezébe s a várat ő flge részére visszavenni; a propalatinus ítélje meg, hogy kit és mennyi illet a pénzből? A visszavett várat aztán annak adhatja ő flge, a kinek akarja. Minthogy pedig a vár visszavételével megbízott ítélőmester a multkor nem mondta meg, hogy kit mennyi illet a pénzből, hanem az ügy elbírálását a napokban itt összegyűlendő magyar tanácsosokra bízta, ennél fogva javasoljuk: nyugodjunk bele s a felek is nyugtassanak meg róla, hogy ő flge tanácsosai, az ítélőmesterek és más törvénytudók, a kikhez a helytartó ur is csatlakozhatik, ő flge parancsából ítéletet hozhassanak, hogy mikép osztassék szét Ujvár inscribált összege és hogy a Végles miatti viszály, melyet *B. Bálint* az ujvári dologgal összefüggőnek állít, mikép fejeztessék be? S miután a bíróság ítélkezett s a vár visszavételét, azt ő flge akár a mostani tulajdonosoknak (kik közzül *B. Ferenczet* oly vitéz és serény katonának ismerjük, hogy *máshonnan is inkább meghívni, mint elbocsátani* kellene), akár pedig *B. András* örököseinek vagy bárki másnak adhatja.

Ha pedig az idő rövideje miatt eképen nem lehetne a dolgot elintézni, meg kellene parancsolni a helytartónak, hogy másik terminust tűzzön ki, arról a feleket értesítse, hívja össze a környékbeli tanácsosokat, az ítélőmestereket s egyéb törvénytudókat s azok bírálják el a dolgot. A peres felek figyelmeztetendők, hogy a tárgyaláson jelenjenek

meg, mert akár ott lesznek, akár nem, a bizottság ítélkezni fog, a mint a törvény parancsolja. (Expeditionales camerales és ered. pozs. kam. iratai. III. 38.)

207. Pozsony, 1593. jul. 1. A nyitrai püspök, kir. helytartó, Ferencz veszprémi püspök, Szuhai István váczai, Micatius Miklós tinnini püspök, Nádasdy Ferencz, Pálffy Miklós, Forgách Simon, Illyésházi István, Joó János jelentik Mátyás főherczegnek, hogy parancsára a Balassák dolgában ítélkezni akartak, de a felek nem egyezkedvén és Balassa Zsigmond nem engedvén, hogy a véglesi dolog az ujjárával kapcsolatba hozassék, hanem annak revisióját máskorra kívánta halasztani: az egész dologban semmit se határozhattak. Hogy mit kelljen e dologban tovább tenni s annak végét vetni? Már javasolták s most se látnak jobb megoldási módot, mint azt, hogy ő flge azok részére, a kiknek Ujjár inscribálva van, a pénzt a propalatinus kezébe tegye le, a várat vegye át. Ujjár inscriptionalis birtokosai: *Balassa Bálint* és *Ferencz*. Ő flge megbizottjának ezek részére kellett volna a multkor letenni a pénzt, tekintet nélkül arra, hogy más is formál igényt; ezeknek az igényeknek az elbirálása a propalatinus ítélőmesterének a kötelessége. B. Bálint és Ferencz készeknek nyilatkoztak akkor a vár átadására, ha a pénz részükre az ítélőmester kezébe letéteik. Az ítélőmester mulasztása, hogy parancs szerint nem járt el, hanem az ügyet a mi bíróságunk elé utalta. Ennélfogva az ítélőmester, illetőleg a propalatinus utasítandó volna, hogy új terminust tűzvé ki, úgy járjon el, a mint a kir. parancs szól: vegye át a pénzt a kamara megbizottjától, a kamara megbizottja pedig vegye át a várat B. János örököseitől. Ha másnak is van igénye a pénzhez, forduljon az ítélőmesterhez, s az döntsön a követelések tárgyában, de ezek a követelések meg nem akadályozhatják a vár átadását. Az is helyén való, hogy a véglesi dolog ne zavartassék össze az ujjárával, hanem annak elbirálása egy külön tanácsra bizassék.

Az ujjári vár károsítása, pusztítása ellen az inscript. levélben nem találnak külön intézkedést, ha tehát ő flgének ez iránt valami követelése van, azt csak rendes per útján érvényesítheti.

Olvastuk azt a durva, illetlen, jogtalan kifejezésekkel telt kérvényt (lásd 208. sz. a.), melyet B. Zsigmond és Imre fenségedhez intéztek. Hogy illő példa adassék: a Balassák szolgáját, ki a kérvényt átadta, fogassa el felséged, zárassa be. Mit kelljen tovább vele tenni? az valloásától függ. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

208. 1593. jul. 2. Balassa Zsigmond és Imre Mátyás főherczegnek panaszoik, hogy a kir. tanács tegnap olyan egyességre akarta őket kényszeríteni *Balassa Bálinttal* és *Ferenczcel*, a mi az ő már meghozott ítéletükkel ellenkezik. Nekik ítélet alapján joguk van Ujjár feléhez s mikor a kir. tanács e jogot kétségbevonta, túllépte hatáskörét. Ezt a tanácsot, mint törvényen kívülit, nem tartoznak respektálni, mert a törvényes bíróság fölébe akarja magát helyezni. Ők ez ítélethez szigorúan ragaszkodnak, attól semmi áron el nem állanak, sőt követelik annak végrehajtását, amennyiben pedig a kir. tanács azzal ellenkezőleg vélekednék, ellene ünnepélyesen protestálnak. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

209. *Pozsony, 1593. jul. 4.* A pozs. kamara a főherczeghez: jun. 22-iki levelünk kiegészítésekép írhatjuk, hogy újabban akként határozott a tanács, hogy senki se tartozik a zálogot addig visszaadni, míg a zálogösszeget meg nem kapta; tehát *B. János örökösei* is csak akkor kényszeríthetők *Ujvár* visszaadására, ha az egész zálogösszeg *egyedül* az ő kezükbe tétetik, mert a záloglevél *csupán* *B. János* és az ő mindkét nemű örököseire szól. A veszekedés befejezésére kívánatos, hogy az ítélőmester a helyszínén megjelenve, kérje vissza a várat, a kezébe letett inscriptionális summát (melyre Illyésházy István ajánlkozott) adja *B. János* mindkét nemű örököseinek, a várat pedig vegye át. A várra pályázókkal majd csak azután kell tárgyalni akár örök eladással, akár inscriptióval történjék az elidegenítés. (Expediit. camerales.)

210. *Ebersdorf, 1593. jul. 22.* Ernő főherczeg pártolólág terjeszti a király elé *Balassa Ferencz* kérvényét, hogy miután ő és testvére *Bálint* az ujvári zálogösszeg felvételére hajlandóknak nyilatkoztak s abból a pénzből nővéreiket ki fogják elégíteni, azt kéri, hogy ő flge ne bocsássa *Ujvárt* harmadik kézre, hanem hagyja meg, hogy ő flge szárnyai alatt hoc exiguum domiciliolum bírhasa s véglegellettéig szolgálhasa ő flgét és hazáját. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

211. *Pozsony, 1593. jul. 26.* Baranyay Bálint propalatinusi ítélőmester, az udv. kam. jul. 7-ki rendeletére az ujvári vártól elszakított erdők állapotáról a köv. jelentést adja: 1578-ban *Balassa Bálintot* és *Ferenczet* Liptó vármegye törvényszéke elé idézték a pásztoruk által a hegyek közt felállított juhakol miatt Szehtiványi János és András szentiványi földesurak által emelt panasz következtében. A Szentiványiak a vármegye által helyszíni szemlét s az elfoglalt terület visszaadását kérték s miután a helyszíni szemlén az alperesek nem jelentek meg s »ex summa et supina negligentia« igényüket ahhoz a területhez okmányilag nem igazolták, ellenben felperesek tanukkal bizonyították birtoklásukat: felperesek birtokba iktattattak. Csak ez után apellálta a kir. táblára a Balassák szolgája Pandi Zsigmond, s attól kezdve apellatio alatt állott. Az 1588-ki országgyűlésen az ügy elővétellett, azonban az apellálók elfelejtették rávezettetni az ítélőmester halasztó határozatát s ennél fogva az ügyet tárgyalni nem lehetett. Ugyanis a törvény megszabja, hogy bármely ügy a vármegye törvényszékétől fellebezés utján a kir. kuriára vitessék, de ha valami ok miatt, p. o. az országos dolgok miatt, vagy a legközelebbi orsz. gyűlésen, vagy a nyolczados törvényszéken elbírálni nem lehetett, akkor az ítélőmester más törvényszékre vagy országgyűlésre halaszthatta, de ezt a halasztást a fellebbező levél hátára magának az ítélőmesternek rá kellett vezetni, máskülönben az ügy elveszett s a másik szemfüles félnek ítéltetett meg. Ez a fellebbezési elhalasztás feljegyzése crasso quodam errore et negligentia elmulasztatott s így Balassák a pert elvesztették. Sőt még azt se tették meg, hogy a kamarát vagy fiskust mint ő flge képviselőjét a perbe bevonták volna, pedig ha ezt megteszik, a kamara minden esetre megvédte volna érdekeit s nem engedte volna meg annak a területnek az elszakítását.

Egy másik hasonló pert *Kubinyi György* indított 1590-ben Balas-

sáék ellen bizonyos juhai elhajtása, sajtok elvitele és földfoglalás miatt. Balassék ezt is elvesztették per meram negligentiam et simplicem non venientiam et non comparitionem s a terület a Kubinyié lett. Most a visszaszerzésre más mód nincs, mint hogy ő flge perújítással él és birtokon kívül ismét lejárátja a pert.

Milyen terjedelműek és értékűek lehetnek a Balassák által elvesztett területek? Baranyay nem tudja; ezt helyszíni szemlével s tanuvallatással lehetne megtudni.

Arra a kérdésre, hogy a Balassáknak kifizetendő inscr. összegből a kár levonassék-e? Baranyay azt mondja, hogy ő a tanácsban is a mellett volt s most is azt tartja, hogy Balassáék a hanyagságukkal okozott károkért felelősök s a kár az inscr. összegből levonandó. A tanács többsége azonban leszavazta Baranyayt. Most ő flgén áll, miként akar eljárni. mert viszont az is igaz, hogy Balassáék nem fognak a várról lemondani, ha pénzükből bármi is levonatik.

Ugyanebben a kérdésben a m. kamara is nyilatkozik *jul. 27-én*. Szentiványi és Kubinyi mint régen bírt sajátjukat perelték el a havasokat és erdőket a Balassáktól, a kik annyira hanyagul, könnyelműen vették a dolgot, hogy se maguk semmit se tettek jogaikért, se a kamarát nem figyelmeztették a veszedelemre. Így a felperesek könnyen diadal-maskodtak és siettek magukat a vármegye által behelyeztetni. A jobbágyok birsága mintegy 8000 frtra rug; a felperesek már ezt is be akarták hajtatni, de a vármegye Ilyésházy közbelépésére felfüggesztette a végrehajtást addig, míg Ujvár visszaváltása lebonyolítottatik. Minthogy pedig minden kár a Balassáék hanyagságából származott, megérdemlik, hogy az ujvári inscr. összegből megtéríttessék. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38)

212. 1593. *jul. 27. Balassa Ferencz panaszlevele a királyhoz néhai nagybátyja András ellen.* Sacratissima Caesarea Majestas, domine, domine mihi semper clementissime. Post fidelium perpetuorumque servitiorum meorum in gratiam Sacr. Caes. Mattis Vrae humillimam subjectionem. Non sine gravi animi mei dolore Sac. Caes. Matti Vrae conqueri cogor, quam dure patruelis frater meus olim dominus *Andreas Balassa* mecum egerit. Cum enim ego adhuc puer a parente meo in tutelam suam commissus et relictus fuisset, ipse sub nomine tutorio non solum bona haereditaria patris mei, sed etiam mobilia omnia, utpote res omnes aureas et argenteas pecuniasque (quae parens meus olim ex gratia divorum quondam sanctae recordationis imperatorum, Mattis Vrae progenitorum, non contemnenda habebat) pro suo lubitu omnia abstulit ac distraxit. Imo quod majus est, etiam litteralia instrumenta et privilegia nostra omnia sustulit et asportavit, quae in hodiernum diem cum summo damno et injuria nostra apud filios ipsius servantur. Et sic dum privilegia omnia in manibus suis se habere sciret, mihi puero et omnium rerum ignaro, quem ex officio ab aliis omnibus defendere debuerat, difficiles et iniquas lites intentavit non ignarus me propriis, ut ajunt, tactis meis privilegia mea habendo, ferire et vexare posse. Rem itaque sic aggressus est, ut integram medietatem castrí Vywar jure divisionalitatis

a nobis auferret, alteram autem medietatem per auctionem summae inscriptionis sibi compararet et sic nos etiam istis exiguis residuis bonis penitus spoliaret, eaque sibi integre compararet. In auctionem autem praefati castri Vywar praeter aequitatem et justitiam nostram propriam quoque Wiglesianam portionem camerae Sac. Caes. Mattis Vrae obtulit, quod nequaquam fecisse debebat, nec poterat. Unde non solum in maxima damna et multas fatigas expensasque me induxit, verum etiam progressum tam rerum mearum domesticarum, quam militarium in servitiis Sac. Caes. Mattis Vrae studiose retardavit et impedivit. Sicuti hoc ex intricatissima causa castelli Vywar manifeste apparet, quod castellum per fas et nefas nullo pietatis et sanguinis habito respectu (licet jam solum illud prae manibus nostris esset) nobis eripere, sibi quoque comparare nititur, ecce in quantas cursitationes et expensas me coniecit, nemo non videt. Unde in tantam redactus sum omnium rerum inopiam, ut plane quid agere debeam, nescio. Nam nec rebus meis consulere, nec continuus in servitiis militaribus ob multas cursitationes versare possum.

Confugio itaque ad solius Sac. Caes. Mattis Vrae clementiam, in qua sola omnem spem meam in hac extrema rerum mearum angustia firmiter posui, et ab quam non contemnendam etiam fortunam at fidem et fidelitatem Sac. Caes. Mattis Vrae, uti de hoc plerisque constat, postponere non dubitavi. Semper enim id precipue in votis habui et in id studui, ut Sac. Caes. Matti Vrae, tanquam domino meo naturali clementissimo, patriae denique afflictae, pro exiguis viribus meis servire potuissem. Sed eu quam infeliciter mecum agitur! Licet enim praeter hoc exiguum castellum Wywariense (quod circiter centum saltem misellos colonos habet) nullum plane aliud sub ditione et alis Sac. Caes. Mattis Vrae habeam, tamen et illud, per patruelis mei domini Andreae olim factam fabricationem, nunc mihi eripere et me in exilium pellere nituntur. Praevalebit tamen confido per gratiam Dei clementia Sac. Caes. Mattis Vrae, in qua ego omnem spem collocavi. Nam (sit gloria Deo) jam ex clementi Sac. Caes. Mattis Vrae commissione per plenum consilium Mattis Vrae, dominos nempe praelatos ac barones nuper Posonii congregatos, lucidissime cognitum et pronuntiatum est: summam inscriptionis castri illius Vywariensis non filios Andreae Balassa, sed nos solos haeredes Joannis Balassa concernere, eamque nobis solis integre deponendam esse. In transactionem autem domini Andreae olim cum camera Sac. Caes. Mattis Vrae in causa Vyvariana facta, filii domini Andreae nomine constare possunt, siquidem non suam, sed nostram propriam portionem Wiglesianam in auctionem Vyvarianam obtulerat, quod nequaquam contra iura et aequitatem facere poterat. Quod negotium, ut denuo per gratiam novi iudicii discutatur et reveidatur, id quoque Sac. Caes. Mattis Vrae clementer annuere et demandare dignata est. Cum itaque haec intricatissima causa maiori ex parte jam resoluta ex nodo, ut ajunt, Gorgio est.

Supplico Sac. Caes. Matti Vrae domino meo clementissimo, ut jam in extrema necessitate mea oculos suos caesareos clementer in me convertere, meque exilio per gratiam suam liberare dignetur; nec patiatur castellum illud sane exiguum in alienas manus pervenire, sed clementer

annuat et concedat, ut ego (si tanti esse potero) ante alios pro castro illo priorem inscriptionis summam deponam, et sic ex speciali Sac. Caes. Mattis Vrae clementia castrum illud in manibus meis relinquatur, denuoque mihi conferatur, ut sic exilio liberatus sub alis Sac. Caes. Mattis Vrae exiguum illud castrum pro receptaculo et domiciliolo habendo ad ultimum usque vitae meae halitum Sac. Caes. Mattis Vrae inclytae domui Austriacae et miserae patriae pro viribus meis fideliter et constanter servire possim et valeam. Clemens ac optatum a Sac. Caes. Matte Vra expecto responsum. Ejusdem Sac. Caes. Mattis Vrae fidelis ac perpetuus humilisque subditus et servus Franciscus Balassa de Gyarmath m. p. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

213. *Bécs, 1593. aug. 3.* Az udvari kamara a pozsonyi kamarához: Az *Ujvártól* elszakított területek visszaszerzésére más segítséget nem lát, mint hogy azok visszaszerzése iránt új per indíttassék. Mielőtt ezt a pert az ő flge, mint tulajdonos nevében megindítanák egy, az ország törvényeiben jártas embert küldjenek ki, aki azokat a területeket becsülje meg, a szomszédokat és környékbelieket vallassa ki, vizsgálja meg, hogy visszaszerezhetők-e vagy sem? A kamara tegyen jelentést, mennyi idő alatt jártható le ez az új per? s vajjon a fiskusnak, mint ő flge helyettesének nincs-e valami kiváltsága, melynél fogva a *Balassák* supina negligentijából eredő bűn miatt azt hamarabb befejezheti mint a közönséges pereket? Arról is adjon tanácsot: a *Balassák* hanyagsága és rosszakarátából elszakított területek visszaszerzési költségei rajtok megvehető, illetőleg az inscriptióból levonhatók-e? (Ben. resol. ad cam. pos. 1593. fol. 174.)

214. *1593. aug. 8.* A király rendelkezése felhivatnak Kutasy János győri püspök, kancellár; Nádasdy Ferencz soproni főispán, főlovászmester gr. Pálffy Miklós Pozsony és Komárom főispánja, főkamarásmester, dunán-inneni és újvári főkapitány, hogy *Balassa Bálint*, *Ferencz* és B. Zsigmond, Imre között igyekezzenek barátságos egyességet létesíteni s egyáltalában kövessenek el mindent, hogy *Balassák* *Ujvárt* átadják. (Pozs. Kam. ir. III. 38.)

215. *Pozsony, 1593. aug. 13.* A pozsonyi kamara az udvari kamarához: F. hó 3-iki levelében tett kérdésre, hogy az *Ujvártól* elszakított területek visszaszerzésére új per kell-e s nem lehetne-e azt soron kívül tárgyaltatni? válaszolja, hogy mielőtt a vár átvételnek, az átvevőnek meg kell vizsgálni, hogy megvan-e az elzálogosításkori állapot s hogy mennyit érnek az elszakított területek? Mindezt elvégezi az a bizottság, a melynek feladata lesz a vár átvétele, azért magáért külön bizottságot kiküldeni felesleges költekezés lenne. A soron kívüli tárgyalás kérdésére azt válaszolja, hogy a perujtással feltámasztott ügyet mindenek előtt a vármegye szokta tárgyalni nem hosszú terminussal; az újított perben is lehet a kir. táblára felebbezni, ha az oktavák késedelmeskednek. De ha az oktavális törvényszékek összeülnek s az ügy fölvetetik, azt akkor az első terminuson be lehet fejezni s nincs is rövidebb út, mint az újított per. Az elszakított területek visszaszerzési költségei levonhatók, ha a *Balassák* hanyagsága és hibája folytán jutottak idegen kezekre. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38 és Exped. camer.)

216. *Bécs, 1593. aug. 19.* Mátyás főherczeg utasítja a pozsonyi kamarát, hogy az Ujvártól elszakított területek visszaszerzése iránt indítsa meg a perújítást. (Fogalm. pozs. kam. ir. III. 38.)

217. *Pozsony, 1593. szept. 7.* A pozsonyi kamara teljesíthetőnek javasolja *Balassa Ferencz* kérését (l. 212 sz.), mert Illyésházy már vonakodik letenni Ujvárért a zálogösszeget.¹ Ha B. Ferencz leteszi — miként igéri — akkor legjobb az ő kezében hagyni a várat oly föltétellel, hogy *Bálintot* és nővéreit elégítse ki, a B. András által felül ígért s már ki is fizetett 4000 ftot pedig térítse vissza B. Zsigmondnak és Imrének. (Exped. camer. és ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

218. *Bécs, 1593. szept. 22.* Mátyás főherczeg jelentést tesz a királynak a ujvári dologban aug. 2-ka óta történekről. Elmondja a m. kamara sept. 7-ki véleményét, hogy a vár *Balassa Ferencz* kezében, a ki jeles katona, hagyassék meg. Időközben B. Zsigmond és Imre ajánlkoztak, amitől eddig vonakodtak, hogy Ujvárért az egész összeget letesszik s ő flge bíróságára bízzák annak elosztását; viszont azonban kívánják, hogy egyidejűleg a véglesi dolog is hozassék rendbe. Ennek az ajánlatnak elfogadása volna a legjobb megoldási mód; de nagy akadály, hogy a vár tartozékainak jelentékeny részét a B. János örököseinek vétkes hanyagságából elszakították. Ily viszonyok közt a főherczeg azt javasolja, hogy a vár egyideig hagyassék B. Ferencz kezén, de nem mint új inscriptio, mert míg az elszakított részeket ő maga vissza nem szerzi, az inscrip. összeg visszatérítésére se tarthat igényt.

Ugyanazt lehet válasszolni B. Zsigmondéknak is, hogy ő flge Ujvart addig nem adhatja át nekik, míg annak teljes állaga helyre nincs állítva; a véglesi dolgot pedig ne zavarják ezzel össze, hanem az iránt igyekezzenek ő flgével külön megegyezni. Ezt a javaslatot a király *Prága 1593. nov. 6-án* elfogadta s jóváhagyta. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

219. *Bécs, 1593. nov. 17.* Mátyás főherczeg tudatja *Balassa Ferencz*czel a király határozatát Ujvár és Végles ügyében, t. i., hogy miután az ő hanyagságuk és gondatlanságuk következtében az ujvári vártól jelentékeny erdők s hegyek elszakítottak: azokat szerezze vissza, ha az inscrip. összeget elveszíteni nem akarja. Kérvényéről, hogy Ujvár továbbra is hagyassék meg kezében, majd ennek teljesítése után fog határozni ő flge.

Ugyanezen datum alatt B. Zsigmond és Imrének azt írja, hogy Ujvár adományozásáról csak akkor lehet szó, ha annak állaga teljes lesz. Ez azonban ne akadályozza őket abban, hogy a véglesi dolgot, ettől elkülönítve, azalatt rendbe hozzák. (Fogalm. Pozs. kam. ir. III. 38.)

220. *Pozsony, 1594. jan. 22.* A pozsonyi kamara nem javasolja a főherczegnek *Balassa Zsigmond* és *Imre* azon kérésének teljesítését, hogy az Ujvárra ráfizetett 4000 frt és a véglesi porcio adassék vissza nekik. A véglesi porcióhoz B. *Bálint* és *Ferencz* is igényt tartanak s ő flge megengedte nekik, hogy perújítással élhessenek. Meg kell tehát az ítéletet várni. (Exped. camer.)

¹ Illyésházy ekkor a tapolcsányi uradalom megszerzésén fáradozott, mely felett gf. Forgách Zsigmondné Losonczy Anna és Balassa István fia Menyhért veszekedtek.

221. *Bécs, 1595. márcz. 18.* Mátyás főherczeg meghagyja a kamarának, hogy *Hibbe* város panaszára tartson vizsgálatot a *Balassa Bálint és Ferencz* által rajta elkövetett méltatlanságokról. (Ben. resol. ad cam. poson. 1595. fol. 32.)

222. *Esztergomi tábor 1594. máj. 19.* Mátyás főherczeg véleményezés végett megküldi a pozs. kamarának *Balassa Zsigmond és Imre* levelét, melyben magukat a véglesi javakba visszahelyezni, az ő flge $\frac{1}{3}$ részét hozzá adva, nekik inscribálni kéri, ajánlván, hogy a nekik járó 1000 frtot elengedik s még 2000 tallért ráadnak.

1594. máj. 25-én a kamara ismétli, a mit jan. 22-én javasolt (Ben. resol. ad cam. poson. 1594 fol. 73. és Exped. camer.)

223. 1594. jun. 25. A kir. helytartó és a kamara prefectusa, hogy a *Balassákkal* való folytonos hercze-hurczának vége szakadjon, azt tanácsolják, hogy *Végles* egy harmadik embernek inscribáltassék, aki az eddigi 18484 frtra még 10,000 frtot kész ráfizetni. Míg ez iránt a tárgyalások folynak, a Balassák közti uj per is lejár s akkor az inscriptionalis summából megkaphatja kiki a maga részét. A 10,000 frt ráfizetés pedig felfér a kincstárra a mostani pénzülségben. (Exped. camer.)

224. *Pozsony 1594. aug. 22.* *Paczoth András* kérésére, hogy ne engedje a főherczeg, hogy *felesége elhunyt fivéreinek* javaitól megfosztassék, azt a felvilágosítást adja a főherczegnek a kamara, hogy *Paczoth A. a B. Bálint és Ferencz* nővérét bírja nőül, kik közül az előbbi *Esztergom ostrománál globo trajectus interiit*, a másik az ország felső részeiben *per tartaros trucidatus occubuit*. Ezeknek voltak ősi és inscr. jószágaik. Ősi jószágaik: *Kékkő, Dévény és a leontott Salgó*; insc. tavaik: *Végles és Ujvárbán levő portiók*. Ez utóbbiak iránt perben állottak *B. András* fiaival s visszaváltásukat ő flge már elhatározta. (Exped. camer.)

Elérkeztünk adatainkkal a *Balassa Bálint és Ferencz* halála idejéig. Adatközlésünk sorozata szorosabban Bálintra vonatkozván, a Liptóújvár és *Végles* birtoklása iránt még tovább is folyt áldatlan hercze-hurcza éppenséggel nem épületes részleteit megvilágító adatgyűjteményünknek, mint a legcsekélyebb irodalomtörténeti vonatkozással sem bírónak, közlését beszüntetjük. *Balassa Bálint* életének és jellemének minél teljesebb kidomborítása czéljából mégis egy pár olyan adalékot nem mellőzhetünk, melyek időrendi tekintetben halála után keltek ugyan, de megvilágító sugarukat visszavetik a költő életben lételére.

A dolog teljes megértésére tudni szükséges, hogy *Bálint és Ferencz* halálával nővéreik: *Mária, Beöki Paczoth Andrásné és Anna, Beöki Paczoth Ferenczné* vették fel *Ujvárért és Véglesért* a küzdelmet *Balassa Zsigmonddal és Imrével*. A Liptóújvárhoz tartozó jobbágság, különösen a *hibbeiek*, zsarnok földesurak halálával a szabadság óráját közeledni érezvén, az asszonyi utódoknak az engedelmességet megtagadni s midőn a két *Paczoth* őket fegyelemre akarta kényszeríteni, a földesuri zsarnokság ellen a királyi udvarban egyre-másra panaszkodni merészkedtek.

Az új földesurak vasszigorral akarták a békétlenkedőket elnémítani. De az oly sok ideig leigázott keserúséget elfojtani nem voltak

képesek. Az örökös panasz és vádaskodás végre is arra kényszerítette a királyi udvart, hogy a vizsgálatot elrendelje. A vizsgálat kiterjedt nemcsak a jelen állapotokra, hanem a multa visszamenőleg is. És e vizsgálatból nem valami épületes, de annál jellemzőbb dolgok derültek ki Bálint urról. Itt közöljük e vizsgálatról szóló jelentést;

225. *Hibbe, 1595. jul. 30.* Kubinyi László m. kam. tanácsos, Palugyay Ferencz lipthói alispán, Sleczensky István boiczai bányabíró, Kluegh Boldizsár ugyanottani bányairnok jelentése az ujbáryi várjobbágyok panaszára tartott vizsgálatról.

A vizsgálat kérdései:

1. Paczóth András megvetvén ő felsége márcz. 5-ki parancsát, miért nyomta el a hibbeieket, miért záratta el s illette őket testi fenytétkkel?

2. hány személyt és meddig tartott fogva?

3. akadályozta-e a hibbeieket, hogy ő flsgéhez folyamodhassanak s követelte-e, hogy kiváltságleveleiket egyházi és világi személyek előtt felmutassák?

4. Balassa Bálint és Ferencz idejében vétettek-e el tőlük szántók és erdők s milyen fizetést követeltek s követelnek rajtok?

5. a Balassáék által elvett városi malmot most is visszatartják-e Paczóthék?

6. miért tiltották meg 12 frt bírság alatt, hogy bárki vendéget fogadjon a házában?

7. a serfözés engedélye miért volt bizonyos fizetséghez kötve?

8. az urbariumon felül micsoda terhekre kényszerítették?

Legelsőbben *Paczóth András* kérdeztetvén ki, azt mondja, hogy ő a kir. parancs érkezésekor Pozsonyban volt a Balassa Zsigmond véglesi követelése tárgyában tanácskozó bizottság előtt. A hibbeieknek nincs okuk rájuk panaszkodni, mert ők semmi újítást sem hoztak be és semmi újabb terhet nem róttak rájuk. Ellenkezőleg az eddigi engedelmességet megtagadták. Ők joggal fenytették a jobbágyokat börtönnel, mert a várhoz tartozó földek művelését teljesen elhanyagolták, úgy hogy a vár jövedelem nélkül maradt s mindig csak a királyi protekcióra és kir. bizottság vizsgálatára vártak. A serfözést nem tiltotta, csak azt kívánta, hogy az uraság tudtával történjék. Bizonyos pénzt azért fizettek érte, mert a vár a serfözéssel felhagyott s az ebből elmaradt jövedelmet így akarta kárpótolni; különben is minden jobbágy már régóta 1 frtot tartozott ezen a czímen fizetni. A malmot nem ő vette el, hanem Balassáék, mert az a várhoz tartozott. A hibbeiek maguk engedték át a malmot, hogy a földesurat és szolgálait ne ők tartozzanak eltartani. Illetlen adókkal nem terhelték a hibbeieket, ellenkezőleg azon voltak, hogy terhükön könnyítsenek, hogy ez által Hibicze pusztát visszaszerezvén, azt ő flge hasznára benépesítsék.

Ezután a *hibbeiek* kérdeztetvén ki, azt mondták, hogy Paczóth András a város előljáráóságát, rektorát, lakosai közül többeket 1—2 hétig fogva tartotta, megbotoztatta azért, mert ő felségéhez panaszkodni

mertek. Kényszeríteni akarta őket, hogy egyházi és világi bizottság előtt matassák fel privilegiumaikat. A dovalovi plebánussal írásbeli esküre akarta őket kényszeríteni, hogy többet nem folyamodnak ő felségéhez s midőn arra kényszerítette őket, hogy fogadalmukat saját pecsétjükkel erősítsék meg, ők elfutni, elszéledni kényszerültek. A földelvételről azt mondják, hogy Hibicze falut, Rakitiny és Hnyla kaszálókat Balassák vették el s csak évi 600 frt bérért használhatták. Rokeva falut az ő területükön *B. Bálint és Ferencz* telepítették. A malmot 12 év előtt vették el tőlök Balassák s csak évi 100 frtért engedték át a lakosok használatára, úgy hogy most már 1200 frtot fizettek érte. Mikor *B. Bálint* és *Ferencz* megosztozkodtak, akkor Bálintnak fizettek már 5 évre 116 frtot, *Ferencz* a maga malomrészét elengedte. *Paczóth András* a maga és árva *B. János* (a *Bálint* fia) részére a malom $\frac{2}{3}$ -ad részét lefoglalta, $\frac{1}{3}$ részét pedig *Paczóth Ferencz*. A vendég befogadását 12 frt terhe alatt akkor tiltották el Balassák, mikor a nyilvános vendégfogadót felépítették; de *Paczóthék* nem vettek rajtok bírságot. A *B. Bálint* által e czímen behajtott bírság 2378 frtot tesz ki. Serfőzési engedelemért a Balassák haláláig évenként 45 frtot, 5 évre 225 frtot fizettek; ezt az adózást *B. Bálint* kezdte rájok róni s ő egymaga 112 frtot vett fel ezen a czímen, mikor *Ferencz*cczel megalkudott; ellenben *Ferenc* elengedte nekik. Ezután tételről tételre felsorolják a *Paczóthéknak* adott fizetéseket, ajándékokat, melyek közt a legközségesebb házi szerszámok is találhatók. Majd felsorolják a *B. Bálint* injuriáit. Így *Uhrin Tamás*, mikor Bálintot Erdélybe vitte, 33 frtot adott Bálintnak, visszafele jövet 3 lova megdöglött 45 frt értékben. Továbbá adott Bálintnak otthon 33 frt értékű zabot, 3 hónap mulva egy lovat 50 frt értékben, a melyet Bálint *Forgách Simon*nak ajándékozott. Nem egészen fél esztendő mulva 6 lovát vette el a mezőn. *Krakkóba* 3 szekér bort szállított s ezért harminczadon, réven, vámon 31 frtot fizetett. Mikor *Hibbe B. Bálint* által szétszóratott. *Uhrin Tamás* Erdélyből visszatérvén, szökéséért 10 frt bírságot vett rajta. Mikor *Bálint Krakkóból hazajött*, *Uhrin* egy sószállítmánynyal *Besztercebányán* járt, ott összetalálkozván, vele egy korcsmába vitte s 20 frtot kölcsön kért tőle, el sem bocsátotta, míg meg nem adta; mikor pedig otthon a 20 frtot visszakérte: annyira megverte, hogy a hús darabokban szakadozott le róla, 3 napig sóban kellett feküdnie, mi miatt egy évig betegeskedett s orvosságokra 100 frtot kellett fizetnie. Azután adott Bálintnak egy lovat 12 frt értékben, a mit Bálint egy alig 3 frtos lóval viszonzott. Egy 40 frtos lovát is elvette s alig 6 frtot érőt adott érte sat.

A jogtalan szolgalmányról azt mondják a hibbeiek, hogy *Pekry Lajos* idejében nem szoktak szolgálni, de ő utána rákényszerítették s mind jobban-jobban és jogtalanabbúl, nem használván semmit az ez iránt kiadott kir. parancsok. A mostani földesúrnak vasárnap is tartoztak fát szállítani. *Hibbe városa Litvay Tamástól* egy házat vett 150 frtért, ezt *B. János* elvette tőlük és *Ruprecht Márk* szolgájának adta, a ki most is benne lakik. Mikor az 1595 márcz. 5-ki kir. parancs megérkezett, *Paczóth András* annyira fenyegette, verte a lakosokat, hogy azok földjei-

ket bevetetlenül hagyva elfutottak s félelmükben 6 hétig haza se mertek jönni. Ez az oka, miért nincsenek megmívelve a várföldek.

A *vichodnaiak* kérdeztetvén, azt felelik, hogy ők más méltatlanságot nem szenvedtek, mint azt, hogy az eddig a hibbeiek által művelni szokott várföldeket nekik kellett művelni. Ugyanezt mondják a *verbiczeiek* és *dovaloviak*, az utóbbiak hozzá tévén, hogy *B. Bálint* idejében évenként egy vigilt és egy satellitest tartoztak a várban eltartani, a várbeli sert tartoztak mérni és lovakat adni. Ezt a mostani földesuraknak is adják, sőt legutóbb egy takácsért Krakkóba kellett szekeret küldeniök, a mi 10 frtjokba került. A *kokavaiaiak* azt mondják, hogy ezelőtt csak bizonyos datiat adtak, de az új földesurak most a várföldek művelésére is szorítják őket, *Illanow* és *Plostin* szintén egy-egy vigilt tartoztak a várban eltartani. — (Hiv. egyk. más. Pozs. kam. iratai III. sorozat, 38. csomó.)

Balassa Mária és Anna nem sokáig maradhattak Liptóújvár uraságában. A mig használták is, csak azért használták, mert az uradalmat terhelő inscriptionalis összegből bizonyos hányad őket illette. A kamara sietett őket kifizetni; már t. i. a mennyire az ő pénztelenségétől telhetett. Végre is Balasa Zsigmonddal és Imrével szegeleltre vergődött. Az ezek által letett inscriptionalis összegből 6971 frt illette a két Balassa nővért, ebből is azonban csak 1954 frtot kaptak készpénzben, a többi elkölt a vártól elszakított birtokrészek visszaszerzésére s az uradalmat terhelt követelések kiegyenlítésére, a minő volt pl. Bálint úr 200 arany és 1200 magyar forint és Ferencz úr 980 frt adóssága. (Orsz. Ltár Neo reg. act. 337. 46.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

B. WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEI B. KEMÉNY ZSIGMONDHOZ

— Második és befejező közlemény. —

XIX.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. jul. 19.

Édes Sigóm! Későn s röviden válaszolok. Nem írtam előbb, mert nem lehetett s nem írok most, mert nem lehet; az időből ismét kifogytam, pedig lenne sok írni való tartalomdús leveledre. De ezt közelebbi alkalomra halasztom. Bár mielőtt írnék, vennék újra tőled levelet.

Köszönöm nőmmel együtt, ki téged igen szívesen köszönt — hogyha nem teljesítet is — legalább megemlékezel azon ígéretedről, hogy Anna napját minden évben itt töltöd. A Miklós napjairól áttételt is elfogadjuk, még pedig köszönettel, csak hogy bízhatnánk benne.

Kis keresztfiad s a kis Miklós jól vagynak. Doctor, Molnár, Pistiek köszöntenek, tisztelnek; nem különben Somogyi Antal, ki éppen itt van

s kivel valami iskolai könyven dolgozunk.¹ Nagyon jó fő, munkás ember. Ismered-e őt közelebbről? Áldjon az ég! barátod.

XX.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. jul. 26.

Édes Zsigóm! Mult héten írt levelemben ígérém, hogy közelebbről többet írok neked. De most is csak rövid levélkét küldök. Házi dolgom, tudod, mindenkor sok van; a mellett a lovak körül teendők felől írtam egy értekezést, most pedig Somogyival — ki téged szívesen köszönt — próbálgatjuk gyerekek számára közjogi ismertetést írni honunknak. Ő a magyarhonit, én az erdélyit írjuk. Gonosz nehéz feladat. Mindezek közt, képzelheted, hogy levélírással időm nem igen van. Bár lenne ujságolvasásra; de evel képtelen hátra vagyok maradva: még csak a te czikkeidet sem olvashatám el egészen. Épen az ujságok nem olvasása lehet oka annak is, hogy nem tudom, mikor leend az académia közgyűlése. Pedig szeretném, hogy ezen a parasztnak történetét illető tervem tárgyalatnék. Bajza s Teleki Laczi ígérték, hogy az illető szakok ülésében agitálni fognak s eszközölni, hogy azok részéről a javaltam jutalomkérdés ajánltassék. Nagyon kár lenne, ha a dolog elmaradna vagy csak mostanról elhaladna is.

Ma van azon nap, melyen ígéreted szerint itt veled együtt kellene lennem. Bár ha az idő nem, jövődében lehetnénk együtt.

De írást, hogy ezuttal is csak rövid levelet kapsz; azért halld még, hogy a kis fiúk jól vannak s hogy az itteniek köszöntenek. Éljen boldogul.

U. i. Kérlek, ezen ide zárt levelet küldd vagy add kézbe.

XXI.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. aug. 30.

Két levelemre tartozol válaszsza. Im megy a harmadik is. Sokat nem írok, mert az kövél hajításnak nemcsak kenyérrel, hanem kalács-csali hajítása lenne, ha a te gonosz hallgatásodat még hosszú írással viszonzoznám. Tudjál tehát csak annyit rólunk, hogy jól vagyunk és igen gyakran beszélünk rólad, te pedig javítsd legalább annyiban magadat, hogy szegény fejemet ne hagyd a pesti dolgok felől teljes homályban s tudatlanságban. Még senki, de senkitől sem kaptam csak egy szó tudósítást sem a 18-iki konferenciákról. Somogyi ígérte, hogy írni fog sokat és bőven s még egy betűjét sem vettem. Ha még ott van: kérlek add — vagy a mi jobb lesz, adasd az ide zárt levelet kezébe. Ha pedig elment, kérlek, küldd utána. De kérlek, tedd meg azt; mert nagyon nem szeretném, ha e levelet meg nem kapná. Beh szeretném veled oly sok tárgy iránt kibeszélni magamat. Deák — a mint tudom — honn és jobban van. De korántsem úgy, hogy megint jó móddal dolgozhatnék. Azért nem is kell őt bolygatni s fellépésre nógatni. Irántai kegyelet s azon

¹ Egy magyar alkotmánytanon, mely sohasem jelent meg.

körülmény parancsolja ezt, hogy nemcsak most kell őt használni, hanem később és tovább is.

Nőm szívesen köszönt. Fiaim derekasul nőnek. Nőm azt kérdezteti, hogy pisztolyozol-e még? Ő elmeneteled óta igen keveset lőtt. Él boldogul!

(Kemény válaszát Pest, 1847. szept. 21-ről l. *Erdélyi Múzeum*. 1889. 662. l.)

XXII.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó. 1847. okt. 25.

Édes Zsigám! Örömmel értettem, hogy Olaszhonból visszatértél. Nemcsak annak örültem, hogy visszatértél, hanem annak is, hogy el birtál volt menni; miben valóban kétkedtem.

A választások tarkán ütnek ki; de még tarkább, még pedig szennyfoltoktól, hogy embereink közül annyi adta magát korteskedésre.

Erdély országgyűlése közelebbről térend haza, hogy babér-szalmaszákjain vagy derekajain amúgy ősi kényelemmel nyújtózzék. Csakhogy meg ne nyujtsák majd annak idejében. Nem azért említem ez aggodalmas szót, mintha annyira félténem a jámborokat. Egy-egy kis nyújtás soknak nem ártana; de az a baj, hogy par compaignie majd mi is nyujtandók lennénk. Olvastad-e, hogy a reincorporatio felől minő garra s mennyi ostobaságot beszéltek? Hát gondolod-e, hogy azon sok, ki az unio mellett szólott, igazán akar uniot s igaz uniot akar?

Hát veled, édes Zsigám! mi fog történni? Pesten maradsz vagy Pozsonyba mész? Menj, ha lehet, oda! De hát az ide jövetelről erős és komoly ígéreted?

Szegény nőm nagyon beteg volt, még csak most lábadoz. Ő téged igen szívesen köszönt. Örömmel hallotta Ujfalvytól, hogy a nyáron megint pisztolyoztál s hogy ezen örült, szép benne; mert ő elmeneteled óta pisztolyt sem igen vévén kézben: készen van arra, hogyha eljössz, a lövéssel kifogj rajta.

Kérlek, édes Zsigám! írd mentől előbb s mentől többet.

Képzeld, a regényedet¹ még nemcsak, hogy nem olvastam; de meg sem kaptam; pedig előre örvendek olvasásának.

Keresztfiad és bátyja jól vannak. Áldjon az Ég! barátod . . .

[Wesselényi a Kemény visszatértéről Olaszországból a lapokból értesült. E levélre Kemény válaszát Pest, 1847. decz. 5-ről l. *Irodalomtört. Közl.* 1900. 360. l.]

XXIII.

B. Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. decz. 16.

Édes Zsigóm! Szíves s régvárt leveled legtöbb részére majd — de ha lehet, mentől előbb válaszolandó: most csak arról felelek, mit a partiumról irsz. Mi ez ügynek baráti, petitio küldésre határozottuk el

¹ Gyulai Pál cz. regényét érti.

magunkat; de sokkal később indítottuk meg e dolgot, mint a hogy kellett volna s körünkre égvén a gyertya, felette kellett sietni. Ennek következtében korántsem lehetett annyi aláíró szerezni, mint a dologhoz annak ideiben kezdve bizonyynyal gyűlt volna. E petitiot 3 bizottunk viendi, u. m. Décsei László, Katona Miklós és Deáki Sámuel. Ők téged Pesten felkeresendének s igen szívesen fognak kérni, hogy Teleki Domokos és Teleki Lászlóval s velök együtt lépjél fel Pozsonyban a visszakapcsolás érdekében kérni, követelni, buzdítani s értesíteni. A szükséges adatok követeink kezeik közt vannak. Ezen adatok közt van azon dolgozatom is, melyet te említsz. — Azon Tunyogi-féle jegyzeteket, melyekről hasonlóan említést teszesz, azért nem küldöm követeink által, mivel azok teljesen fel vannak használva szegény Kölcsényeknek, mind az *Athenaeum* 838 évi 34 s következő számában, mind pedig azon dolgozatában, mely a 832—36-iki országgyűlésről Erdélyt s főként a részeket illetőleg felküldetett. Ezeket odafenn megkaphatjátok; azonban a 836-iki 21-dik t.-cz. keletkezése előtt volt igen szükséges azt bizonyítani be, imiszerint a részek iránt nem szükség Erdélyt kérdezni; most már, miután az diplomatische be lőn bizonyítva s a 21-dik t.-cz. arra alapulva keletkezett, az orsz. rendeknek szoros kötelességök az ügyet új discussio alá nem bocsátani; hanem a 21-dik t.-cz. végrehajtását megkivánni eszközölni. Hogy köntőrfarolás által szeretnék halasztani, mulasztani azon végrehajtást: az világos. Hogy ezt ne tehessék, legjobb a törvényjavaslatot, melyet a kormány a Rendek elibe terjesztett vagy egész kiterjedésében elfogadni vagy legalább oly kevés ellenvetést csinálni s változást kívánni, melyen fenn ne akad hassanak. Így a kormány kénytelen lévén azt, mit maga javallt, jóvá is hagyni, a visszakapcsolás valósuland. A részek állapotjára nézve, ha kell, lehet később is javításokat tenni. Mindenekelőtti az, hogy valóban s teljesen visszakapcsolva legyenek.

Közelebbi levelemben egészséged felől, mely adja Isten, hogy eddig már jóval jobb legyen, mint a hová a gonosz kává s a természetelleni életmód által súlyosztatott. [Igy!] Mostanság úgy veszem észre, hogy azon undoron kívül, melylyel, mint irod, a beretválás ellen viseltettél, egy szellemi tárgy iránt is hasonló undort éreztél s érezel, mely tárgy pedig csaknem oly ártatlan s szintúgy minden nagy következtetés nélkül et adesse et abesse potest és mely a rútát széppé s a szépet rútta szintoly kevéssé teszi, mint a beretválkozás: értem a követi utasítást. Hitem szerint mind a két modorodat túlingerültség s túlfeszültség okozta; de tartok tőle, az egyik undor a másiknál sokkal károsabb. — Az e tárgyban, valamint egyebekről Májustól fogva írt cikkeid sok oly dolgot támadnak meg, melyeket most megtámadni s főként oly modorban támadni meg, mint te tetted, több mint vétek; mert hiba. Ha sok, sok dolgom, főként pedig szegény nőm betegeskedései nem gátolnak; már több ízben cikkekkel felelek cikkeidre; de erről közelebbről többet, — most csak annyit, miszerint a te, előttem nagyon is ismert lelkiismereteséged mellett nem tudom eléggé merészségedet bámulni, melylyel dolgokat támadsz meg s feldúlni igyekszel, melyeket én bántani sem mernek; mert habár közel 30 év óta mozgok, működök, verejtékezek köz-

dolgaink mezején, s azoknak mentét s szövevényeit vizsgálom feszült figyelemmel, s nem higgadság nélkül: korántsem tartom magamat képesnek elítélni, hogy elkerülhető-e azon roppant veszély, melylyel a megtámadott tárgyak elenyésztetése fenyeget? Istenért, barátom, vigyázz; mert nagyon lehetséges, hogy az egy darab idő óta megjelentekhez hasonló cikkeiddel több kárt teendsz, mint két élten át használhatnál.

Uti terveidről is jövő levelemben, bár a fecskékkel jönnél s szintoly bizonyosan, mint ők.

Nőm szívesen köszönt. Neki szegénynek nyár vége óta nincs jó egészsége. Adja Isten, hogy nemsokára jobbat írassak felőle. Keresztfiad s kis bátyja, hála az égnek, jól vannak.

Tudom, úgy szólván fogadásod tartja, hogy bizományokat ne vállalj; de nem téged, hanem a *Pesti Hírlap* dolgozótársát kérem, hogy jegyeztessen engem fel, mint előfizetőt a jövő 848-ik egész évre. Ferenczi László teendi meg az előfizetést, csakhogy azon esetben is, ha Ferenczi talán most Pozsonyba rándult volna fel, ne szünjenek meg az új év kezdetével is nekem a *Hírlapot* küldeni. Áldjon az ég, barátod.

[Kemény Zsigmond válaszát: Pest, 1847. decz. 27-ről l. *Erdélyi Múzeum*. 1899. 663. l.]

XXIV.

Báró Kemény Zsigmondnak, Pestre. Zsibó, 1847. decz. 18.

Édes Zsigám! E leveletem petitiókat vivő bizottaink adják meg beked. Reményilem, vetted a tegnapi postával küldött válaszat, melyen értesítélek petitiókról, küldötteinkről s a kezeik közt levő adatainkról s észrevételeinkről. Ezekből s a Kossuthnak most írt levelem másolatából (melyet kérj el Décseyéktől) meg fogod látni nézeteinket, melyekről, valamint helyzetünkről is küldötteink is értesíteni fognak. Ismételem tegnapi levelemben kifejezett azon kérésünket, hogy menj fel Décseyékkel Pozsonyba s ott velők, Teleki Domokossal s Laczival informálj s agítálj törvényszentesítette jó ügyünk mellett.

Nőm szívesen köszönt. Ujra is kérlek, menj fel Pozsonyba. De arra is kérlek, hogy ott közöld betegeskedésedet Attomyrral. Éljd boldogul, áldjon az ég, — barátod . . .

(Wesselényi e levelét Décsei László, a küldöttek egyike, adta át. Kemény válaszát decz. 27-ről l. *Erdélyi Múzeum*. 1899. 663. l.)

XXV.

Kemény Zsigmondnak, Pestre. Zsibó, 1848. jan. 3.

Édes Zsigám! Deczember 27-iki rövid leveledet vettem. Sajnálom, hogy postán írt leveleimet nem vetted. Írtam neked Október 25-ik és Decz. 16-án. Ez utóbbinak nevezetesebb tartalmát töredékben ide melléklek.

Bár ne találna ezen levelem Pesten, hanem lennél Pozsonyban s fáradoznál ott a részek dolgáiban informálás körül. Természetesen ott helybeli tájékozás után lehet helyesen megmondani, hogy minő irányt

kell ez ügyben követni. Azonban távolból én most is azt hiszem, hogy legszükségesebb elzárni minden hátulsó ajtót, melyen a kormány visszavonulhatna a visszakapcsolás elől, melyet eszközlendőnek esmert el s mondott ki, a *mikénti* visszakapcsolás iránt törvényjavaslatot terjesztvén az országgyűlés eleibe. Ily kibuvó ajtók csak úgy maradnának nyitva, ha a rendek a közlött törvényjavaslatot sokban kívánnák s lényegesen változtatni, s ő — t. i. a kormány — ebből alkalmat venne azt mondani, hogy a közigazgatási, vagy — mit tudom — minő okok lehetetlenné teszik a törvényjavaslatnak ily alakbani elfogadását; a körülmények pedig nem engedik a visszakapcsolás mily alakbani eszközlése kimondása nélkül annak békés végrehajtását.

Szegény nőm még mind s most terhesebben beteg. Megint torokgyulladás kinozza. Ezen szomorú körülmény oka, hogy utolsó levelem óta sem érkeztem s most sem érkezem néked azokról írni, mikről szándékoztam; de éppen ebben az órában fakadt fel torokkelevénye s így mentül előbbi javulásához jó reményem lehetvén, azt is reméllem, hogy hozzád intézendő levelekben vagy pedig cikkelyben ki fogom szívem aggodalmait önthetni. Nőm szívesen köszönt. Éljen boldogul.

XXVI.

B. Kemény Zsigmondnak áldást W. Pestre. Zsibó, 1848. márcz. 9.

Ide s tova negyedéve, mióta nem írák neked s azon utolsó leveled is (Decz. 27-iki) csak egy csepp volt. Én neked írtam Octob. 25-én, Decz. 16-án és 18-án; utolsó leveledre feleltem Január 3-án. Igaz, hogy sem ebben, sem a decemberi leveleimben nem válaszoltam Deczember 5-én kelt levelednek minden és igen érdekes tárgyaira. Ezért s mivel már rég, mondhatom tavasz óta akartam neked több tárgyakról hosszasan írni: mind lestem, hogy mikor jut ily levél vagy levelek írására üdöm; de nem jutott. Bizony pedig üdömet ok nélkül nem forgácsoltam el, sem haszonvéltlen suhanni nem hagytam; még kevésbbé röpült az létem felett öröm s gyönyör szárnyain. Szakmányi, ház körüli bajok nem kis részben unalmas vagy legalább élvezet nem nyújtó levelezés s a részek tárgyában egy pár dolgozat, mindenek felett pedig szegény nőm csaknem folytonos s még most is meg nem szűnt betegeskedése annyira elfoglalták minden üdömet s ez utóbbi oly lehangolólag hatott és hat kedélyemre, hogy neked szándékom szerint írni sem módom nem volt, sem képes nem voltam. Mégis magamra parancsoltam s a mai postát határozottam hosszabb levél vitelére, melyben, habár a Neked mondani valóim nem mind, de legalább egy része foglalva legyen. Midőn ezt megoldandó, kezdém e sorokat íratni, érkezék a posta levelekkel s tudósításokkal, figyelmet s aggodalmat annyira gerjesztőkkel, hogy ezekkel teljesen elfoglalva megint csak rövid levelet vagyok kénytelen Neked írni. Ma tudám meg a párisi eseményeket; ma hallék bővebben részleteket az Olaszokban közelebről történtek felől; szintén ma vevék tudósítást a steyeri s felső-ausztriai parasztnyugtalanságokról; nem különben a csapásról, mi a monarchia pénzügyét fenyegeti és az uralkodás és trón körül történt

és történetendőknek hírleltekről. Ma olvasám a *Hírlapban* a horvát mozgalmak méltán nagyon fontosaknak nevezett fejleményeit s értesülék hírlapból s levelekből országgyűlést tárgyzó igen nevezetes körülményekről. Ugy-e, elég hín nem egy, hanem 100 napra is? s nemcsak figyelem s érdek gerjesztésére, hanem részvétnek, aggodalomnak s oly sokféle érzésnek igénybevételére. És a hallottak s olvasottak közt kettő volt, mi mondhatlan sajtó érzést szült bennem: egyik azon hír, hogy Pozsonyban az ellenzék közt az eddig létezett szép egyetértés csökkent s bomlik fel. Oh hon! miért és meddig kell rajtad a meghasonlás s visszavonás átkának fekünni; miért kell jobbajdnak is nem együtt, hanem egymás közt küzdeniök s mikép nem látják még hívebb gyermekeid is — mit annyi példák bizonyítottak — miszerént külső ármány szokott pokoli műve, a jóknak a jók elleni ingerlése, gyanúsítások és tekintélyek legázolása által, olyak hatásának enyésztetése, kiknek keblök szilárdabb, hogysen félni vagy magukat áruba bocsátani elég gyávák lennének. A másik, mi engem igen-igen fájdalmasan érdekel: a te *Február 14-ike és február 19-ike* című cikked. Mint Verina Fiesco előtt életében legelőbb, úgy lennék képes előtted térdelni, kérni s mindenre, mi előtted szent, kényszeríteni Tégedet: hagyj fel bizonyos dolgoknak kiméletlen s bizonyos egyéneknek hasonló megtámadásával. Van annyi megtámadni s öszverontani való minálunk, minek létezése kérdésen s kétségen kívül káros és átkos, hogy valóban tárgy szűke nem kényszeríthet olyan ellen küzdeni, mint például a törvényhatósági rendszerünk, utasítások s ifjúságnak országgyűléseni jelenléte, melyek ellen ha lehet is sokat mondani, de bizonynyal mellettük is; s melyek iránt azon roppant nagy s nehezen megoldható kérdés létezik, hogy enyészetők s eltörölésök vajon áldást vagy átkot s kárhozatot szülő lenne-e; és nem kapsz-e széles Magyarországon mást, kit korholj vagy csipkedj, mint Kossuthot? Isten bocsásson meg Neked. Méltánylom, sőt tisztetem: eszedet, tehetségedet, tudományod; de azért kérem, hogy az Isten bocsásson meg Neked; mert hitem szerint nem tudod, mit cseleksz. Téged s talán többeket is, mások, — jó czélzat s nemes érzéstök rugóit hozván mozgásba — használnak kisebbiteni s gyanúsítani őt s befolyását gyengíteni. Barátom, eszköz vagy a nélkül, hogy tudnád vagy csak megsejditetted volna is, rosszakaratúak kezében. Deák közelebből ezt írá nékem Kossuthról: »Oly igen örültem azon bizalomnak, melylyel az ellenzék Kossuthot, mint vezért környezé s azon szilárdsággal párosult ügyességnek, melylyel Kossuth eddig a legfontosabb tárgyakat s azoknak részleteit kezelte; s nem csekély reményeket tápláltam az országgyűlés eredménye felől. De talán csak mulékony lesz ezen meghasonlás s majd egyesülnek ismét valamennyien Kossuthal és Kossuth körül, hiszen jelesebb, ügyesebb, alkalmasabb vezetőt párt nem kívánhat, nem találhat, mint ellenzékünk bír Kossuthban.« Te pedig épen most készülsz egy csomó vezércikk felülkijait irányzani ellene. Istenért, ne tedd ezt! Tndom, hogy Te mi féltékeny vagy függetlenségedre s mennyire kerülöd annak csak színét is, hogy más esze s tanácsa után járnál; de azt is tudom, hogy képes vagy átlátni s érezni, miként a gyengék gyengéje az, ki azért, hogy ne lát

szassék gyengének, azaz más tanácsa után járónak: kész gyenge lenni, azaz úgy járni, mint más titkon fújja. Ne tulajdonítsd részrehajló baráti érzetnek, hogy az, mi Kossuth ellen tétetik, engem botránnyal tölt el. Barátja vagyok, meleg és hű; de ha olyat tenne, mit a jó ügyre nézve károsnak látok, szintűgy szólanék hozzá, mint szölok most Hozzád. Megtámadtatása a baráti szent érzetnél is szentebb s magasabb érzetből s nézetből botránkoztat. Calamitas publicanak tekintem én azt, ha Kossuthnak hatása most gyengítettik, békóztatik; bűnnek mindent, mi e calamitas publica előidőzésére van irányozva. Végeznem kell e sorokat; mert még több levelet kell posta indulta előtt írnom.

Nőm szívesen köszönt. Éljen boldogul!

[Kemény közben írt Wesselényinek 1848. márcz. 3-ikáról; de W. még nem kapta volt meg, mikor e levelét írta. L. *Erdélyi Múzeum*, 1899. 663. l. Kemény válaszáat l. 1848. márcz. 19-ről *Irodalomtört.* *Közl.* 1900. 364. l.]

XXVII.

B. Kemény Zsigmondnak áldást W. Pestre. Zsibó, 1848. márcz. 13.

Terhesen beteg nőm mellett aggodalom s gyötrelem közt átvirasztott éj után írom e sorokat.

F. hó 3-iki leveledet vettem. Túlingerült idegeid nem vontak lázat nyakadra; nem e láz szép képei írátták-e veled a közlöttek egy részét? Azokból a hírlapok útján csak *Békés átalakulásunk* ügyébeni felírásnak országos ülésben lett elfogadását tudatják itt. Ez ugyan roppant sok, több mint a mennyit mostanság elérhetni remélendő volt; de mégis hosszacska s még inkább bizonytalan út ettől azokig, miket Te, mint már elért dolgokat írsz, p. o. »hogy sikerült *magyar, független* és *felelős* ministeriumot nyerni«; — »hogy 3 hét alatt készen lesz a chartánk.« Az új alkotmányt magában foglaló program is, melyről irod, hogy a *Hírlap* jövő keddi, tehát mart. 7-iki számában jelenend meg: azon számban nincs. A Metternich lemondásáról sincs a levelednél négy nappal későbbre kelt ujságban említés.

Azonban újra mondom, az is, mi a hírlapban van, igen örvendetes. Máltán mondatik a parlamenti kormány feléi törekvés s annak egyhangulag kimondása, nagy diadalnak a *Hírlapnak* 1048-ik száma 189. lapján. De megvallom, helyesebbnek s szebbnek tartom, ha a *Hírlap* szerkesztői e *pean* zengésénél inkább a haza közös örömébe magát beleolvasztva, mintsem a diadalból maguknak oly sokat tulajdonítva szólalnak fel. Kétségbe nem hozható, hogy a dolgok fejlődésében van érdeme, van része a *Pesti Hírlapnak* eredettől kezdve egész mostanig; s van más, még előtte s vele együtt íróknak, szólóknak; de azt, mi történt, azok sem együtt, sem közülek bármelyik is, maguknak s magánuk nem tulajdoníthatják. Hat év előtt fejeztem én ki nyomtatásban nemzetem előtt a Kossuth márcz. 3-diki beszédének s indítványának fő nézeteit s alap-ésszméit. Igaz, nem oly tömöten, nem oly erélylyel, mint ő; mert tollam az ő tollával, elragadó szónoklatával nem mérkőzhetik; és mert 6 év

előtt a mondottakat burkolatlan mondani ki annyit teszen, mint az olvasók legnagyobb részét elzárni azoknak olvashatásától; mégis elég érthetőleg kimondtam, miként fenmaradásunk, békés utoni előhaladásunk csak úgy lehetséges, ha az örökös tartományokkal együtt, dynastiánk alatt maradunk; dynastiánk pedig fenn — s mostani tartományainak birtokában — csak úgy maradhat; ha azok mindenikének nemzetiségökön alapuló s korszerű alkotmányt ad. Mindazáltal nem jutott s nem jut eszemben is, hogy nem igen olvasott *Szózatom* idézte volna elő a honunkban történeteket s történetendőket. Egyébiránt is sajnálom, ha az organumunkul tekintendő *Hírlap* azon hibába esik, melyet Széchenyi barátunkban mi ketten is oly gyakran és sajnálva hibáztattunk, hogy t. i. magáról annyit s oly dicsérve szól. Bizza a *Hírlap* dicsérését másokra s az bizonyosan nem maradand el.

A parlamenti kormány eszméje fölséges, de az mindig csak feltételesen létezhetik. E lét feltételei azok, melyek általadi megnevezésében is kifejezvék, t. i. hogy *nemzeti s független* legyen. E létfeltétel nálunk, az összes monarchiától elszakadás — csaknem bizonyosan nemzetiségünkbe kerülendő s ezért vészteljes — esetén kívül, egyedül úgy lehető s csak képzelhető is, ha az összes monarchia alkotmányossá válik. A mostanival diametraliter ellenkező s a hatalom emberei által annyira gyűlölt ezen állapot pedig megint csak feltételesen lehető. Egyként úgy, ha nemzetünk értelmi s értéki fejlődése és alkotmányosságunk oly túlsúlyossá lesz az összes monarchia, sőt az egész Európa mérlegében, miszerint kénytelen legyen az összes monarchia többi része magát hozzánk alkalmazni s minket követni. Ez út valóban hosszú, de bizonyos. Kik — mint a *Hírlap* 1048-ik száma említi — 50 év. utánra számíták a parlamenti kormány létesülhetését, azok azt ez úton számíták elérendőnek; és számításuk épen nincs hosszura téve, sőt részünkről e cél felé okszerű s hű törekvés mellett külkörülményekre is van bizonynyal legalább annyi téve, miként a világszerte terjedő s tömöttödő hajlam és vágy alkotmányosság felé a kérdéses örökös tartományokat is addig saturálandja annyira, hogy elhatározott óhajításuk s törekvésük imponáljon. — Arra, hogy Austria örökös tartományai alkotmányosokká váljanak, s úgy ez alkotmányos szövetség egyik főtagja honunk, saját s tehát független s tehát nemzeti parlamentaris kormányynyal birjon: a másik mód s lehetőség nem egyéb s nem kisebb, mint világeseemény vagyis több világeseemények szerencsés egybevágása s összeműködése, mit sem előre látni, sem kiszámítani s azért okszerűen arra építeni sem lehet. Ily világeseemények előidézése, annyival inkább több ily események összhangzása s szerencsés egybetalálkozása Isten kezében van. Azért csak az első útnak előkészítése volt s lehetett az, min józan észszel működni lehetett, s az, mire számítani okos ember ész szerint szabadnak vélhette. Igaz, ezen hosszú s még a mellett terhes út vérmes remények s zajgó óhajítások kielégítésére alig lehetett elégséges. Azonban ki nem ezt választotta s nem e mellett maradt ernyedetlenül s kitűnő hívséggel: az jámbor álmadozó, nemes lelkesedésű ábrándos lehetett; de gyakorlati tapintatu ember nem. A deus ex machinára váró vagy arra számító

nem sokkal okosabb és gyakorlatibb ember, mint a ki találandó kincsre számítva épít.

Ezekre nézve ismétlem, miszerint észszerűn egyebet remélni s egyeben dolgozni nem lehetett, mint nemzeti, értelmi s alkotmányos súlyunk öregbítése által eszközölni azt, hogy alkotmányosságunk képessé legyen az örökös tartományokat a kor ily irányú szelleme által és mindinkább segítve: magába olvasztani; és így magának közvetlen s közvetve amazoknak parlamenti kormányt vívni ki. Alkotmányos bármi csekély fejlődés, sőt mostani alkotmányunk bírhatása is valamint biztosítva nincs: úgy s még inkább parl. kormány nem is lehető s csupa chimaera reánk nézve mindaddig, míg az örökös tartományok alkotmány nélkül absolutisticus kormány alatt állanak. És ha az említett képtelenség mellett is valami politikus varázsszövő a mostani körülmények közt parlamentaris kormányt hozna nálunk létre: az reánk nézve nem üdvnek, hanem veszélynek lenne forrása. De erről egy későbbi levelemben többet, valamint a parlamenti kormányról általánosan: körülményeinket véve tekintetbe.

Most, Barátom, még csak annyit, miszerint igaz, hogy a külkörülmények véletlen alakulása s összetetalálkozása sokat teszen most lehetővé, mi egy pár év, sőt ugyanannyi hó előtt is még lehetlen lett volna. Kinek jutott volna okszerűen eszébe csak a múlt évben is s annyival inkább évek előtt oly indítványt tenni, milyen a márcz. 3-iki volt s eszközölhetette-e annak egy akarattal s ellenmondás nélküli elfogadását egyéb, mint a közelebbi világesemények? E világeseményeket használni kötelesség; jól használni nagy érdem. De hogy e világesemények elegendők-e még arra, hogy alkotmányosságnak egész Európán át diadalát biztosítsák, s hogy még az osztrák kormányt is alkotmány elleni hydrophobiája daczára alkotmányok osztogatására bírassák: ez legalább is igen kétséges. A mi a tudva lévő indítványt illetőleg a felső tábla vagyis annak elnöksége részéről (legalább mártius 8-ig) tapasztalható volt: nem igen mutat arra, hogy odafenn parancsolólag intő időjelekül ismernék el azon eseményeket, miket mi annak tartunk.

Nőm szívesen köszönt. Éljd boldogul! [A levél külsőjére: B. Kemény Zsigmond távolléte vagy betegsége esetében a *Pesti Hirlap* tiszt. szerkesztősége kéri ezen levél felbontására.]

U. i. A 844-iki törvénycikkeimet elvitted volt. Kérlek, küldd azt vissza.

A múlt évből a *Hirlap* 9 első száma, — gondolom az előfizetésnek hibámon kívüli megkésése miatt — nem küldetett meg. Kérlek, eszközöld, hogy e számokat valahogy megkapjam.

XXVIII.

Kemény Zsigmondnak áldást W. Zsibó, 1848. márcz. 18.

Nagyon megnyugtata Katona Miklóstól tegnapelőtt hallhatnom, hogy téged látott s veled beszélt s te egészséges voltál. Megvallom — mit 13-iki levelemből is sejtthetél — miszerint f. hó 3-iki leveled következtében nagyon aggódtam. Ha azon levelet valóban te írtad, s mint Katona

mondja — hála Istennek! — semmi bajod: úgy azon levél egyébkénti megfoghatatlanságát egy pezsgőszülte mámornak tulajdonítom. Adj a Isten, hogy azon áldott pezsgő igaz jóslóvá lett legyen.

Közelebbi levelemben mondtam, miszerint még szólandok arról, hogy én parlamentarist kormányt jelen körülményeinkben, reánk nézve, ha lehetséges lenne is — mit azonban merőben tagadok — nem üdvösnek, hanem veszélyesnek tartanék.

Parlamentaris kormány — azt hiszem — nemzet erejének kifolyása, azaz: a nemzet anyagi s értelmi és szellemi oly felsőségre lett jutása, minek következtében a hatalmat kezére kerítette s e hatalmat azon erejének épségben tartása s folytonos öregbítése által megóvjá, hogy az sem valami eminens tehetségű s erélyű koronás vagy koronátlan despotának, sem papi, katonai, oligarchiai vagy a mi mindezeknél veszélyesb, burocratiai castának kezébe ne jusson. Épen ezért gondolom, hogy midőn egy nemzet erejének földje, tenyésztő melegre fejlett, csirázandja az s táplálandja a parlamentarist kormányt; de ellenkező esetben, ha az ki is mondatik, csak mint fagyos vagy asszott földbe szurt galy vagy virág, elszárad s papírmalaszt marad. Nem vélem vérünket: sem nemzeti, sem anyagi, szintoly kevésbé értelmi s erkölcsileg annyira fejlődve, s erősödve, hogy parlamentarist kormányt létesíteni, annyival inkább létben, boldogulására fentartani képes lehessen.

Ismétlem, miszerint addig, míg létezni fog egy összes kormány, melyben egész monarchia feletti uralkodás összpontosul (s ilyen nélkül aligha az összes monarchiát csak képzelni is lehet) s míg ez összes kormány nemcsak parlamentarist nem, hanem teljesen s megcsontosulva absolutisticus: lehetlennék tartom, hogy Magyarhonra nézve parlamentarist kormányt engedjen létesülni. Annak békés létesülése pedig — természetesen — csak ama közös kormány beleegyezésével lenne csak képzelhető is. De ha lehetőknek akarjuk hinni, vagy inkább álmodni azt, hogy azon centralis főkormány, melynek éltető levegője egyedül a korlátatlanság, önkény és homály, megengedje, hogy saját magának egyik fele neki ellenséges s reá nézve megsemmisítő légkörében létezzen, a korlátoatlanságnak s nyilvánosságnak ezen — mondom — hihetetlen esetében, mi lenne a mi improvizált parlamentarist kormányunknak sorsa s mi következése? Hogy parlamentarist kormány, vagyis oly kormány, mely a parlamenti többségből keletkezik s azon alapulva létezik, zsarnokivá s alkotmányellenivé ne váljék, annak feltéte, biztosítéka egyfelől az, hogy maga a parlament a nemzet alkotmányos irányú többségének legyen valódi és hű képviselője, másfelől pedig hogyha ilyen a parlament: legyen annak, mindenestre pedig legyen a nemzetnek elég ereje, szellemi és anyagi, a netalán rossz útra tért kormány megsemmisítésére. A miniszteri felelősségről szóló törvényeket a nemzeti jogok diadala legszebb okleveleinek szokták tartani. Én pedig a nemzeti erő többnyire haszontalan s illusorius surrogatumának tekintem. Ha van nemzetben erő, a szám — és észtan örök szabályai szerint csak saját vagyis túlsúlyu többségének irányával s szellemében lehet azt s fogják azt kormányozni. Az ellenkezőt, merénylő kormány megbukik s tagjait vagy megvetés vagy büntetés éri,

akár van ministeri felelősségről törvény, akár nincs. Ha pedig hiányzik a nemzetben a mondott erő, úgy a ministeri felelősségről szóló bármi nagyszavú törvény szintúgy papíron marad, s csak annyit ér, mint a mi Ulászló-féle törvényünk.¹ — Gyenge nemzetre nézve a ministeri felelősség törvénye könnyen válhatik épen az önkény s despotismus biztosítékává. Ha ugyanis sükerül a rossz útra tért kormánynak a parlament kezében lévő feles császserekkel magának többséget szerezni; s ezzel magának s az összes nemzet vagy annak jogairól nem is birt bizalmat támasztani: nem szentesítve a nemzet akarátja pecsétjével, erősítve leendenek a kormány bármi főbb jogba vágó s bármi helytelen főigazgatási tettei; s még a sérelmek azon halmazában sem kaphatnak helyet, hol ha ilyesek sokáig szoktak is heverni, de mindig az orvosoltatás fentartott igénye mellett léteznek s törvények keletkeznek; nem pedig jogok csorbítására a kormány túlnyomó súlyát előkészítő s mind létesítő.

(A levél befejezetlen, vége ki van törölve s aztán nem folytatta. Egészen bizonyos, hogy el sem küldte; mert közben a lapokból megtudta, hogy miket Kemény írt, valók s így jobban tájékozódva méltán feleslegeseknek tartotta ez alkotmányjogi fejtegetéseket.)

XXIX.

Kemény Zsigmondnak Pozsonyból Pestre. 1848. ápr. 12.

Szívesen kérek, eszközöld az ide csatolt cikknek a *Pesti Hirlap*ban hova hamarábbi megjelenését; valamint azt is, hogy az azonnal leiratván, másolatát Erdélybe a *Hiradó* szerkesztőségéhez első posta által megküldeni szíveskedj. Erre újból és újból kér barátod, W. M.

XXX.

Kemény Zsigmondnak áldást. Szedresről Pestre. 1848. ápr. 21.

A Leopoldinum Diplomának az azt megelőző szerződések következtébeni érvénytelenségét kidolgoztad e, ígéreted szerént oly rövid s tiszta kivonatot, melyet nálunk mindenfelé köröztetni lehessen, a közvéleménynek iránytadólag? Ha még nem volnál azzal készen, kérek, készítsd el azt pestrei visszatértemig. Gondolom, 28-ik déli-re ott leszek.

Pesti Hirlapot ma sem kapék, pedig nagyon megkértem a kiadóhivatalt, valamint a postahivatalt is, hogy hirlapjaimat mindennap küldjék el ide. Azt hiszem, hogy a postánál történik valami hiba, mert levelet se kapok; pedig nem lehet, hogy sehonnán se jőne hozzám intézett levél a pesti postához. Szívesen kérek, járj ennek végire s utasítsd a postát arra, hogy leveleimet ujságaimmal együtt 25-ikéig küldje ide.

A Bezerédynak jött 35. számában a *Pesti Hirlap*nak van valami Erdélyről. Elég jó cikk. Kár azonban, hogy midőn mint auctoritásra hivatkozik Kemény Dénesre, nem hivatkozik Kemény Domokosra, Teleki

¹ Czélzás a II. Ulászló-féle t.-cz.-re a hűtlen tanácsosok megbüntetéséről, mely a valóságban sohasem érvényesíthető papírajog maradt.

Domokosra, a vén Jánosra s reám is. Ily elmellőzet árthat népszerűségünknek s az ügynek.

Nőm szívesen köszönt, áldjon az ég.

U. i. Bár történnék a hírlapok dolgában valami. Ez valóban elsőrendű szükség. Jó népujság nem kevésbbé szükséges, mint egy velős, mentől több kapacitást összpontosító nagy hírlap. Sokhelyt falukon, a csapszékekben s városházaknál olvassák s magyarázzák — képezhetni, minő szellemben, — a *Martius 15-dik* hetilap etc. legvadabb cikkeit. Mond Eötvösnek szíves üdvözetem mellett, miszerint örömmel értettem Bezerédytól, népnevelést érdeklő nagyszerű tervének néhány vonását. Hiszem, hogy abban az oskolamesterek képzéséről intézkedés főhelyet foglaland; valaminthogy a kisdédóvást, mint nemzetiségünk terjesztésének legszelidebb és sikeresebb módját nagy figyelemre méltatja. Most lenne ideje, oly társulatot vagy társulatokat létesíteni, melyeket a *Szózatban* javalltam s általában az ott érdekletteket eszközölni.

U. i. Mondtam volt, küldénétek néhányat az egy vagy más lapban megjelenendett legvadabb cikkek közül; hadd írják azokra itt létem alatt egy-két czáfolatot. Sajnálom, hogy nem küldettetek.

XXXI.

Kemény Zsigmondnak Pestről Pestre. 1848. ápr. 30.

Dolgaid s dolgaim nem engedvén, hogy találkozzunk, sok más mondanivalóim mellőztével, kérlek, ne felejtkezzél el szegény Kelemen Lajosnak sem most betegségéből ápoltatásáról, sem — és még inkább — elhelyeztetéséről. Ő egy a legbecsületesebb s ügyesebb emberek közül. Szegénynek neje, 8 gyermeke s 70 éves anyja. Szólj, kérlek, Eötvössel, hogy Papp Zsigmondot applicálja, általában szólj a miniszterekkel, hogy bár apróbb hivatalokra alkalmazzanak oláhokat is.

Remélem, hogy a rég várt derék ujság mentől előbb megjelenend. Kérlek, jegyezz előfizetői közé s küldesd mindjárt az első számtól kezdve. Azon 4 nyelvbeni népujságot, melyet Papp Zsigmond indítványozott s melyre — mint hallom — egy pár ezer aláíró is van — hasonlóan szükséges mentől előbb megjelentetni, még pedig nagyon olcsó áron. Kérlek, eszközöld ezt s szólj iránta főként Teleki Laczival, ki az az iránti választmány tagja, az én nevemben is. Ennél egy üdvösb dolgot nem lehet létesíteni. Nőm köszönt, stb.

XXXII.

Kemény Zsigmondnak áldást. Szilágy-Somlyóról Pestre. 1848. máj. 9.

Az ünnepélyes visszacsatlást itt¹ tegnap megtevém. Szabadban kellett a gyűlést tartani, de a nagy sokaság mellett is rend és csend uralkodott, pedig a legélénkebb részvét s lelkesedés mutatkozott mindenfelé. Többen hitték s tartottak attól, hogy fognak kedvetlen s talán erős jelei mutatkozni a létező izgatottságnak. Izgatottság itt — mind

¹ Kraszna- és Középszolnok-megyék visszacsatolását érti.

mondják — nem tudhatni, mely részről van nagyobb, a parasztságéról-e vagy az apró nemességéről? Amazok részint amaz országszerte elharapózott ostoba hiedelemmel vannak, hogy a nemesség a király ellen tör, hogy az eddigi királyt vagy császárt letették s más magyar királyt választottak sat. — Az ezeket s eféléket hívók mindenfelé mutatkoznak; hogy nekik az új magyar király nem, hanem csak a régi kell, a császár, hogy ők a nemességgel nem tartanak, kik tőlök a szabadságot, melyet a császár nekik már 12 év előtt megadott, mindeddig megtagadták, a császári szabadságlevelet mindeddig duggatják; s most is csak úgy s csak azért hirdetik ki nekik a szabadságot, hogy őket a császár elleni fegyverfogásra s felkelésre rávegyék. Más gonosz körülmény az, hogy helyenként egy kis communisticus hajlam mutatkozik s közosztályra számítanak. Ezen kívül igen sok helyt, melyek határosztály által vagy másként bármikor is paraszt kezéből földesurakéba mentek, vissza akarják venni. A nemesség részéről is nem kevés ingerültség nyilvánult, részint az éppen említett követelésekért, nagyára pedig adófizetési, utcsinálási stb. ellen-szenveik következtében.

Mindezen nyugtalansági s békétlenségi anyagok mellett azonban mindkét fél elég jól engedte magát egyfelől bizalmas és szíves, másfelől erélyes szavak által kapacitáltatni.

A rend és csend fentartását illetőleg igen nagy tényező itt mindenütt a király személyességű szerep, varázserejű hatása a király személyese, király vagy császár képe (kipu imperatuluj), ezt lehetőségig fel is használom a csend, béke fentartására. De mindég ki kell fejeznem, hogy én kegyelmes urunk V. Ferdinánd ő császári királyi felsége nevében vagy képeben szólok.

Kérlek, közöld e levelemet Dénessel. — Nagyon megköszönöm, ha írsz nekem a dolgok állásáról, még pedig mentől többet. Köszönts Edötvöst s a többi minisztereket, barátinkat. Nőm üdvözlö, élj boldogul.

XXXIII.

Kemény Zsigmondnak. Pest, 1848. júl. 12-én Pestre.

Szobában kell ülnöm betegen pár nap óta. Bajos ez máskor is, most pedig kínos. Szólanom kellene veled is, Dénessel is. Mikor leendesz holnap a tanyán? Talán el fogok oda mehetni. Ez iránt kérdést intézek Déneshez is az ide zárt levélben. Kérlek, juttasd ezt mentől előbb kezébe; s ha ő izon nekem valamit, tudasd velem. Pesten. Barátod.

A b. Kemény Dénesnek írt levél.

Kedves Barátom! Egy pár nap óta beteg s többnyire ágyban vagyok. Ezért keveset tudok a dolgok állásáról. Erdélyből nem tudsz-e valami újat? Vajjon a székelyek indulnak-e hamar ki s az oláhok közt a hegyeken túli mozgalmak minő benyomást tesznek? Kínos nekem, hogy az itteni dolgokban is részint helyzetem, főként pedig mostani betegeskedésem miatt oly kevés részt vehetek. A válaszfelirat — hitem szerint — roppant fontosságú. — Ha a horváth és szerb ügyekre nézve

hátunk mögött minden ajtót bezárunk, s minden hidat elégetünk, s ha az olasz kérdést illetőleg a dynasziával szemben még csak sympathiát sem mutatunk s azon esetre sem nyújtunk segedelemre legkisebb reményt is, hogyha ő számunkra békét eszközöl: úgy dolgainkat annyival rosszabb lábra állítottunk gondolom, mivel azok mellett aligha Batthyányi visszalépésre kényszerültnék nem érezné magát. — De hiszem, hogy a válaszfeliratot óvatos eszélylyel fogjátok szerkezni. — Az oláhokra nézve is szeretnék veled szólni. Ezek csendesedtek annyira, hogy veszélyes követelésekkel jelenleg elé nem fognak állani; de keblökben forralják s titkon készítik elő a szándékot, melynek sikere nemzetiségünkbe kerülne. Holnap, ha megyek is ki a házból, legfeljebb a tanyáig fogok vánszorogni. Kérlek, tudasd vagy velem vagy 'Sigóval, hogy mikor leendesz ott? Barátod.

XXXIV.

Kemény Zsigmondnak Pestről Pestre. 1848. július 30.

Édes Zsigám! Nagyon vágytam tegnap veled szólhatni; mert a katonaadás s rendezés roppant fontosságú tárgya körül mind sajtó útján, mind a törvényhozás termeiben teendők iránt szerettem volna s szeretnék veled értekezödni. Kérlek, jöjj ma Philemoni ebédünkre, hogy beszélgessünk előre. Majd délután, vagyis este felé 6 óra tájban elmegyünk többen a tanyára. Elvárja válaszodat, de még sokkal inkább magadat, barátod.

XXXV.

B. Kemény Zsigmond úrnak Pestről Pestre. 1848. szept. 24.

Édes 'Sigám! Mit gondolsz, mi fog történni? mit fogtok tenni s mit kellene tennetek s tennünk, hát családommal vajon mit tegyek, Dénes mit teend az övével? Vele is szeretném szólni. Mikor s hol lehetne? Jöjj ma hozzánk ebédre.

XXXVI.

Kemény Zsigmondnak. Freyvaldauból Pestre. 1848. okt. 19.

Édes Zsigám! Ma igen fontos és szomorú tárgyban írek Kossuthnak s Kemény Dénesnek. Kérdd el ez utóbbitól az esemény leírását magába foglaló tökéletesen hiteles levélmásolatot. Az esemény folytatását tárgyzó egy más, de csakugyan Nagy Lázártóli levélnek mását ide zárom. Használd ezeket a *Hírlap* számára. Szükséges, hogy ilyesmit a közönség megtudjon. Legszomorúbb a dologban az, hogy Sibó magyar helység s hogy ott népnevelést illetőleg már jórészt egy század óta s főképp az utóbbi 30 év alatt annyi történt, mennyi hogy még 50 év lefolyta alatt is honunk csak tizedrészében is történhessék, vérmes remény is alig álmodhatja.

Az alsóház f. hó 10-iki s engem is érdeklő határozatát illetőleg írtam e napokban Bezerédynak, Kazinczynak s Kossuthnak is. Az utóbbinak írt levelem mását, ha lehet, még holnap fogom Bezerédynak (kinek azt már megírtam) megküldeni. Kérlek, olvasd meg mindezeket s szóalj fel e tárgyban lapodban.

Én néhány nap előtti gyomorgörcsi roham után curában, de még nem igen jól vagyok.

Nőm s leányom köszöntenek. Éljen boldogul, barátod.

U. i. A sibai pappali borzasztó bánásmódot még borzasztóbbá teszi az, hogy ő szegény oly tiszta s tiszteletreméltó jellemű s hivatásának annyira megfelelő pap volt, milyen száz közül egy is alig van.

[Az e levélben említett Kossuthnak és Kemény Dénesnek írt levélben a sibói felkelésről szól Wesselényi s kéri Kossuthot, hogy oda katonákat küldjön a rend fentartása végett. Ugy látszik, az ottani parasztlázadás már ekkor az urak kiirtását vette célba s Wesselényi attól tartott, hogy innen az anarchia egész Erdélyre ki fog terjedni. A fegyveres erő odaküldésének eszközzésére kérte b. Kemény Dénest is. Az okt. 10-iki határozat azokat a magyar urakat sujtotta, kik külföldön időztek. Wesselényi magára kivételt kívánt volna tételni, mivel ő betegsége miatt ment ki s ígérte, hogyha tér nyílik számára s politikai elvei fentartása mellett működhetik, kész visszatérni.]

XXXVII.

Kemény Zsigának Freywaldauból Pestre. 1848. okt. 25.

Édes 'Sigám! nagyon sajnálnám, ha a napokban írt levelemet s az abba zárt másolatát Kossuthnak szóló levelemnek nem vettéd volna; s ezt annyival inkább, mivel, a mint emlékezem, arra kértelek azon levelemben, hogy azon másolatot közöld több barátainkkal; ugyanazon levelemben küldöttem a sibai mult eseményekről adatokat is, hírlapod számára használandókat.

Most egyébről. Itt mutatának nekem valamit a *Pesti Divatlapban*, mely *Márcziustól* közöl valamit, reám nézve nagyon sértőt, minden ellenészrevétel nélkül. Hogy a *Márczius*, ezen rágalmak kovácsa, engem is megtámad, nem csudálom, hiszen ez néki kenyere. Botrántoztatóbb, hogy a *Pesti Divatlap* ellenészrevétel nélkül felvette. Sokkal váratlanabb s valóban keserű lenne, ha ti, barátim, mellettem fel nem szólalnátok. Hogy fel fogtok s épen te fogsz felszólalni, azt reményli s megvárja tőled barátod.

XXXVIII.

Kemény Zsigmondnak Freywaldauból Pestre. 1848. nov. 10.

Édes Zsigám! Isten tudja, veszitek-e Pesten vagy egy levelemet, vagy egyet sem; pedig jó csomót írtam már. Neked írtam Okt. 19 és 25-én, Kemény Dénesnek 19., Kazintzsynak Sept. 30., Okt. 4, 16, 27 és Nov. 3-ikán, Bezerédynek Oct. 16, 25, Nov. 4, 9-én, Deáknak Oct. 28-án, Bajzának Oct. 27-én, egy cikkekcskét küldvén neki, Kossuthnak Oct 10, 19, 24-én, Nyárynak Oct. 28-án, Pálffy Jánosnak Oct. 25-én, Perényi Zsigmondnak Oct. 24-én, Nov. 2-án.

És mindezek közül csak Kazintzytól s Bezerédyőtől vettem s ezt is már jó régen, levelet. Kérlek, tudd meg s tudasd velem: vették-e a fenn írtak leveleimet: jelesen óhajtanám tudni, Bajza kapta-e levelemet s cikkemet és miért nem adja ki azt? Tudom, hogy fontosabb dolgaid

vannak, mint levélírás, mégis kérlek, írd nekem. Erdély borzasztó sorsa okozta fájdalommal oly éles, hogy az egész hon gyászos állapotja s aggasztó jövődjé miatti kínok közepette is kiváltan érzem azt. — Cselekvésre s tettei képtelenségnek, s a testi félszegség átkának gyötrelmét most érzem szörnyű mértékben. Az enyimek szívesen köszöntenek. Írd, erre újra is kér barátod.

Ha Molnárt látod, kérlek, mondd neki, írja meg nekem: 1. minő irások s másolati könyvek voltak pakkolva a nagy szekérben azon kocsi-ládába, melyet elhoztunk. — Ez az úton eltévedett. 2. Minő iratok s másolati és más könyvek maradtak Pesten?

XXXIX.

Kemény Zsigmondnak Freywaldauból Pestre. 1848. nov. 16.

Édes Zsigám! E napokban vettem Sámuel bátyádtól egy levelet, melyben újra kér, hogy vak fiát alapítványomra vegyem fel; s ezt azzal motiválja, hogy az erdélyi események következtében csaknem mindenét elvesztette s magának is futnia kellett. Ird meg, kérlek: oly mértékben igaz-e ez, hogy valóban segítségre szorult s hogy helyes lesz-e fiának adni alapítványomat? Siess ez iránt nekem írni, mert addig nem fogok bátyádnak válaszolni s válaszolhatni.

Én neked egynehányszor írtam; de sem tőled nem vevék még egy levelet is, sem a többi pesti barátim nem írának már több hetek óta. Nem tudom, ezt minek tulajdonítsam: mert újságaim csak hat nap óta nem jönnek, leveleket pedig még tegnapelőtt is kaptam, de érdekteleneket.

Szeretném tudni, vetted-e okt. 25-diki azon leveletem, melyben a *Március* és *Budapesti Divatlap* ellenemi rágalma felől írok? Valóban szomorú azon honnak s fiainak sorsa, melyben évek hosszú során át bizonyított tántoríthatatlan hívség hon s erény iránt nem érdemel annyit, hogy a galádul megtámadott mellett legjobb barátai közül csak egy is felszólaljon.

Hát valjon Bajza vette-e leveletem s az Erdélyi reactióról küldött cikkemet? S ha vette, valjon mért nem jelent az meg? Tegyel ez iránt nála, kérlek, szíves köszöntésem mellett kérdést.

Köszönts nevünkben Deákot, Bezerédyt, Klauzált, Dénest, Kazinczyt, Somogyit, Vörösmartyt.

Ma beszélék Doctor Seligmannal, ki Széchenyit gyógyította s gyógyítja; s ki a hasonló beteg, de a már csaknem egészen meggyógyult Lubomirskihoz jött ide. Ő mondja, hogy Széchenyi bizonyosan meg fog és nem sokára gyógyulni.

Iratok nekem vagy Pozsony, Malaczka és Dürnkrut felől, vagy ha erre sem biztos, Trencsén, Zsolna és Olmütz, avagy Kassa s Krakkó felől ide.

Nőm s leányom szívesen köszöntenek; ők meglehetősen és a kis fiúk jól vannak; de én nem vagyok jól: testileg s lelkileg szenvedek. Áldjon az ég!

Közli: FERENCZI ZOLTÁN.

ADALÉKOK BAJZA JÓZSEF SZÍNHÁZIGAZGATÓI MŰKÖDÉSÉHEZ.

(Levelek Egressy Gáborhoz.)

1847-ben Bajza József tudvalevőleg másod ízben vállalta el a Nemzeti Színház igazgatását. Működése alig egy évi időszakra terjed, azonban igen nagy jelentőségű úgy a színház, mint általában a magyar színészet és drámai irodalom szempontjából. Az alább közlendő levelek, melyeket Egressy Gáborhoz, a már akkor nagynevű színészhez s a színház drámai rendezőjéhez intézett, s melyek a Magyar Nemzeti Múzeum irodalmi levélgyűjteményében őriztetnek, elég közvetlenül mutatják be Bajzát színházigazgatói tevékenységében, az ő ismert lelkiismeretességével, széleskörű ismereteivel s azzal a törekvésével, hogy az irodalom és művészet magasabb érdekeit az akkori nehéz körülmények között is a lehetőségig megvédje. Új vonást nem nyújtanak a Bajza arczképéhez, azonban egy két ismert vonás élénkebb kidomborításához tagadhatatlanul hozzájárulnak.

Szükséges fölemlítenünk, hogy e levelek a legújabb, Badics-féle Bajza-kiadás megjelenése óta kerültek a Nemzeti Múzeum birtokába.

I.

Pesten, octob. 6. 1847.

Tisztelt rendező úr,

Itt küldöm Chatterton című színművet,¹ kérem olvassa el és adja tudtomra irántai véleményét. A' mű nem hosszú, gondolom 3—4 nap alatt vissza küldheti Ön. Ki egyébiránt vagyok lekötölezettje

Bajza József, igazgató.

II.

Pesten, octob. 27. 1847.

Tisztelt rendező úr,

A jövő vasárnapra jó volna »Mari egy anya a' népből« című színművet adnunk; Szathmáryné' szerepét addig betanulná Komlóssy Ida. Nem tudom Szigeti játszik-e benne és Fántsy szerepét tudja-e más? Ha akadály van adatásában, más valamit kell kigondolni, a' minek közönsége lenne, mert az operisták betegsége miatt nagyon kis bevételeink vannak.

Péntekre sincs még vígjátékunk, mert a Pasquill² ismét nem mehet Szathmáryné miatt. Legyen szíves Ön Szentpéteryvel értekezni 's velem tudatni, hogy mit gondoltak? Szombatra Benyovszky van tervezve, ha Hollósy jobban lesz.

Bajza.

¹ Alfred de Vigny színműve.

² Szigligeti Ede vígjátéka.

III.

Pesten, novemb. 9. 1847.

Tisztelt rendező úr,

Nem csak Hugóval, kit én Báró és bankárjának látása óta minden pártolásra méltó talentumnak ismerek, hanem más kisebb drámaírói tehetségekkel is a' legnagyobb készséggel teszek szívességet, mennyire hatalmamban áll. Ezért akartam új művet csütörtökre tenni, mely az elővásári szél miatt jól fogott vala jövedelmezni. Albonit¹ nem lehetett világos kár nélkül bérfolyamban fölléptetni, hanem bérszünettel kellett; így kell adnunk a' három vásári napokat is. Ha én e' sok bérszünetet még szaporítom és 10 nap alatt 7 bérszünetet adok 's csak három napot a' bérlőknek, akkor méltó okkal lázítom őket magam ellen 's így elég ok volt arra, hogy a' Világ' színjátéka hátrább tolassék. Én igen sajnálom Hugo körülményeit 's örömet teljesíteném kívánatát, de az nincs hatalmamban. Gróf Ráday előlegezhet 100 aranyat valakinek, ha akar, én azt nem tehetem, mert nekem csak az áll hatalmamban, mit Ráday gróftól szerző, dísileg kikötöttem 's arról, hogy íróknak csak egy fillért is előlegezhessek egy szó sincs e' szerződésben. Azért kérje meg Ön Hugo urat, hogy ne sajnáljon e' végett gróf Rádayhoz fordulni. Egyébiránt mert — *clara pacta boni amici* — meg kell azt is mondanom, hogy a' pénztár jelenleg 100 aranyas előlegezést nem bír meg. Mind az országos cassa, mind a bérletekből bejött öszveg még az én igazgatásom előtt kimerítettett, mert a' nyári hónapok mint tudva van, igen szűken jövedelmeztek, 's új évig arra vagyok szorítva, a' mi naponkint bejő, 's így, ki józanul akarja fölvenni a' dolgot, átlátja, mi aggodalmasan kell gazdálkodnom, hogy új évig pénzzavarba ne jöjek.

Ügyekezze Ön Hugo urat okaimról megnyugtadni. Én vele szívesen értekezem, ha kíván velem szólni, 's kész vagyok őt minden lehető eszközökkel pártolni; csak lehetetleneket ne kíváncson, azaz olyakat, mik nincsenek hatalmamban. Hugo úr csak nem fogja képzelni, hogy én magam is író levén, írónak 's kivált drámaírónak ellensége legyek, vagy hogy épen neki legyek ellensége, ki ellenem soha sem vétett, 's kivel soha még nem is beszéltem. Ki egyébiránt maradtam Önnek

lekötelezettje

Bajza József, igazgató.

IV.

Pesten, decemb. 4. 1847.

Tisztelt rendező úr,

Kérem Önt, ügyekezze, a' mennyire lehetséges, a' dolgot úgy intézni, hogy azon színpadot befedő nagy szőnyeg' készíttetését új évig kikerülhessük, mert a' csaknem üres pénztár olly fizetésekkel van terhelve naponként, melyeknek felfüggesztése intézetünk hitelét csökkentené. Valódi crisisen kell átmennünk az országgyűlés ez első hónapjaiban 's fukarkodnunk kell, hogy meg ne akadjunk. Ki egyébiránt maradtam Önnek

lekötelezettje

Bajza József.

¹ Alboni Marietta olasz énekesnő.

V.

Pesten, december 18. 1847.

Tisztelt Egressy úr,

Jelen lévén az új szerződések kötésének és a' nemzeti színház jövő sorsa feletti intézkedéseknek ideje, az igazgatóság mindenekelőtt költségvetést óhajtana tenni az intézet jövő husvét utáni kiadásai iránt és tisztába jöni legelőször is a kiadások' legnagyobb rovatával, a' személyzetfizetéssel. Ennek következtében ezennel hivatalosan fölkérem Önt, mint a' nemzeti színház' egyik kitűnő tagját, legyen szíves e' hónap 21-dikéig hozzám utasítandó iratban okvetetlen nyilatkozni, mi föltétel mellett óhajt jövődre szerződni, kívánja-e eddigi szerződését minden további változtatás nélkül megújítani, vagy van némi az igazgatósággal közlendő óhajta? — Mit midőn ezennel tudtára adnék, maradtam Önnek lekötelezettje

Bajza József, igazgató.

Egressy Gábornak itt következő válasza, melynek fogalmazványa szintén a Nemzeti Muzeum Egressy-iratai között található meg, több érdekes adatot tartalmaz a nemzeti színház akkori viszonyaira.

Tekintetes úr!

Igazgatói felszólítás következtében van szerencsém kijelenteni, hogy én a jövő színházi évre szerződni kívánok, következő feltételek alatt:

1. Szereplő színészi tisztemet kész vagyok teljesíteni eddigi évdíjambért, az az 4100 forintért váltóban a jövő színházi évben is.

2. Jutalomjátékot semmi esetre venni nem kívánok, hanem annak egész értékét, 900 váltó forintban, évi fizetésemhez ohajtom csatoltatni, hogy azzal együtt egész évdíjam 5000 váltó forintot tegyen, melly összeg 416 ft 40 krnyi részletekben fizetessék havonként.

3. Junius 16-dikától julius utolsó napjáig tartó szabad időt kívánok részemre fentartani, fizetésem csorbítása nélkül.

4. Rendezői hivatalt a' jövő évre nem vállalom, drámabíróságot sem.

5. Minthogy bárminő díj magában sem nagy, sem kicsiny, hanem más díjakhozi aránya által lesz nagygyá vagy kicsiny: kikötöm, hogy az első rangu drámai színésztagok díjmennyisége egymást semmi nemű ürgy alatt felül ne haladja; szerződésem érvényességét e' feltételhez kapcsolván.

6. Szerződésem lehetetlenné tétetnék, hogy ha velem egyszersmind nőm is nem szerződtetnék mostani évdíja mellett, melly tesz egész évre 300 pengőforintot.

(Ily értelemben kötöttem meg 3 évre. Jan. 1848 — 51.)

VI.

Pesten, január 4. 1848.

Tisztelt rendező úr,

Figyelmeztetem Önt, hogy a' próbákat mindig az opera-rendezővel egyetértőleg határozza meg, különben kellemetlen összeütközések fognak előidézteni, minők a' tegnapi napon is történtek s' mind az intézetnél

megkivántató csendet és nyugalmat felzavarják, mind nekem felette megnehezítik a különben is terhes igazgatói viszonyokat. Ki egyébiránt maradtam Önnek

lekötelezettje
Bajza József, igazgató.

VII.

Pesten, január 17. 1848.

Tisztelt rendező úr,

Figyelmessé teszem, hogy Grittiben Laborfalvi Róza' szerepét Szathmáryné óhajtaná eljátszani; ha nincs semmi akadály benne, hogy ezt tegyünk, ne sajnáljon intézkedni, hogy a' szerepet megkapja. Ki egyébiránt vagyok Önnek

lekötelezettje
Bajza József.

VIII.

Pesten, mart. 6. 1848.

Tisztelt rendező úr,

A' János lovaghoz készítendő kellékek iránt legyen szíves Ön Komlossyt értesíteni, ki ártervet készítend, 's azt nekem beadja, hogy azonnal rendeléseket tehessek. A' padlat szőnyeg iránt is közölje vele gondolatját. Ki egyébiránt vagyok

lekötelezettje
Bajza József.

IX.

Pesten, május 30. 1848.

Tisztelt rendező úr,

A' tegnapi darabbal¹ ismét nem csináltunk szerencsét. Ennek oka nem csak abban van, hogy e' mű igen sötét és kétségbeesítőleg leverő, hanem van főképp a' mostani időben, mely egész gondolkodásunkat megváltoztatta. Most még az is kicsinyesnek tetszik, mi ezelőtt nagyszerű volt. Ezen bajon nem mi segíthetünk, hanem ismét csak az idő. S míg ez az idő eljön, addig foltozgassunk a' mennyre lehet.

Második előadáskor tetemesen kell rövidíteni e' darabon és szelídíteni mind azon helyeken, melyek szeméremértők. Illyen főképp azon jelenés Salbatabil házában a' király és Maguelene között és midőn Triboulet, leányát keresve, az udvaroncok közt megjelenik és azok útját állják, hogy a királyhoz betörhessen. Tribouletnek egy pár monologja is hosszadalmas volt.

Én azt hiszem, e' darabot vásár hétfőjén nem adhatjuk, mert nem lesz rá közönség.

Bajza.

Közli: DR. ESZTEGÁR LÁSZLÓ.

¹ Hugo Viktor »A király mulat« cz. szomorújátékáról van szó.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. Első kötet. A Kasszelik alapítványból kiadja a Kisfaludy Társaság. Budapest, Franklin-társulat 1901. Ára 4 k. Vászonykötésben 5 k. 50 f.

Azt a szeretetteljes fölkarolást, melyben Péterfy Jenő halála után részesült, élete, de műveinek maradandósága is magyarázza. Nyomait barátai őrizték meg, munkáit a legtekintélyesebb szépirodalmi társaság adja ki. Riedl, Lederer, Patthi és Angyal emlékei, bármennyire tárgyilagossak szerettek maradni, mégis keserű kritikák korra és emberekre. E kritikát vagy szemrehányást Péterfynek mélyebb és terjedelmesebb hatása teheti jóvá. *Angyal Dávid*, az »örök barátok« egyike gondteljesen és némi aggodással is bocsátja a tömeg kezébe azt az elévülhetlen kincset, melyet az író szerteszórtan itt hagyott. A végzetesen kimúlt írónak élete bármennyire is kifejlődött jeles ismerőseinek ékesen szóló sirámaiban, sokban rejtély maradt s talán az is fog maradni, mert e rejtély szentségét az író szenvedéseit és pathológiáját óvatosan eltakarta egy revolverlövés. *Angyal* lelkesen, szeretettel és élénken festi előttünk egyéniségét, csak itt-ott bágyad el, midőn élet pályáján amúgy is mélyen elrejtekező barátjának belső motivumai örökre eltűntek a kutató elől. Távol áll a kornak és személyeknek bírálatától, mert az talán elítélése vagy feddő magyarázata lehetne. Közvetlenül s megkapó egyszerűséggel r. Bizonyos mélabú, de azért erőteljes hangulat vonul át az egészen. S így az egyszerű élet, melyet Péterfy lepergetett, a maga dús bensőségével és csakis harmoniájában áll előttünk. Nyugodt, klasszikus élet, melynek csak előkelő tüneményei keresték a napfényt, a keserv, a bánat, a küzdelem és az önemésztés elvonult a magány ismeretlen rejtékébe. Az egyedülvalóság démonát sejtjük, de bármily hatalmasan, nemes és szépen jelenik meg, önmagát rombolja szét.

Péterfy műveinek ez első köteténél sem irodalomtörténeti, sem esztetikai bírálatot nem adhatunk, mivel nem az egész íróval van dolgunk. Ámde az itt összegyűjtött essayk remek mivoltának erélyes hangsúlyozása kihívja a velük való foglalkozást. Mily becses örökség. Egységes és harmoniás lélek hagyatéka, mely szertefénylik esztetikai irodalmunk amúgy is szegény megyéjében. Az essayk elrendezése bizonyos időrendben és fejlődési vagy kiválóság szerinti fokozatban halad Arany Jánosig, a kinek eposi hagyatékainak elemzése egyúttal kellemes és könnyű átmenet Homeroshoz és a görög lyrához. Van itt sok új a kéziratokból adott töredék. Ezek nemcsak a tanulmány megszokott bölcséleti sokoldalúságát és

alaposságát, hanem az önálló és eredeti fölfogás nemes egyszerűségét bizonyítják. A derűs görög világ hősekorát érzékelteti költői fölfogással. Péterfyben, a kinél német módra előbb termett az elmélet s utóbb a valósággal való foglalkozás, az esztetikus költővé magasztosúl. Mintha egy új rapsód igazi görögös fenséggel és bájjal mesélné el a régi görög regéket. A költői hajlam, a lyrai hangulat, a képek és hasonlatok szeretete, a természet bámulata, s ezek fölött az okok egyszerű kifejtése, a tárgyalás okozatos és egységes előadása minden tudákosság és tekintély hajhászás nélkül, közel hozza őt azokhoz a nagy írókhoz, a kik elméletük és gondolataik kifejtésében, az igazság felismerésében az emberiség nagy költőivel rokonok. Abstrakcióiban a költészet fényes ösvényein révedez, a nélkül, hogy a tárgyilagos szemlélettől vagy a valóságtól távolodnék és fantasztikus világba kerülne vagy transcendentalis fogalmakat halvány szavakban fejezne ki. Ősztöne volt az igazsághoz, a valósághoz s ebben nem tántorította el a német esztetikusok elvont kifejezésmódja. Ebben neki sokszor szűk és egyoldalú a tudományos terminus, de megfelelőbb a költői megvilágítás, melynél belátunk tudása mindenségének gazdagságába s mintegy résen át jobban érezzük a tudományos igazság mivoltát. Ilyennek tapasztaljuk őt a magyar vonatkozású essayekben is. Ilyen tehát Eötvös, Kemény, Bajza és Arany műveinek vagy egyéniségüknek pszichológiai megvilágításánál.

Nem tekintve azt a néhány esszét, melyet bizonyos kényszerűség miatt írhatott, mindenütt esztetikus formában jelenik a jól fölismert valóság. Tárgyát az őt megillető magaslatára állítja, még akkor is, hogyha más tekintélyektől magasabbra helyezett polczról lejebb kellett szállítania.

A költőiség, az egyszerűség és igazság szeretetén kívül még egy hatalmas vonás ölik fel. A figyelmes olvasót már a Karthausi elemzésénél, később Kemény bírálatánál, Bajza ifjúsága festésénél, de még Arany öszi-kéinél is magával ragadja Péterfy melancholikus hangulata, mely nem az épp melancholikus tárgytól eredő meghatottságból ered, hanem Péterfy kedélyének objektív megszólamlása. A természet szeretete, mely őt Kemény regényeiben, Arany eposaiban annyira lebilincseli, a rajzolt éji hangulatoknak varázsa, a pusztának emlékképe, a télies és őszi színek érzése, vagy az elhaló természet tárgyairól vett hasonlatok, melyekkel sokszor találkozunk irataiban, mind az ő egyéni, tiszta, nemes és rendkívül erélyes melancholiájából fakadnak. Mintha meghatotta volna a nagy világegyetemnek komoly melancholiája, anélkül azonban, hogy az enyészett miatt kétségbeesnék vagy homályosabb interieurbe helyezné gondolatait vagy éppenséggel eltérülne az igazi valóságtól. Ez magyarázza életszeretét és élettagadását is. Írásaiban pedig ez vontja el ismét a rideg abstrakciótól az élet igazi színdús forrásához. És ez teszi egyedülvalóságát fényessé. Ez szüli benne egyúttal, mint azt Ibsen és Dante tanulmányaiból kiolvassuk, a végzetszerűség hitét is, anélkül azonban, hogy itéletét valahol is megbénítaná.

Ennyit az első kötet általános hatásáról.

Irodalomtörténeti jellegét talán még korai volna fejtegetni.

M. Gy.

AD VOCEM.

Szittyá. Örömtől sugárzó czikkecske jelent meg a Nyelvőr márcziusi füzetében a két éves szittyá háborúról, melyet két évi szünet után Zolnai Gyula indít meg újra széles jókedvében. Kedvetelt embernek, de még állatnak is csak kaján lélek szokta kedvét szegni, ha ez a kedv sem kárt nem tesz, sem nem alkalmatlan. Mert azért, hogy valaki a két évvel ezelőtt elcsendesült harcztér legszélső bokrai közt véletlenül egy tarka madarat fog, melynek farkából három szál toll marad a markában, nem szokás a vérontást újra kezdeni. Zolnai azonban a három szál tollat — talán szittyá szokás szerint — mint »sok piperés, tsemegés legények« sisakjára tűzte, hogy fujdogálja a szél, s cseh Holubár módjára hívogasson a csatára.

Jelöljük meg a csatátér két szélső árkat. Az egyik az Érdy-c. és Csáti Demeter írása és kiejtése, mely, hogy valaha *szittyának* hangzott volna, annak bebizonyítását, de még csak »nyelvtörténeti okokkal valószínűvé tételét« sem láthattuk mind e mai napiglan. A másik határt alkotó az, hogy Dugonics Etelkája I. k. 65. lapján etymologizálva alapítja meg a *szittyá* kiejtést s hogy az tőle származottnak tekinthető, s Virág által csak a XIX. század elején lett egészen közönségessé. Így 280 esztendőnek széle-hossza ez a mi csataterünk a nyelvtörténet muhi mezején, a hol futtathatjuk az agarat, vagy ha úgy tetszik, hétszer vághatjuk egymás nyakát s hétszer mondhatunk egymásnak jó éjtszakát.

Nem Dugonics, hanem Rajnis a kezdője, nem 1788, hanem 1781 vagy épen 1773 a *szittyá* kiejtés kezdete — mondja ujjongva Zolnai.

Dugonics született 1740. okt. 17-én, Rajnis pedig 1741. jún. 4-én. Ez nem nagy különbség, de még csekélyebbé teszi az, hogy Dugonics az Etelka mottóját Rajnis szóban forgó könyvének 12. lapjáról vette. Rajnis nem etymologizál, hanem Dugonics igen; a mit már Rajnis írt, azt Dugonics a maga módja szerint magyarázza. Ha minden következő két év alatt csak ennyivel haladunk előre, mikor aprítjuk le a 280 esztendőt.

Hadd segítsek ebben a nagy munkában. 1773. helyett álljon ezután az innesső szittyá határmutatón 1750, mert Fr. Wagner, *Universae*

Phraseologiae latinae corpus Tyrnaviae anno MDCCC. cz. művében ez olvasható: Asinus i. m. Szamár, idegen szózat; mert a *szittyai* magyarok földén nem termett szamár. — *Bellatrix* icis f. Hada-kozó asszony; mint a régi *szittyai* Ám-aszszonyok.

A 10 éves Dugonics meg a 9 éves Rajnis tehát Wagner könyvéből tanulhatta már a *szittyai* szót. Wagner — mint Ám-aszszonya (Amazon) is mutatja, a XVIII. századi nyelvújító szerzetesek közé tartozott épen úgy mint Faludi, Benyák, Dugonics, Rajnis stb.

Hanem a határjárás csak úgy ér valamit, ha mindenfelől megtörténik. »Kétségbevonhatatlan tények, nyelvtudomány módszerével elért eredmények« decretálása s térképre pingálása — a semminél is kevesebb valami. Azért, hát állj elő vén Márkus! vedd le a süveget.

Csáti Demeter és az Érdy-c. tőszomszédja *Komjáthy Benedek*: Sz. Pál, Kolosensesekhez írt levele III. r. 11. versében ezt írja: Scythia (Scythiabeli neep). — *Sylvester János*: Scythából való nép. — *Heltai Gáspár*: Scithiabol való. — *Félegyházi Tamás*: Scythia. — *Károlyi G.*: Scythiai. — *Váradi*: Stzitha. — *Tótfalusi K. M.*: Scithiai. — *Pethe F.*: Stzithiai. — *Komáromi Cs. György*: Scythiai. — *Káldi György*: Scyta. — *B. Szepesy*: vad sztzyta — s a jegyzetben: Sztzytia hajdan meszsze terjedő ország vala a mai Tatárföldön; ennek lakósi felette vad és erkölcstelen emberek lévén okot szolgáltatának: hogy a szilaj neveletlen ember sztzytának nevezetnék.

Ennyi s talán valamennyi magyar bibliafordító közül, a kik a nép számára fordítottak, mégis csak akadhatott volna vagy egy, a ki a »természetes úton fejlődött« (?) szittyai alakot használta volna, ha az már a XVIII. század előtt kifejlődött volna! És ma már jogosan mosolyoghatna a »tudományos igazság«.

Sz. Á.

REPERTORIUM.

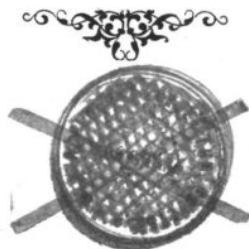
- Apáczai Cseri János.* Szemelvények. Közli dr. Neményi Imre. Ism. Schwarczel Adél. Család és iskola 4. sz.
- B. E. Gárdonyi Géza.* Nemz. Iskola 16. sz.
- Balázs Gyula.* Vörösmarty drámái. N.-Becskereki főgym. értes. 3—39. l.
- Balkányi Kálmán és Lukács József.* Fazekas Mihály élete. Ism. Ujlaki Antal. Magyar Szó 167. sz.
- Bárdos Gyula József.* Hol született Petőfi Sándor? Alkotmány 181. sz.
- Bárdos Gyula József.* Arany János pipája. Alkotmány 204. sz.
- Bartha József dr.* A magyar kath. ének költészet a XVIII-ik századig. Kath. Szemle 617—627. 690—701. l.
- Beér Ferencz.* Vörösmarty Mihály költészete. Eperjesi Széchenyi-kör Évkönyve. 1900. 31—49. l.
- Bernáth Lajos.* A protestáns iskolai-drámákról. Protest. Szemle 383—395. 475—490. l.
- Bólyai Gáspár.* Bólyai Farkas és János. Budap. Hírl. 208. sz.
- Borbély György.* Kereszturi Pál. Magy. Paizs 22. sz.
- Burghart Adél.* Vörösmarty emlékezete. Komáromi áll. polg. leányisk. értes. 5—8. l.
- Czeizel János.* Bacsányi jegyzetei Kis Jánosnak 1815-ben kiadott költeményeihez. Lőcsei főgymn. értes. 3—40. l.
- Dudek János dr.* A merengőhöz. Vörösmarty költeménye. Nyitrai r. kath. fels. leányisk. értes. 3—19. l.
- Farkas Imre.* Versek. Ism. T. R. Uj idők 20. sz.
- Filó Károly.* A vértanú szelleme. Ism. T. Pelikán Kr. kath. hitvéd. folyóir. 237. l.
- Földes Géza.* Kőrösi Csoma Sándor. Székelyföld 42. 43. sz.
- Forgács János.* A történeti anyag bírálata az »Ember Tragédiá«-jában. Kalazantinum VI. évf. 6—8. sz.
- Fraknoi Vilmos.* Hadnagy Bálint munkái. (1497—1511. Könyvszemle 113—125. l.
- g. i. Petőfi Sándor.* Hazánk 179. sz.
- Gálffy István.* Költemények. Ism. Vasár. Ujs. 28. sz.
- Gárdonyi Géza.* Egri csillagok. Ism. Magyar Szemle 30. sz.
- Geöcze Sarolta.* Vörösmartyról. Zemplén 2. 3. sz.
- Gyöngyössy László.* Arany élete. Ism. V. Prot. Szemle 427—429. l.
- György Blek.* Lírai költemények. Ism. Vasár. Ujs. 37. sz.
- Hám József.* Poór János kegyeletos emlékezete. Nagykárolyi főgymn. értes. 3—39. l.
- Hársing István.* A magyar gyermek-költészetről. Kalazantinum VI. évf. 2. sz.
- Hársing István.* A tündér-világ rajzolása a magyar népmesékben. Kalazantinum VI. évf. 4—6. sz.

- Hartmann János. Petőfi.* Magy. Szemle 35. sz.
Hartmann János. Arany János egyénisége. Magy. Szemle 30. sz.
Herczeg Ferencz. Arianna. Ism. Riedl Fr. Budap. Szemle 107. köt. 305—310. l.
Hornyik József. Kecskeméti írók. Ism. yj. Századok 650. l.
Horváth Ferencz. Emlékbeszéd Vörösmarty Mihály születésének 100-ik évfordulóján, 1900. decz. 1-én. Karczagi ref. gymn. értes. 17—24. l.
i. Két Eötvös. Nagykőrösi Ujs. 23. sz.
Junius. A kesergő szerelem. Budap. Hírl. 197. sz.
Kazinczy Ferencz fő-curatori beszéde 1814-ből. Közli György Lajos. Sárospat. Lapok 21. sz.
Kemechey Jenő. Magyar mohikánok. Ism. Lenkei Zsigmond. Bécsi Közl. 346. sz.
Kemény Lajos ifj. Tinódi Sebestyén családja. Századok 655—657. l.
Kerékgyártó Elek dr. Tompa Mihály emlékezete. Borsodmegy. Lapok 61. 62. sz.
Kiss Ernő dr. Vörösmarty gondolati világa. Kalazantinum VI. évf. 3. sz.
Körmendy Pál. Emlékezés Tóth Edére. Rozsnyói híradó 29. 30. sz. és Zala 60. sz.
Körösy György dr. Vörösmarty Mihály születésének 100-ik éves fordulójára. Eperjesi Széchenyi-kör Évkönyve. 1900. 11—25. l.
Kováts Antal. Vörösmarty humora. Kecskeméti kegyr. főgymn. értes. 3—20. l.
Kováts Antal. Horváth Döme emlékezete. Kecskem. Katona J.-kör 1898—1900. Évkönyve 43—45. l.
Kovács Pál dr. A népdalok statisztikája. Pestmegy. Hírl. 108—111. sz. Önállóan is megjelent. (16-r. 28 l.)
Kozma Andor. Arany László emlékezete. Kisfaludy társ. Évlapjai 33. köt. 191—204. l.
Krehnyay Béla. Babérlevelek. Alkotmány 158. sz. (Gróf Széchenyi Istvánról.)
Krúzselyi Erzsike. Ujabb versek. Ism. Máramaros. 30. sz. — rf. Máramar. Lapok 30. sz.
Latkóczy Mihály. Madách Imre őseiről. Budap. VII. ker. főgymn. értes. 3—48. l.
Lengyel Laura. Klára. Ism. Lenkei Zsigmond. Bécsi Közl. 346. sz.
Londesz Elek. Arany Jánosról. P. Napló 252. sz.
Madarász Flóris dr. Szegedy Róza olvasója. Bajai Hírl. 23—25. sz. Külön is megjelent (8-r. 29 l.)
Malonyai Dezső. Judith könyve. Ism. sz. Budapesti Hírl. 221. sz. 10. l.
Malonyai Dezső. Az ordító tanyán. Ism. Lenkei Zsigmond. Bécsi Közl. 346. sz.
Marton József. Magyar Voltaire. Ism. V. F. Protest. Szemle 534—537. l. — Dr. Ligeti Károly. Sárosp. Lapok 25. sz.
Marton Sándor. A »Bánk bán« mint nemzeti tragédia. Kecskem. Katona J.-kör 1898—1900. Évkönyve 65—73. l.
Mátrai János. Bartók Lajos élete és lyrai költészete. Kalazantinum VI. évf. 1. 2. sz.
Mihalovics Ede. A kath. prédikáció története Magyarországon. 1. 2. köt. Ism. Szinek Izidor. Kath. Szemle 663—667. l. — A II. köt. ism. T. Pelikán Kr. kath. hitvéd. folyóir. 236. l.
Molnár Ferencz. Makai Emil. Budap. Napló 215. sz.
Nagy Albert. Felhő-foszlányok. Ism. Lovassy Andor. Aranyosvidék 26. sz. — Vasár. Ujs. 35. sz.
Nagy Margit. Vörösmarty mint nevelő s költészetének paedagogiai hatása. Balatonvidék 24—26. sz.
Naményi Lajos. A nagyváradi nyomdászat története. Könyvszemle 170—182. l.

- Nemes Béla dr.* Goethe Wertherje és Kármán Fannija. Havi Szemle 1. 2. sz.
- Novák Béla.* Káldy György élete és munkái. Szombathelyi főgymn. értes. 1—23. 1.
- Oláh Béla dr.* Vörösmarty jelentősége irodalmunkban. Budapesti V. ker. főreál isk. értes. 3—8. 1.
- Palágyi Lajos.* Berzsenyi Dániel. Magy. Szó 189. sz.
- Pátihy Károly.* Vörösmarty Mihály. Kecskeméti polg. leányisk. értes. 3—10. 1.
- Perényi József dr.* Irodalomtörténetírásunk első munkái. (Adatgyűjtők.) Nagykanizsai kegyr. gymn. értes. 3—38. 1.
- r. a. Petőfi.* Hazánk 179. sz.
- Radius Simon.* Vörösmarty Mihály. Oraviczabányai polg. fiuisk. értes. 3—7. 1.
- Raffay Sándor.* A passio-játékokról. Protest. Szemle 295—316. 1.
- Rothhauser Max.* Emil Makai. P. Lloyd 1 88. reg. sz.
- Sajó Aladár.* A császár kenyerén. Ism. Lenkei Zsigmond. Bécsi Közl. 346. sz.
- Sándor Miklós.* Az élet versekben. Ism. Vasár. Ujs. 29. sz.
- Saskeöy József.* Ifjuságom. Ism. Mina Jánosné. Család és isk. 3. sz.
- Scherer Lajos.* Fáy András nevelési elmélete. Losonczy főgymn. értes. 3—17. 1.
- Sebestyén Károly.* »Ocskay brigadéros« nyelvéről. Kecskeméti Friss Ujs. 59. sz.
- Siklósy László.* Egy kötet vers. Ism. g. Egyetemi Lap. XV. évf. 19. sz. — Vasár. Ujs. 30. sz.
- Suhajda Lajos.* Földi János. Selmeczbányai ág. gymn. értes. 21—39. 1.
- Surányi Gyula.* Zrínyi Miklós, a költő. Tatai algymn. értes. 3—31. 1.
- Szabó Gy. Iván.* Ünnepi beszéd Vörösmarty Mihály születésének száz-éves fordulóján. Halasi ref. felső leányisk. értes. 3—5. 1.
- S. Szabó József.* Tompa Mihály, a költő pap. Ism. I. Wallentinyi Samu. Magyar Szó 168. 169. sz.
- Szabolcska Mihály.* Szabad órák. Ism. Kristóf György. Közérdek 28. sz.
- Szántó Zsigmond.* Vörösmarty Mihály emlékezete. Lugosi áll. főgymn. értes. 5—18. 1.
- Szemelvények Kassa sz. kir. város 1820-ig terjedő irodalmi multjából. Felsővidék 23. sz.
- Szenczy Győző.* Visszaemlékezés Vörösmarty Mihály születésének századik évfordulójára. Székesfehérv. főgymn. értes. 29—42. 1.
- Szent-Gály Gyula.* Katona Bánk-bánja és a nemzeti zene. Kecskem. Katona J.-kör 1898—1900. évkönyve 76—83. 1.
- Szomaházy István.* Makai Emil. Pesti Napló 215. sz.
- Tell Anasztáz.* A vallásos és hazafias elem a kuruczköltészetben. Dunántúli Hírl. 29. sz.
- Toma István.* Molnár Borbála. Zemplén 17. 18. sz.
- Török Konstant.* Vörösmarty emlékezete. Székesfehérv. főgymn. értes. 5—28. 1.
- Tóth József* összes költeményei. Ism. Moszloghy Ferencz. Magy. Szemle 39. sz.
- Tóth József.* Első találkozásom Abonyi Lajossal. Nagykőrösi Ujs. 17. 18. sz.
- Travnik Zsigmond.* Női alakok koszorús Vörösmartynk epikus költészetében. Trencsénii felső leányisk. értes. 3—35. 1.
- Vadnay Károly.* Zichy Antal emlékezete. Kisfaludy Társ. Évtapjai. 33. köt. 113—129. 1.
- Varjas Endre.* Az újabb katolikus vallásos lyra. Kolozsvári kath. főgymn. értes. 5—54. 1. Külön is megjelent. (8-r.)
- Versényi György.* Apró elbeszélések. Ism. Márton Ilona. Család és iskola 6. sz.
- Vietórisz József dr.* Vörösmarty emlékezete. Nyiregyházi polg. leányisk. értes. 3—8. 1.

- Vikár Béla.* A Szentiváni ének. Budapest. Hírl. 175. sz. — Hermann Ottóné megjegyzése. U. o. 177. sz. 5. lap.
Vincze József dr. Az elbeszélő költészet legújabb irodalmunkban. Budapest. kegyr. gymn. értes. 3—45. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 45 l.)
Vincze László. Comoedia Balassi Menyhért árulatajáról. Kalazantinum VI. évf. 9. 10. sz.
 Vörösmarty és Petőfi. (Párhuzam.) N.-Becserek. Szathmáry K.-féle isk. értes. 5—10. l.
Wagner Lajos dr. Balassi Bálint. Zólyomvárm. Hírl. 78. sz.
Werner Gyula. Hunok harca. Ism. dr. Lázár Béla. Magyar. Nemzet 175. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 149. reg. sz.
y—r. Vörösmarty Mihály. Kalazantinum VI. évf. 3. sz.
Zempléni Árpád. Dido. Ism. Pápai Lapok 17. sz.
Zivuska Jenő. A becsületbíró. Szomorújáték 4. felv. Először adták a Nemzeti Színházban szept. 6-án. Ism. dr. Farkasházy Zsigmond. Magyar. Hírl. 246. sz. — Alfa. Budapest. Hírl. 246. sz. — Sebestyén Károly. Magyarország 212. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 246. sz. — Tábori Róbert. P. Napló 246. sz. — Rákosi Jenő akadémiai bírálata. Magyar. Szó 212. sz. — Rothhauser Miksa. P. Lloyd 214. reg. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

F1922/23-443.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti **Szily Kálmán** főtítkár. Tizenharmadik kötet. 1902. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvasott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizemelve belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismeretéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti **Hampel József**.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. **Pauer Imre** osztálytitkár. Tizenegyedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenkettedik évfolyam. Szerkeszti **Szilády Áron**, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XIX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, feltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczkettedik
kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottsá-
gának megbízásából szerkeszti **Szinnyei József**.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földterítésére vagyis tudományos megfigyeltetésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnyegyedes folyóirat. Uj Folyam. 1902. II.
Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával
a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. **Komáromy András**.

A folyóirat ez uj folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsházát nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kéziratárájában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők
a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1901. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.